

ÖTVENHARMADIK ÉVFOLYAM

2025. 1.

SOMOGY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

LŐRINCZ RÓBERT: *Félúton*
(repszítés, aquatinta)

A kik a kezükbe veszik a *Somogy* folyóirat 2025. évi 1. számát, ismét találkozhatnak velem, már az első oldalakon. A Berzsényi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság elnöke ugyanis most is megtartotta/megtartja a szokásait. Minden év elején, ahogy szokott, az Olvasókhoz fordul. Azokhoz, akiknek fontos ez a folyóirat. Azokhoz, akik – vele együtt – úgy vélik, hogy a 120 esztendővel ezelőtt alapított Berzsényi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaságnak még van feladata – és lesz jövője is.

Amikor az elmúlt esztendőben – 2024-ben – a neves eleink által alapított Társaság sok-sok évtizedes múltjára és egykori alapítóira emlékeztünk, akkor elgondolkodtam azon, vajon mi, utódok mit és hogyan teszünk azért, hogy még sok-sok évtizedig fennmaradjon a Berzsényi Társaság?

Konferenciák, kiadványok, emlékülések... ezek mind segítenek, de az igazi segítség az, ha magunkévá tesszük a gondolatot: a kultúra nem halhat meg, mert anélkül pótolhatatlanul szegényebbek lennénk. Miként is számolhatnánk el az utódainknak, ha kiüresített, kiüresedett vagy megszűnt Társaságot hagynánk rájuk?

Ezt bizonyosan nem szeretnék – és remélem, sokan vannak még ezzel ugyanígy.

Miközben ezeken gondolkodtam, eszembe jutott, hogy immáron tíz esztendeje múlt annak, hogy a Berzsényi Társaság elnökévé választottak. Soha nem gondoltam, hogy egy (had)történész egy irodalmi, művészeti társaság elnöke lehet. Nem készültem rá. A megkeresés meglepett és elgondolkodtatott. Tehetek-e valamit, tudok-e valamit tenni a Társaságért, a *Somogy*ért, *Somogy*ért?

A Társaságnak régóta fizető tagja voltam, ha tettem, résztvevője a rendezvényeknek, és a választmány tagjai közé is bekerültem. Úgy gondoltam, ez minden, ami tőlem elvárható és teljesíthető.

A felkérés után azonban nem gondolkodtam sokat. Rádöbbsentem, hogy a Társaság és a *Somogy* a megszűnés határán mozog, nem tolonganak az elnöki tisztségre vágyó jelöltek, hogy a valós vagy virtuális névjegyükön ott szerepeljen: a Berzsényi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság elnöke. A mai napig nekem sincs ilyen névjegyem. Ugyanis nem a címek és a rangok minősítenek, hanem az elvégzett munka. Valamennyiünket.

Magam úgy vélem, hogy mindazok, akik hozzám hasonlóan gondolkodtak, akik például évről-évre összeállítják és gondozzák a lapot, ugyanígy látták: mentsük meg a Berzsényi Társaságot és a *Somogy*ot! Pedig nem volt egyszerű. Támogatókat keresni – ma is tesszük ezt –, tagokat toborozni és „tájolni”. Azaz a Berzsényi Társaság programjával és a *Somogy* folyóirattal somogyi településeket felkeresni és bemutatkozni. Több, mint egy évig „futott ez a program”, kisebb és nagyobb településeken mutatkozott be ez a kiváló lap: Lengyeltótiiban, Zamárdiban, Igalon, Balatonföldváron, Törökkoppányban... Lettek híveink, tagjaink. Pártfogóink sajnos kevésbé. De mégis akadtak olyanok – magánszemélyek, alapítványok, állami vezetők –, akik a segítségünkre siettek. Nekik is köszönhető, hogy még talpon vagyunk, és remélem, talpon is maradunk.

Nehéz röviden szólni a múltról, de még inkább a jövőről. Remélt/vágyott jövő nélkül azonban nincs értelme a munkának. A Berzsényi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság tagjai azonban úgy vélik, van jelenünk és lesz jövőnk. Bízom abban, hogy Somogy vármegye és a nevét viselő *Somogy* folyóirat előbb-utóbb egymásra talál, és a Társaság elnökének tíz esztendővel ezelőtt megfogalmazott álma – vagyis, hogy minden somogyi településre jusson el a folyóiratnak legalább egy példánya – valóra válhat. Mi kell ehhez? Pártolni a kultúrát, ami a *Somogy*-előfizetésekben is megnyilvánulhat.

Valamikor természetes volt egy-egy napilap, hetilap, folyóirat előfizetése, a példányok évekig való megőrzése. Ha rápillantok balatonföldvári házamban a könyveket és folyóiratokat rejtő könyvespolcokra, amelyeken a *Somogy* is ott sorakozik – sok-sok esztendőre visszamenőleg – jól eső érzés fog el: még ma is él, létezik.

A *Somogy* számai – hasonlóan a könyveimhez – valamikor talán bekerülnek majd egy kis település iskolájának könyvtárába, hogy a jövő nemzedékek fiatal tagjai is kézbe vehessék azt a folyóiratot, amely nem csak a nevében *Somogy*, de somogyi is.

Bennünket, somogyiakat – de egyúttal másokat is – szolgált és szolgál még ma is. Mindazoknak, akik számára a kultúra, a szülőföldhöz való ragaszkodás, az egymás iránti tiszteletet az élet természetes közegének számít. Bízom benne, hogy mi vagyunk többségben!

Szakály Sándor,

A BERZSENYI DÁNIEL IRODALMI
ÉS MŰVÉSZETI TÁRSASÁG ELNÖKE

ORSZÁG LÁSZLÓ: *Hullámgörök 19.*

(fotó)

A Festetics család keszthelyi ágának gazdasági, kulturális és politikai szerepvállalása Somogy vármegye fejlődésében a felvilágosodás időszakától 1848-ig*

Írásunk bevezetéseként óhatatlanul fel kell idéznünk egy 2019. május 30-a és június 1-e között Keszthelyen megrendezésre került nagyszabású nemzetközi konferencia néhány eseményét. Mindezt az indokolja, hogy a Habsburg Monarchia országainak, így a Magyar Királyság főnemesei kultúrájának 1750-től 1820-ig terjedő időkeretben történő áttekintésére vállalkozó rendezvény előadóinak egyike volt a 2023 nyarán tragikus hirtelenséggel elhunyt Hóvári János történész, az egykori diplomata, a Károli Gáspár Református Egyetem Történettudományi Intézetének oktatója (*The Culture of the Aristocracy* 2022).

Szülőföldjéhez való kötődése okán olyan témát választott, mely a Zala vármegye mellett Somogyban is komoly birtokokkal rendelkező Festetics család legkiemelkedőbb alakja, gróf Festetics György (1755–1819) és a Belső-Somogyi Református Egyházmegye egykori gondnoka, Sárközy István (1759–1845) kapcsolatát vizsgálta. A nagybirtokos főnemes, illetve szerényebb vagyoni helyzeténél és társadalmi állásánál fogva érthető módon kevesebb befolyással rendelkező köznemes különleges viszonya azért is figyelemre méltó, mert Sárközy egyúttal a gróf csurgói uradalmának tisztjeként kereste kenyerét. A keszthelyi gróf életműve jelen sorok íróját is foglalkoztatja, s Hóvári Jánoshoz hasonlóan, illetve az említett konferencia előadójaként maga is különösen fontosnak tartotta és tartja, hogy a hazai főnemességnek az irodalmi, politikai, természettudományos műveltség vagy éppen a nyugat-európai mentalitás, ízlésvilág stb. befogadása iránti fogékonyságát tárgyyszerű módon bemutassa. Egykori kollégájával egyetértésben vallja, hogy minden történelmi korszak értékmérője és fontos kérdése, hogy egy nemzet elitje vajon pusztán a saját társadalmi státuszának őrzője, s privilegizált helyzetéből fakadóan a materiális javak hasznélvezője, vagy talán rendelkezik olyan történelmi vízióval, belső indíttatással, mely a múltat a jelen szerves részének tekintve, de a jövő iránti elkötelezettséggel cselekszik, s az önérdek szűkre szabott határain messze túltekintve a „közjó”, vagyis a saját lokális és tágabb közösségi érdekeknek, sőt mondjuk ki: a nemzeti progresszió érdekeinek megfelelően munkálkodik-e?

Igaz, nem mindegyik generációban található meg az a képesség vagy szándék, amely az értékmegőrzést és az egyéni érdek érvényesítését a közérdek szolgálatával összhangba tudja hozni. A Festetics család keszthelyi ágának nem egy tagja azonban számos kezdeményezésével példát adott a hivatali pozíció s természetesen a vagyon és társadalmi státusz felhasználásával a „közjó” ügyének előmozdítása iránti elkötelezettségéről, s talán a család történetének megismerése korunk magyarországi elitje számára is követendő mintával szolgál.

* A Hóvári János emlékére 2024. május 10-én a Károli Gáspár Református Egyetemen rendezett konferencia előadásának szerkesztett változata.

Társadalmi státusz és közéleti felelősségvállalás

A horvátországi eredetű Festetics család ősei Zágráb megyei egyházi nemesek voltak. Egy 1570-ből származó oklevél adatai szerint Festetics Mihály (?–?) a sassi-noveci püspöki uradalomban vásárolt telket, s Lőrinc (?–?) nevű fia vonalán az egyik fia, Lukács (?–?), már bíró volt, s két nemes leányt vett feleségül. Festetics Lukácsot Domitrovics Péter (?–?) zágrábi püspök 1612-ben az egyházi nemesek, a praedialisták sorába emelte. (SZABÓ, 1928, 15–16.) Kisebb szántóterület, irtásra alkalmas föld, valamint szőlő birtoklása fejében a püspök katonai kíséretében szolgált, s 1625-ben magyar nemesi armálist is kapott. Lukács fia, Pál, 1634-ben lépett a Batthyány család szolgálatába, s várnagyként, tiszttartóként tevékenykedett. Bornemisza Erzsébettel (?–?) kötött házassága révén jutott Tolna mezőváros birtokába, ahonnan utóbb a nemesi előnevet is kapta a család. Fia, akit szintén Pálnak (1639–1720) kereszteltek, a pápai várőrségben szolgált, majd a Batthyányak tiszttjeként alapozta meg a családi vagyont, méghozzá karddal és szerencsés házasságokkal. Festetics Pál előbb a pápai várkapitány nővérét vette feleségül, majd a keszthelyi végház kapitánya özvegyének kezét elnyerve nyugat-dunántúli részbirtokokhoz is jutott. Katonaként a korban megszokott módon, vagyis török foglyokkal való kereskedéssel, a kifizetett váltságdíjakkal egyaránt szaporította bevételeit. (SZABÓ, 1928, 23–27.) Élete végén papírra vetett visszaemlékezései szerint „Buda, Pétervárad, Kanizsa, Eszék és más feles városok megvétele, török rabok, kik kezem alatt voltak, abban az időben” nagyon emelte és segítette gyarapodását. (SZÁNTÓ, 1984, 19.) Évtizedeket töltött fegyverben és lóháton, s a török ellenes felszabadító háború egyik szimbolikus eseményénél, az ország fővárosának visszafoglalásánál gróf Batthyány Ádám (1662–1703) dunántúli főkapitány tiszttjeként, kapitányi rangban harcolt. (MNL OL, Festetics /Gersei-Pethő/ Lt, Memorabilia, P 235 117. d. fol. 40.)

Tíz gyermeke közül nyolc érte meg a felnőttkort, akik közül Ferenc (1690–1716) nevű fia III. Károly (1711–1740) 1716 és 1718 között vívott török ellenes háborújában halt hősi halált. Legidősebb leánygyermeke, Julianna (1673–1753), II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának kiemelkedő dunántúli katonai vezetőjéhez, Béri Balogh Ádámhoz (1671?–1711) ment feleségül. Az apa megpróbálta Rákóczitól való elpártolásra bírni vejét, de gróf Esterházy Antal (1676–1722) kuruc tábornok fennmaradt leveleskönyve szerint nemcsak veje, hanem Julianna is a szabadságharc mellett kötelezte el magát. (THALY, 1901, 490, 603, 640.)

Országos elismertséget vívott ki magának két másik fia, a lovassági tábornoki rangot elérő és 1749-ben grófi címet elnyert József (1691–1757), valamint a legkisebb fiú, Kristóf (1696–1768), aki már egyetemi végzettséggel is rendelkezett. Az apai szándékhoz képest József a katonai pályát választotta, s III. Károly első török háborújában a Babocsay-huszárezred kapitányaként szolgált. (Festetics Pál önvalomással felérő 1714-ban és 1720-ban kelt két végrendelete utal erre: MNL OL, Festetics Lt, Birtokigazgatással kapcsolatos iratok, P 274 2. d. /nincs folio./) Többször megbesült, s török fogságból is ki kellett váltani, s bár az 1730-as évek végén kitört

újabb török háború már kevésbé volt eredményes, hiszen Belgrád ismét visszakerült a törökök kezére, Festetics József egyértelműen tanújelét adta katonai tehetségének. A Nišnél vívott utóvédharcokban egyaránt kitüntette magát, s megkapta vezérőrnagyi kinevezését. (SZABÓ, 1928, 65.; ZACHAR, 1987–1988, 162–163.; KURUCZ, 1992, 351.) A Mária Terézia trónra lépését követően kirobbant osztrák örökösödési háborúban szintén eredményes volt, s miután 1741-ben altábornaggyá léptették elő, 1742-ben a magyar nemesi felkelő csapatok parancsnokságát is átvette. Sikeres katonai akciói nyomán a kor külföldi diplomáciai jelentéseiben is gyakran szerepelt a neve. (KURUCZ, 1992, 382–383.)

Eltérő életpályát futott be öccse, Festetics Kristóf, aki már fiatalon komoly szerepet játszott Somogy vármegye politikai életében, s fontos pozíciót töltött be a vármegye adminisztrációjában. Soproni gimnáziumi tanulmányait követően a nagyszombati egyetemen jogot tanult, s 1717-től Sopron és Somogy vármegyék táblabírája lett, majd 1718-ban Somogy vármegye másodalispánjává választották. Az 1723. és 1728. évi országgyűléseken követként vett részt, s az udvar érdekeinek megfelelő felszólalásai – illetve jogi végzettségére tekintettel, a Magyar Udvari Kancellária előterjesztése – nyomán, 1736. március 9-én az uralkodó kinevezte a Helytartótanács tanácsosává. (MNL OL, Festetics /Gersei-Pethő/ Lt, Memorabilia, P 235 117. d. fol. 140.) Nyolc évvel később, az 1744. október 8-án kelt okirat szerint *septemvir*-ré, vagyis Királyi Tábla mellett működő, elsősorban háramlási legfelső szintű bíróság, a Hétszemélyes Tábla bírájává nevezték ki. (MNL OL, Festetics /Gersei-Pethő/ Lt, Memorabilia, P 235 117. d. fol. 280.) Birtokait vásárlásokkal gyarapította, 1725 és 1727 között szerezte meg a Somogy megyei Csurgót, valamint József bátyjától a böhönyi ősi birtokot. (KOMÁROMY, 1906, 577.) Az 1730-as években 24 000 forintért vásárolta meg gróf Pethő Zsigmond (1685?–1766) keszthelyi részbirtokát, s az 1741. évi uralkodói megerősítés szerint 22 Zala, 6 Vas, valamint 5 Somogy vármegyei helység földbirtokosa lett. Ekkor került birtokába a csurgói uradalom tizenhat községgel és tizenegy pusztával. (KOVACSICS, 1991, 69–70.) A dinasztia iránti elkötelezettsége tette lehetővé, hogy az 1687. évi IX., illetve 1723. évi L. törvénycikkben foglaltaknak megfelelően, vagyis a „már szokássá vált önkényes vagyon-elidegenítésnek és tékozlásnak megfékezésére” hitbizományt hozhasson létre. (*Magyar Törvénytár* I. 1912, 128.; KOMÁROMY, 1906, 563.)

Mezőszegedi Szegedy Judittal (1705–?) 1721-ben kötött házasságából Kristófnak öt lánya és két fia született. Az idősebb fiú a családi hagyománynak megfelelően a Pál (1722–1782), míg a fiatalabb a Lajos (1732–1797) keresztnvet kapta. Az apa számára nyilvánvalóan kedvesebb volt elsőszülött fia, aki a soproni középiskolai éveket követően a nagyszombati egyetemen jogot tanult, majd pedig a nagy tudású pozsonyi evangélikus tanár, Bél Mátyás (1684–1749) fia kíséretében, a szintén teológus és tanár Bél András Károllyal (1717–1782) együtt a lipcsei egyetemen, vagyis egy protestáns felsőoktatási intézményben folytatta tanulmányait. (SZABÓ, 1928, 142–144.; KURUCZ, 2013, 70–71.) Hazatérését követően apja akaratának megfelelően a hivatali pályát választotta, s 1756-tól előbb kamarai, majd pedig magyar kancelláriai taná-

csosként működött. Ettől az időszaktól kezdve leginkább Bécsben élt, s idővel Mária Terézia királynő magyar ügyekben nélkülözhetetlen tanácsadójává vált.

Festetics Pál különleges viszonya az uralkodónőhöz, s ennek következtében egész életműve azért is figyelemre méltó, mert tevékenységével úgy Somogy vármegye, mint az egész ország úrbéres állapotú, illetve birtokképeséssel és politikai jogokkal rendelkező nemesi rendjének életviszonyaira, sőt a későbbi generációk életére is hatást gyakorolt. Festetics Pál ugyanis a feudális jogrend szerint tulajdonjoggal nem rendelkező, viszont a privilegizált nemesi birtokon élő és gazdálkodó, s a föld vagy ingatlan használatáért különböző szolgáltatásokkal tartozó parasztságnak a földesuraival szembeni kötelezettségeit és jogait szabályozó központi rendelet megalkotójává vált.

Az úrbéri rendelet, vagy közismert nevén az Urbárium előkészítése és bevezetése több évet vett igénybe, s ennek első lépéseként került sor az 1764. június 17-re Pozsonyba összehívott országgyűlésen az uralkodói proposíciók ismertetésére. Az udvar tárgyalásra közzétett javaslatai első renden az 1763-ban lezárult hétéves háború nyomán kiürült kincstár érdekeinek megfelelő adóemelési igényt tartalmaztak, továbbá az adózó, úrbéres népesség földesuraival szembeni nem egységes, sokszor túlzott követelésekkel szembeni védelmét, a földesúri joghatóság korlátozását célozták. Az országgyűlés nemes képviselői ugyan másodszori tárgyalásban már hajlandóak voltak az adóemelés elfogadására, de a földesúr és a parasztság közötti viszony központi irányelvek szerinti módosítását mereven elutasították.

Az uralkodói válaszleirat változatlanul elégtelennek ítélte a jogtalan földesúri követeléseket tiltó 1723. évi XVIII. törvénycikkre való hivatkozást, mely a nemesi vármegye eljárási jogkörébe utalta a paraszti sérelmek orvoslását, mire a rendek, arra számítva, hogy udvarnak úgyis csak pénzre van szüksége, az általános követutasításokhoz képest további komoly összegű általános adóemelést ajánlottak meg. Ezt követően Mária Terézia újabb leiratában, bár elismerte az adó emelését, továbbra is kitartott eredeti javaslata mellett. Álláspontja szerint ugyanis a megemelt adó biztosítása csakis a parasztság sorsának könnyítése árán lett volna lehetséges. 1765. március 22-én gróf Esterházy Ferenc (1715–1785) magyar kancellárhoz intézett levelében szintén elszántságát fejezte ki a parasztság sorsának javítása érdekében, melyben az udvarhoz eljuttatott további magyarországi panaszoslevelek is szerepet játszhattak. (SZABÓ, 1933, 356.; KURUCZ, 2023, 78–81.)

E levelek mindegyike a korábban elfogadott cenzus, azaz a földesúrnak fizetett pénzbeni járandóság emeléséről, valamint a legsúlyosabb teherterételt jelentő robotszolgáltatás, vagyis a földesúr számára igásállattal vagy kézi napszámban végzett munka mennyiségének önkényes növeléséről szólt. Ez utóbbi kapcsán Esterházy Miklós (1714–1790) herceg kaposvári uradalmának jobbágysai arról írtak a királynőnek, hogy „[...] minden héten a mezőre kell robotolni járnunk, ahova is egy nap megérünk menni, két napot pedig kell szolgálnunk, az negyed napra házainkhoz érünk, addig is egynek koldulni kölletik miglen robotolunk [...]” (*Harminc nemzedék*, 1989, 162.) S természetesen számtalan *excessusról*, az uradalmi tisztek hatal-

maskodásairól, vagy éppen egy-egy földesúr saját maga által elkövetett kegyetlenkedéséről Mária Terézia még csak nem is értesülhetett. A parasztság kötelezettségeinek és földesúri terheinek szabályozását elutasító rendi, nemesi álláspontra tekintettel az uralkodónő 1765. április 9-én utasítást adott Festetics Pál kancelláriai tanácsosnak egy általános rendelet előkészítésére, illetve kidolgozására. (SZABÓ, 1933, 64.)

Festetics Pálnak a rendelet előkészítése során jogi, technikai, valamint lélektani szempontokra egyaránt figyelemmel kellett lennie. Ennek megfelelően az országos szabályozás előkészítéséhez szükséges hiteles információk begyűjtése érdekében a vármegyék delegáltjait is magukba foglaló bizottságok létrehozását írta elő, amely bizottságok azután végigjárták az úrbéres falvakat, településeket, s egységes szempontok alapján, kilenc pontból álló kérdőívre [*fassio*] támaszkodva gyűjtötték be a paraszti vallomásokat. Ennek eredményeképpen lehetett utóbb kidolgozni, vajon miből álljon a paraszti birtok alapegysége, vagyis milyen kiterjedésű legyen a jobbágytelek, melyhez majd arányosan mérve lehet hozzáigazítani a szolgáltatások mértékét. Különösen lényeges szempont, hogy a megkérdezettek közt a bírón és esküdteken kívül jelen voltak az adott település vénei, sőt a módosabb gazdák mellett a szegényebbek is. Az előjárók eskü alatt nyilatkoztak, a jegyzőkönyvet fel kellett olvasni, a tisztázatot a falu jegyzője még átnézhetette, s csak ezután kerülhetett hitelesítésre a szöveg. (*A parasztnép sorsa*, 1967, 14–17.)

Természetesen a bizottságok megjelenése és működése nyomán különböző hírek terjedtek el, s nem egy helyen az indulatok is elszabadultak. A parasztság különböző rétegei gyanakvással fogadta a rendelet előkészítését, s úgy gondolván, hogy addigi állapotában csak romlás fog bekövetkezni, vagyis a használatában lévő földesúri szántók, rétek, szőlők, irtások területét csökkenteni fogják, meglehetősen bizalmatlanok voltak, míg a földesurak eleve sérelmesnek és jogszerűtlennek tartották a bizottságok működését. Festetics Pál öccse, Festetics Lajos 1766-ban így írt az apjuknak, Festetics Kristófnak: „Azt beszélük, hogy Gróf Batthyány Imre, az urbáriumok által úgy megtanulta a szitkot, hogy az olvasás imádság mellett oly pajkosan szitkozódik, mint akármely kuruc. Már Posony vármegyében is vöröskői dominiума Pálffyéknek rebellált [...]” (MNL OL, Festetics Lt, Festetics II. Pál, P 245 24. d. / nincs folio/.)

Herceg Batthyány Károly (1698–1772) Somogy vármegyei birtokán összezapásokra is sor került a vármegyei hajdúk és egyes falvak kapával, kaszával felfegyverkezett lakosai közt, akik közül néhányan utóbb Bécsbe mentek a királynőhöz panaszra. A vármegye más helyein az úrbéres szolgáltatások csökkenésének hírére sokan megtagadták a robotot, s az uradalmak tisztjei pénzért voltak kénytelenek napszámosokat fogadni. (*Harminc nemzedék*, 1989, 162.)

Az úrbéri rendelet mai szemmel hosszadalmasnak tűnő bevezetése, az egyes települések természeti adottságaihoz, vagyis a szántóterületek és rétek minőségéhez szabott jobbágytelek klasszifikációjának és nagyságának jóváhagyása és kihirdetése, mely a Magyar Királyság esetében 1774-ig elhúzódott, azzal magyarázható, hogy a biztosok és összeírók által elvégzett javaslatokat a megyegyűlés megtárgyalta, majd a

Helytartótanács elé terjesztették, végezetül legfelsőbb helyre, a királynő elé kerültek jóváhagyásra. Mária Terézia Festetics Pállal folyamatosan kapcsolatban állt, a konzultációkat követően a besorolásokat, felterjesztéseket az uralkodónő sok esetben újratargyalás céljából visszaküldte, s a telkiállományt szinte minden megyében megemelte a megye eredeti javaslatához képest. (MNL OL, Festetics Lt, Festetics II. Pál, P 245 24. d.; FELHŐ, 1970, 14.)

A magyarországi pénzügyi reformok előkészítése érdekében Mária Terézia újabb feladattal bízta meg Festetics Pált. A Magyar Udvari Kamara elnöke, gróf Grassalkovich Antal (1694–1771) halálát követően ugyanis 1772-ben gróf Erdődy Jánost (1723–1789) nevezte ki elnöknek, s a kormányhivatal alelnökévé az egyidejűleg grófi rangra emelt Festetics Pált. A királynő gróf Wenzel von Kaunitz (1711–1794) kancellár javaslatára a magyar pénzügyigazgatás különállásának megszüntetését, az osztrák tartományi kamarák szintjére való süllyesztését várta volna el Festetics Páltól, aki azonban megfelelő érveléssel meggyőzte a királynőt eredeti szándékának feladásáról. A Magyar Udvari Kamara különállása továbbra is megmaradt, s így nem kényszerült a Magyar Királyságból származó minden bevétel automatikus befizetésére a bécsi kamarai főpénztárba. (NAGY, 1971, 178–179.; KURUCZ, 1996, 60–61.)

Az egyetemi végzettséggel rendelkező, s külföldön tanult Festetics Pálhoz képest öccse, Lajos, világlátásában, szellemiségében és karakterjegyeiben jelentősen eltért bátyjától. Ugyanakkor Somogy vármegyei birtokosként, a vármegyei adminisztrációban betöltött szerepénél fogva, vagyis lokális szinten egy időben mindenképpen komoly befolyást gyakorolhatott. Győri gimnáziumi tanulmányait követően ugyanis visszatért Somogyba, s feltehetően apja befolyásának köszönhetően 1760-ban a vármegye másodalispánjává választották. E tisztségét 1774-ig töltötte be, s szintén apja érdemeire tekintettel a királyi tanácsosi címet is elnyerte. (*Somogy vármegye*, 1914, 615.; MNL OL, Festetics /Gersei-Pethő/ Lt, Memorabilia, P 235 111. d., No. 127–128.)

1760-ban feleségül vette Farkas Gáspár Zala vármegyei szolgabíró Krisztina (1743–1817) nevű leányát, s házasságukból tizenhat gyermek született. Lajos a Kaposvárral szomszédos Toponáron telepedett le, mivel apja az ekkor még pusztaként számontartott birtokrészt a fiatal házasok rendelkezésére bocsátotta. Az idősebb testvérhez képest Lajos mindössze kétezer forintos apai támogatásban részesült, viszont a toponári birtok mellett Böhönyét és más, kisebb Somogy vármegyei jószágokat hagyott rá a hozzájuk tartozó falvakkal és pusztákkal, továbbá az egyik (ma Storno-házként ismert) soproni házát. (SZABÓ, 1928, 126–135.; ALFÖLDY, 2019, 35.) Az elsőszülött fiú iránti kedvezését Festetics Kristóf úgy indokolta végrendeletében, miszerint „Lajos fiamnak több jószágot nem concredálhattam okát önnön magában föltalálhattya, ha meggondolja, mennyit kértem és intettem, hogy kemény és hirtelen természetét letevéen szelidségre adgya magát, ember böcsülő és tisztelő légyen, az öregjebbekkel ujjat ne vonjon, maga meghittségét [azaz: önhittségét] tegye le és inkább mind testvérgyeivel mind uri szomszédgyaival magát szerettesse.” (KOMÁROMY, 1906, 575.)

Amint az várható volt, Lajos az apai végrendeletet megtámadta, de Pál az öcs-cse kiengesztelése érdekében tekintélyes birtokrészekről lemondott a javára. Ezen túlmenően tízezer forintot biztosított számára a státuszához illő lakhely építésére, ráadásul teljes egészében magára vállalta az apjuk után maradt, rendkívül komoly összegnek tekinthető 300 000 forintos adósságot. Mindemellett Lajos további 50 000 forintra számíthatott bátyjától, amennyiben rangjához illő birtokot szeretett volna vásárolni magának. (MNL OL, Festetics /Gersei-Pethő/ Lt, Memorabilia, P 235 127. d., No. 136, 144.; ALFÖLDY, 36–37.)

Úgy tűnik, hogy Pál az atyai végrendeletben foglaltaknak megfelelően igyekezett eljárni, s egy évvel Festetics Kristóf halálát követően, vagyis 1769-ben közösen vásárolták meg a szigetvári és a dégi birtokot. Hatalmas kiterjedésű legelőterületével Dég ekkor még pusztá helynek volt tekinthető, viszont Szigetvár Somogy vármegye második legnagyobb városának számított, s regionális piacközpontként igen kedvező befektetésnek ígérkezett. A Szigetvár ostroma alkalmával hősi halált halt őstől származó Nagyszigeti Szily Ádám (1716–1785) 92 840 forintért vált meg birtokától. (MNL OL, Festetics /Gersei-Pethő/ Lt, Memorabilia, P 235, 130. d. No. 352 fol. 162–164.; GÖZSY, 2008, 107.)

Lajos és családja tehát alapvetően Somogy vármegyéhez kötődött, mint-hogy Toponáron kívül Böhönyén, Szigetváron, továbbá Nagybjajomban rendelkezett udvarházakkal. Toponári lakhelyén az építkezések mellett mocsárlecsapolással is növelte a hasznosítható területeket, továbbá földesúri patronátusi szerepének megfelelően az említett helységek római katolikus templomainak építésére, illetve átalakítására is komoly hozzájárulásokat tett. Az 1779 és 1781 között épült toponári templom freskóinak elkészítésére a kor egyik legkiválóbb művészt, Dorffmaister Istvánt (1729–1797) fogadta fel. A szigetvári dzsámi plébániatemplommá alakítását követően, tekintettel a visszafoglalás százéves évfordulójára, ugyancsak reprezentatív megbízást adott a művész számára azzal, hogy a kupolafreskón örökítse meg Zrínyi Miklós hősi halálát, valamint a vár visszafoglalását. A hadászati jelentőségét veszített vár falainak egy részét az építkezésekhez elbontatta, új várkaput emeltetett, míg az egykori várkaput toponári házának kertjében állíttatta fel. (GALAVICS, 1997, 86–87; JERNYEI KISS, 2018, 17–28.)

Kétségtelen, hogy Festetics Lajos a Zrínyiek nemzeti panteonba emeléséért sokat tett, de büszkén adott hangot köznemesi felfogásának, mondván – s itt egyértelműen bátyjára utalt –, hogy a Bécsben élők kevélyek, lenézik hazájukat. Templom-építéseit inkább a kor elvárásainak való megfelelés motiválhatta, semmint tényleges vallásos meggyőződés. Jobbágyaival szemben igen kemény volt, s feljegyezték róla, hogy „szíjostor hordozása kezében közönséges volt”. (ALFÖLDY, 2019, 43.) Durvasága ellenére komoly könyvtárat gyűjtött, ráadásul magyar anyanyelve mellett magas szintű német és latin nyelvismerettel rendelkezett. Feltűnő módon – bátyjával ellentétben – szabadkőműves volt, mi több, a szabadkőműves kiadványokat unokaöccse, Festetics György bécsi kapcsolatain keresztül szerezte be. (ABAFI, 1900, 287.; KURUCZ, 2013, 119.)

Mindamellett nincs nyoma annak, hogy Festetics Lajos a társadalmi, vagyoni helyzetéből fakadó lehetőségeit a közérdek javára is felhasználta volna. Az ország, valamint Somogy vármegye kulturális és gazdasági fejlődése, illetve a nemzeti progresszió ügye mellett az általa mindig gyanakvással kezelt keszthelyi ág tagjai kötelezték el magukat.

Festetics György és utódai

Pál első fia, György, 1755-ben született a Sopron vármegyei Ságón (ma Simaság). Tizenkétéves koráig anyja, szül. Bossányi Julianna (1735–1805) grófnő felügyelete mellett nevelkedett Keszthelyen és Ságón nővérével, Juliannával (1753–1824) együtt, mivel apját hivatali teendői többnyire Bécsbe és Pozsonyba szólították. Alapvető német, latin, matematikai, magyar történeti ismereteit Nagy Jeromos (?–?) piarista nevelőtánár révén sajátította el, majd Bécsben, a Mária Terézia által 1746-ban alapított elit hivatalnokképző intézetben, a Theresianumban tanult. A jezsuita rend nagyműveltségű tanárainak köszönhetően jogi, filozófiai, történeti, irodalmi, sőt közgazdasági stúdiumokat is folytatott, míg fennmaradt német és latin nyelvű dolgozatai arról tanúskodnak, hogy átfogó természettudományos ismeretekkel is rendelkezett. Matematikára a jászberényi születésű Makó Pál (1723–1793) oktatta, míg alapvető mezőgazdasági ismereteit a pesti egyetem későbbi tanárától, Mitterpacher Lajostól (1734–1814) sajátította el.

Festetics György tizennyolcéves korára anyanyelve mellett németül, latinul, franciául, angolul magas szinten írt, olvasott és beszélt, de a fiatalkori könyvtárból származó klasszikus regény, a *Don Quijote* egyik példányában található lapszéli jegyzetek arról tanúskodnak, hogy spanyolul is tanult. Grotius, Locke, Montesquieu, Rousseau, Hume állambölcseleti írásai mellett a korszak valamennyi jelentős szépirodalmi alkotójának művei megtalálhatóak voltak a családi könyvtártól függetlenül kialakított magánkönyvtárában. Voltaire, Shakespeare, Sterne, Fielding, Pope, Richardson műveit eredetiben olvasta, de a modern közgazdaságtan jeles szerzője, Adam Smith *An Inquiry into the Origin of the Wealth of Nations* című könyvét szintén beszerezte. (KURUCZ, 2013, 77–95.)

Művelt és felvilágosult főnemesként 1779-ben felvételt nyert az Igaz Egyetértéshez elnevezésű szabadkőműves páholyba. A kortársai által nagyra tartott Pászthory Sándor (1749–1798) kancelláriai tanácsos az 1770-es évek végén Festeticshez intézett egyik levelében úgy fogalmazott, hogy származása és kiemelkedő műveltsége okán a fiatal gróf mindenképpen sokra hivatott, s egykor majd komoly szolgálatokat tehet hazájának. (MNL OL, Festetics Lt, Festetics I. György, P 246 1. d. fol. 455.) Kérdéses volt azonban, hogy végül is milyen területen fog érvényesülni, mivel apja akaratával szembe szegülve, rövid kamarai hivatalnokoskodás után, illetve a horvát királyi tanácsnál betöltött tanácsosi állását feladva, 1778-ban csatlakozott gróf Nádasdy Ferenc (1708–1783) altábornagy és horvát bán huszárezredéhez. Ezt követően

az előléptetés érdekében többször áthelyeztette magát, így a Magyar Királyi Testőrségnél is szolgált. A korábbi birtokvásárlások miatt halmozódó adósságokra tekintettel engedett az apai kényszernek, s 1782-ben feleségül vette a többszázezer forint értékű hozománnyal rendelkező Sallér Judit (1765–1829) grófnőt. (KURUCZ, 2013, 99–106.)

II. József (1780–1790) központosító politikája, közelebbről az általános adókötelezettséget előrevetítő, s a német nyelvet hivatalos nyelvvé nyilvánító rendelete azonban szembefordította az uralkodóval. Festetics György egyre inkább a köznemesi mozgalomnak, akár még a dinasztia detronizációját is előrevetítő követeléseivel azonosult, s 1790 nyarán tiszttársaival együtt olyan beadványt intézett a magyar országgyűléshez, mely az önálló magyar hadügy megteremtésének lehetőségét is magában foglalta. II. Lipót (1790–1792), a trónra lépő új uralkodó azonban taktikusan leszerelte a magyar nemesi ellenállást. Demonstratív módon Festetics ellen haditörvényszéki eljárást indított, s bár a vizsgálatot követően nem ítélték el, de a katonai pályát kénytelen volt elhagyni. (KURUCZ, 2023, 531–539.)

Az utókor sokszor hajlamos figyelmen kívül hagyni az egyén életében bekövetkezett töréseket, s mindig csak a teljes életmű alapján mond ítéletet. Festetics harminchat éves volt, családja előző generációi által kijelölt mintáit már nem követhette. A polgári vagy katonai pályán való érvényesülés lehetőségére többé nem gondolhatott, birtokait hatalmas adósságok terhelték, ráadásul egy érdekházasság nem éppen boldog kötelékében kellett mindennapjait megélnie. Festetics György mégsem keresett enyhülést társasági hölgyek karjaiban, idejét nem töltötte ivászzal, szerencsejátékokkal, vadászatokkal, hanem magánemberként pontosan ettől az időtől kezdve vált kezdeményezőjévé és megvalósítójává olyan programoknak, melyek tágabb perspektívában – a lokális közösségek szellemi, gazdasági emelkedésén is túlmutatva – a nemzet egészének érdekeit szolgálták.

Ezen kezdeményezéseinek első példaként említhetjük, hogy a tolerancia szellemiségével azonosuló, felvilágosult római katolikus főnemesként Csurgón, vagyis dél-somogyi uradalma központjában református középiskolát alapított. Eredetileg egy Alsokon működő elemi iskola létrehozását remélték Festetics református jobbágysai, s ennek megfelelően Varga Pál (?–?) református lelkész 1792. január 3-án kelt levelében ki is fejezte „háládatosságát” a keszthelyi grófnak. Ugyanezen év január 28-án kelt levelében Bíró Sámuel (?–?), az uradalom fiskálisa már a Csurgón létesítendő gimnáziumra utalt, s arra kérte Festeticset, hogy utódaira kiterjedőleg vállaljon kötelezettséget az intézmény fenntartására. Hrabovszky Sámuel (?–1796) szuperintendens 1792. április 21-én kelt levelében azért is kérte felügyeletét, mert „mi tagadás lenne, felette szegények a mi eklézsiáink”. (MNL OL, Festetics Lt, Directorátusi Ügyiratok, P 279 1. d. fol. 21, 131, 287–287v, 302.) A belső-somogyi egyházmegyei közgyűlés 1793. október 13–14-i határozatában fejezte ki köszönetét az iskola működéséhez szükséges 4 000 forintos tőkealap, továbbá az iskolaépület emeléséhez szükséges anyagi feltételek, továbbá az intézmény későbbi működéséhez szintén szükséges természetbeni juttatások biztosításáért. Ezt követően nyújtotta be 1794.

április 26-án kelt kérelmét az iskola alapításának jóváhagyása céljából a Helytartótanácshoz. (KURUCZ, 2013, 171.)

Az előzmények ismeretéhez hozzátartozik az is, hogy az apja által 1772-ben alapított keszthelyi gimnáziumot a Helytartótanács át akarta helyeztetni Somogy vármegyébe, viszont Festetics György Keszthely iskolavárosként való kiépítésének szándékával Zala vármegye támogatását is elnyerte a keszthelyi gimnázium megtartása érdekében. Érvelésében egy „industriális és oeconomicalis institutum” felállítási előkészületeire utalt, továbbá kijelentette, ha a keszthelyi gimnáziumot áttennék Somogyba, úgy természetesen semmilyen támogatást nem fog nyújtani az iskola fenntartásához.

Festetics tehát nem mondott le a már meglévő intézményekről, az iskolák működtetését nem tekintette felesleges anyagi teherterhelésnek, s a Helytartótanácshoz intézett 1795. március 20-án kelt beadványát követően április 30-án sor kerülhetett a csurgói iskola alapkövetelésére. A kortárs költő, Pálóczi Horváth Ádám (1760–1820) nemcsak versben állított emléket az eseménynek, hanem a grófhhoz intézett egyik levelében kifejtette, hogy az iskolának „állandónak kell lenni, mind a vallás köz hasznára nézve, mivel minden nagyobb oskolák tőlünk távol esnek és éppen Somogytól a’ hol világosítás valósággal is nagyon szükséges”. (MNL OL, Festetics Lt, Birtokgazdálkodással kapcsolatos iratok, P 274 245. d. fol. 13.; MNL OL, Festetics Lt, Directorátusi Ügyiratok, P 279 15. d. /nincs folio/; KURUCZ, 2013, 174.)

Festetics pedagógiai látásmódjáról, a tanulók szellemi és fizikai fejlődésének egyidejű elősegítésével kapcsolatos nézeteiről vall „a Belső Somogyi Helv[etica]. Conf[onfession]. Lévo[k]nek Külső és Belső Elöljárói” által 1800. március 19-én jegyzett levél, melyet az alapítóhoz intéztek: „[...] legelső idea, melyet nagyságod több ízben emlegetni méltóztatott, hogy tudniillik nem csak elméjét kívánnánk a Tanuló Ifjúságnak gyakoroltatni, hanem más Nemzetek példája szerint a Testét is, és e szerint némelly Gymnasticum exercitiumot óhajtanánk be hozatni”. (MNL OL, Festetics Lt, Directorátusi Ügyiratok, P 279 20. d. fol. 5.) De találhatunk forrást arra nézve is, hogy Csurgón a tanulók zenei képzését is megkezdtek a keszthelyi Abel Gábor (?–?) révén, akinek köszönhetően a diákok „különös órákon Muzsikát tanulhatnak”. (MNL OL, Festetics Lt, Directorátusi Ügyiratok, P 279 29. d. fol. 244.)

Az 1797-ben Keszthelyen megnyílt „oeconomicalis institutum”, vagyis a felsőfokú mezőgazdasági szakképzést nyújtó Georgikon regionális hatása az újkori angol agrárforradalom művelési rendszereinek, állattenyésztési gyakorlatának, valamint a nyugat-európai szőlő- és gyümölcs termesztési módszerek, fajták közvetítésében és magyarországi elterjesztésében fogható meg leginkább. Magától értetődően e hosszabb disszeminációs folyamat a Keszthelyről kikerülő és a somogyi földbirtokosok által alkalmazott tisztek munkájának eredményeképpen mehetett végbe. Ennek példaként említhetjük, hogy Festetics György unokatestvére, Festetics Lajos fia, Antal (1764–1853), „a leggazdagabb köznemes”, aki Somogyban és Fejér vármegyében elterülő birtokait igazi mintagazdaságokká fejlesztette, már 1800. december 22-én Böhönyéről írt levelében említi, hogy praktikánsnak alkalmas fiatalokat küld Keszthelyre.

helyre. (MNL OL, Festetics Lt, Directorátusi Ügyiratok, P 279 23. d. fol. 573.) Idővel a Georgikon tangazdaságától somogyi földbirtokosok gyakran rendelték vetőmagot, vagy vásároltak tenyészállatot. A cereáliák egyeduralma Somogyban is megtört, s mind több helyen vetettek pillangós takarmánynövényeket, így bükkönyt, fehér- vagy vörösherét, lucernát. Ugyanitt említhetjük, hogy 1820-ban már újabb Somogy vármegyei uradalomban alkalmazták a racionális gazdálkodási módszereket, miután Festetics György fia, Festetics László (1785–1846) 1820-ban megvásárolta a berzencei uradalmat gróf Niczky János (1776–1829) földbirtokostól. (KURUCZ, 2016, 565.)

Kéthely szülöttje, Gerics Pál (1792–1868), a Georgikon tanára, aki utóbb huszonhárom éven át igazgatója is volt a tanintézetnek, külföldről írt leveleiben és naplójában gyakran utalt a Balatonhoz, Somogyhoz, s természetesen Keszthelyhez való kötődésére. Gerics a pesti egyetemen megszerzett orvosi diplomáját követően Festetics György támogatásával a bécsi Politechnisches Institutban, a későbbi Bécsi Műszaki Egyetemen tanult. 1820-ban Festetics László egy másik fiatal georgikoni tanárral, Lehrmann József (1791–1845) kertész, borászati szakemberrel együtt többéves nyugat-európai tanulmányútra küldte. Gerics Szilézián, Szászországon, Poroszszágon, a Hannoveri Királyságon, majd az észak-német városokon és a Rajna-vidéken áthaladva, eljutott Németalföldre, Angliába, Skóciába, Franciaországba, Svájcba, Bajorországba és Itáliába. Útja során főnemesi mintagazdaságokat, a kor kiemelkedő tudáscentrumait, egyetemeit, állatorvosi intézeteit, tudósait kereste fel. Berlinben mások mellett Karl Asmund Rudolphival (1771–1832), a modern parazitológia megteremtőjével, Göttingenben Friedrich Blumenbach (1752–1840) természettudóssal, vagy éppen Angliában Edward Jenner (1749–1823) orvossal ismerkedett meg. Gerics irathagyatéka mindenképpen igazolja a Georgikon alapítójának és örökösének különleges vízióját, így annak felismerését, hogy a nyugat-európai intézményekkel, kiemelkedő személyiségekkel kialakított kapcsolati háló a lokális és nemzeti progresszió nélkülözhetetlen elősegítője (KURUCZ, 2020).

Az apai örökséget tiszteletben tartva Festetics László egyéb intézmények támogatásától sem zárkózott el, illetve maga is kezdeményezőleg lépett fel. Elsőként említhetjük, hogy apja 40 000 forintos felajánlását, melyet a magyar katonatiszti képzés érdekében felállítandó „militaris academia” alapítójának megteremtésére tett, s amelyet az 1802. évi IV. törvénycikk is megörökített, Festetics László a devalvációk ellensúlyozására 1827-ben 10 000 ezüst forint értékű újabb felajánlással egészítette ki. (*Magyar törvénytár*, 1901, 456–457.) Mindamellet egy másik kezdeményezés is fűződik a nevéhez, melynek célja a megyei központokban, szabad királyi városokban létesítendő országos könyvtári hálózat létrehozása lett volna. Zala vármegye 1826. március 13-i közgyűlése örömmel fogadta Festetics László 2 000 ezüst forint összegű felajánlását, s felszólította a megye birtokosait, hogy adakozzanak a nemes célra. (KOSTYÁL, 1961, 280–290.) Mindamellet Keszthely urának a nemzeti művelődést, illetve a nagyközönségnek a közügyek iránti tájékozódását és elkötelezettségét segíteni hivatott felszólítása egyedül Somogy vármegyében talált meghall-

gatásra, s helyi földbirtokosként tett 1 000 forintos felajánlása nyomán jöhetett létre a megyeszékhelyen a könyvtár. Kései elégtétel gyanánt – az utókor által egyébként pazarlónak, apjához mérten közel sem jelentős történeti személyiségnek tartott grófnak – Kaposváron épülete előtt állítottak emlékművet.

A jobbágyfelszabadítás időszakát 1848 tavaszától mind Zala, mind pedig Somogy vármegyében komoly társadalmi feszültségek jellemezték. Ráadásul a külső katonai beavatkozás fenyegető valósága a keszthelyieket is döntésre kényszerítette: a Georgikon bezárta kapuit, mert valamennyi hallgatója önkéntesként csatlakozott a szerveződő Zala vármegyei nemzetőrséghez. Festetics László három fia közül ekkor Tasziló (1813–1883) irányította a hitbizomány ügyeit. Jóllehet az 1848. október 1-én Sopronban kelt családi egyezség értelmében György (1815–1883) öccsének adta át a hitbizomány feletti rendelkezés jogát, ezt követően azonban néhány hétig még ő adott utasítást a keszthelyi központi birtokigazgatási szerv, a Directio számára. Több vármegyében elterülő birtokai alapján az egyes vármegyék által kiszabott különböző összegű hadfelszerelési hozzájárulásokat befizetésére kötelezték, így Somogy vármegyében 9 699 ezüst forintot róttak ki rá. 1848. október 6-án Bécsben kelt levelében úgy rendelkezett, hogy „Somogy vármegye kívánsága szerint pénzt kell adni”, jóllehet a körülményekre tekintettel egyelőre csak a kirótt összeg felét. A betörő horvát csapatok azonban igen komoly pusztítást végeztek birtokain, különösen a csurgói uradalomban. Nemcsak állatokat hajtottak el, épületeket égettek fel. A Directio jegyzőkönyve szerint Piets Ágoston (?–1848) fővadászt agyonlőtték, s „az ottani haszonbérlok a gazdával együtt lakhelyeiket elhagyván, vagyonaik elvesztése után kénytelenek valának életüket futással menteni”. (KURUCZ, 2007, 288–290.)

Összegzés, kitekintés

A Festetics család szellemi örökségének látható és láthatatlan jegyei ma is érzékelhetők a Dunántúl számos városában, mint ahogy működnek még olyan kulturális, valamint lokális alapfokú és országos jelentőségű felsőoktatási intézmények, melyek létrejötté a Festetics család keszthelyi ágának „közjó” iránti elkötelezettségének köszönhető. A magyarországi termőföldek nyilvántartási és klasszifikációs rendszerének fejlődését ugyancsak egy Festetics előkészítő munkája alapozta meg. Kétségtelen azonban, hogy a legtöbb, illetve valóban korszakokon átívelő intézményalapítás és kezdeményezés Festetics György, a kortársak által sokszor meg nem értett főnemes nevéhez fűződik, akit környezete, amint arról Kazinczy Ferenc és Sárközy István levelezése is vall, „Fütyös Gyurinak” hívott, mert „[...] mikor melancholisál, vagy haragszik, a legpajkosabb vagy verbunkos magyarokat fütyöli. – Ama nagy ember, kinek Oceanus az esze és Tudománya.” (KAZINCZY, 1903, 413.)

Igazán személyes hangvételű jellemzést azonban a kortárs somogyi költő, Berzsenyi Dániel (1776–1836) adott Kazinczyhoz intézett egyik levelében, utalva a Keszthelyt irodalmi, szellemi központtá fejleszteni kívánó gróffal történt találkozá-

sára: „Midőn egy olyan ember, kinek jövedelme 3 millió körül van, egy ily ünnepre 30 000 frt-t költ, az semmi, de nem semmi az, midőn az ősz Festetics a szegény Berzsényinek az utcára kalap nélkül eléje szalad. Oly népnél, ahol a nyelvet és a poétát lenézik, Festetics nagy ember, vagy ami még több, jó ember.” (KAZINCZY, 1905, 79–80.; CSÉBY, 2017.)

Rövidítések

Lt – Levéltár

MNL – Magyar Nemzeti Levéltár

OL – Országos Levéltár

Levéltári, kéziratári források

MNL OL Festetics (Gersei-Pethő) Lt, Memorabilia, P 235 111., 117, 127, 130. d.

MNL OL, Festetics Lt, Festetics II. Pál, P 245 24. d.

MNL OL, Festetics Lt, Festetics I. György, P 246 1. d.

MNL OL, Festetics Lt, Birtokigazgatással kapcsolatos iratok, P 274 2, 245. d.

MNL OL, Festetics Lt, Directorátusi Ügyiratok, P 279 1, 15. 20, 23, 29. d.

Kiadott források

A parasztnép sorsa Pest megyében kétszáz évvel ezelőtt tulajdon vallomásainak tükrében (1967), szerk. WELLMANN Imre, Budapest

Kazinczy Ferenc levelezése XIII. (1903), XV. (1905), szerk. VÁCZY János, Budapest

Magyar törvénytár. 1740–1835. évi törvénycikkek (1901), ford. CSIKY Kálmán, Budapest

Magyar Törvénytár. 1000–1873-ik évi törvénycikkek I. (1912), szerk. MÁRKUS Dezső, Budapest

Harminc nemzedék vallomása Somogyról. Történelmi olvasókönyv (1989), szerk. KANYAR József, Kaposvár

Szakirodalom

ABAFI Lajos (1900), *A szabadkőművesség története Magyarországon*, Budapest

ALFÖLDY Gábor (2019), *Hasznost a széppel. Festetics Antal dégi kastélyparkja*. ELTE PhD disszertáció, Budapest

CSÉBY Géza (2017), *A keszthelyi Helikon. Gróf Festetics György szerepe a magyar művelődéstörténetben*, Zalaegerszeg

FELHŐ Ibolya (1970), *Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában. 1. Dunántúl*, Budapest

GALAVICS Géza (1997-1988), Dorffmaister István történeti képei, In: *Dorffmaister István emlékkiállítás. Katalógus*. szerk. KOSTYÁL László – ZSÁMBÉKY Mónika Szombathely, Sopron, Eisensadt, Zalaegerszeg, Szombathely

GÖZSY Zoltán (2008), *Egy Somogy megyei mezőváros lehetőségei és korlátai a 18. században. Szigetvár mezőváros története 1689 és 1798 között*, PTE PhD disszertáció, Pécs

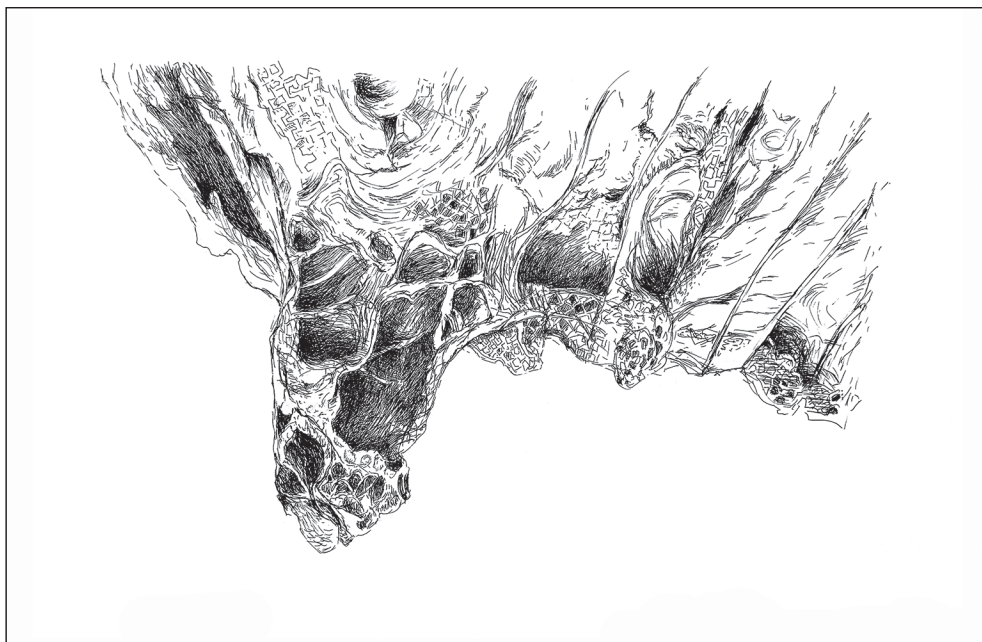
JERNYEI Kiss János (2018), *Az erények nemesége: Toposzok, exemplumok, teleologikus történelemolvasat Dorffmaister szigetvári mennyezetképén*, *Ars Hungarica*, No. 1.

KOMÁROMY András (1906), *A gróf Festetics család hitbizományai. Tolnai Festetics Kristóf végrendelete 1765. szept. 20.*, *Történelmi Tár*

KOSTYÁL István (1961), *Festetics László kísérletei közönyvtárak alapítására*. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. Budapest

KOVACSICS József (1991), *Keszthely és környéke. Zala Megye Helytörténeti Lexikona*, Budapest

- KURUCZ György (1992), *Guide to Documents and Manuscripts in Great Britain Relating to the Kingdom of Hungary from the Earliest Times to 1800*, London
- KURUCZ György (1996), *A Festetics család története 1848-ig*, In: *Emlékkönyv a Georgikon alapításának 200. évfordulójára*, szerk. FÜLÖP Éva Mária, Keszthely
- KURUCZ György (2007), *Válogatás Festetics Taszilo központi birtokigazgatásának 1848. évi ügyirataiból és proclummaiból*, In: *A források bűvöletében. Ünnepi tanulmányok Katona Tamás 75. születésnapjára*, szerk. HERMANN Róbert – ZAKAR Péter, Budapest
- KURUCZ György (2013), *Keszthely grófja. Festetics György*, Budapest
- KURUCZ György (2016), *Adminisztráció, gazdálkodás, adósságkezelés. Gróf Festetics László pénzügyi helyzete az apai örökség átvételétől a zárgondnokság időszakáig (1820–1830)*, *Századok*, 3. sz.
- KURUCZ György (2020), *„Kedves Hazámfi, mozdulni kell...” Georgikoni peregrinatio oeconomica a 19. század elején*, Budapest
- KURUCZ György (2023), *Haditörvényszéki eljárás gróf Festetics György alezredes ellen 1790-ben*, In: *„Emlékezzetek róla, ha újra csatára keltek!” Tanulmányok Hermann Róbert 60. születésnapja tiszteletére*, szerk. MEDGYESY Zsófia – PÁSZTI László, Budapest
- NAGY István (1971), *A magyar kamara 1680–1848*, Budapest
- Somogy vármegye. *Magyarország megyéi és városai* (1914), szerk. CSÁNKI Dezső, Budapest
- SZABÓ Dezső (1928), *A herceg Festetics család története*, Budapest
- SZABÓ Dezső (1933), *A magyarországi úrbérrendezés története Mária Terézia korában*, Budapest
- SZÁNTÓ Imre (1984), *Keszthely úrbéri viszonyai a Festeticsek földesurasága idején 1739–1848*, Szeged
- THALY Kálmán (1901), *Gróf Esterházy Antal kuruc generális tábori könyve, 1706–1709*, Budapest
- The Culture of the Aristocracy in the Habsburg Monarchy, 1750–1820* (2022), szerk. VADERNA Gábor, Wien
- ZACHAR József (1987–1988), *III. Károly két háborúja az Oszmán-török Birodalom ellen és a magyarok*, *Történelmi Szemle*, 2. sz.

HALMOS KLÁRA: *Marbella 1.*

(papír, tus)

Lenkey János tábornok és Lenkey Károly ezredes

Bevezetés

A Bécsben született Lenkey Károly és az Egerben született Lenkey János édesanyja Keszlerffy Terézia, míg édesapja, Lenkey Károly volt. A két testvér életét a katonai pálya határozta meg és a 48/49-es forradalom és szabadságharc döntően befolyásolta. Károly Szlavóniában szolgálva ismerte meg Preydigo Máriát, akit feleségül vett, de az akkori előírások szerint a „rangon aluli házasság” miatt kilépett a hadseregéből. János Galíciában szolgált és udvarolt Szerafina Potocka lengyel grófnőnek, de a történelem nem tette lehetővé a házasságát.

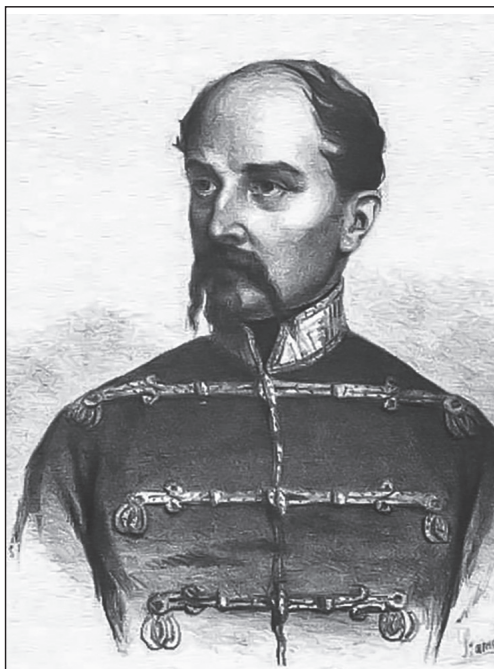
Anyag és módszer

Könyvtárosi, pedagógusi, más vezetői és polgármesteri munkában eltöltött évtizedek során mindig figyelemmel kísértem a Lenkey családdal kapcsolatos híreket, adatokat, melyeket lehetőségemhez képest gyűjtöttem. 2007-ben nyugdíjba mentem, de polgármesterként tovább vezettem lakóhelyem, Som község Önkormányzatát. Az évtizedeken át gyűjtött adatokban több ellentmondás került elő, ezért különösen a mindenki számára fontos tábornoki ág tagjaival kapcsolatban ismét intenzíven kutattam bel- és külföldi levéltárakban. Polgármesteri munkám 2019. októberi befejezése után, már több időm és lehetőségem volt az anyagok gyűjtésére, rendezésére, megírására, ami e tanulmány elkészítésében nyert valóságot. Nagy hangsúlyt fektettem Lenkey János tábornok és Lenkey Károly ezredes élete és családtagjai hiteles bemutatására, amit az eredmények bizonyítanak. Az előttem kutatók láthatták ugyanezeket az adatokat, de Lenkey János esetében más következtetést vontak le belőle.

Eredmények

Részletek a Lenkey családok történetéből:

A Nenkey, majd később Lenkey család ősi fészke a Gömör-Kishont vármegyékben fekvő Sajólenke, vagy mint régebben nevezték, Nenke volt. A források szerint e család már 1365-ben szerepel a gömöri hétszilvafás nemesek között. A II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc időszakában, 1704-ben, Lenkey János a felkelő gömöri nemesség tizedese volt. Részt vett a szabadságharcban a család András és Péter nevű tagja is. Később a Lenkey nemzetség nagyon kiterelvényesedett, s különböző ágai a régi Magyarország több területére kerültek, így közülük Egerbe is eljutottak. Jelentősebb ágai: zádorfalusi, imolai, ragályi, szuhafői, Bars megyei, vámosi, sajókeresztúri, mezőkeresztési és tábornoki ág. Lenkey János tábornok nagyapja Lenkey Mihály volt, aki Sajólenkéről Apátfalvára költözött. Fiai közül Károly királyi testőr, majd Arad megye esküdtje volt, Antal és Lajos kapitányok lettek. Az említett Károly

Lenkey János (1807–1850)

Lenkey Károly (1803–1874)

volt Lenkey János (1807–1850) honvédtábornok édesapja, akinek bátyja volt a szabadságharcban ugyancsak résztvevő huszár ezredes, Lenkey Károly (1803–1874). A későbbiekben tanulmányomban elsősorban Lenkey János tábornok és bátyja, Lenkey Károly ezredes életével kívánok foglalkozni.

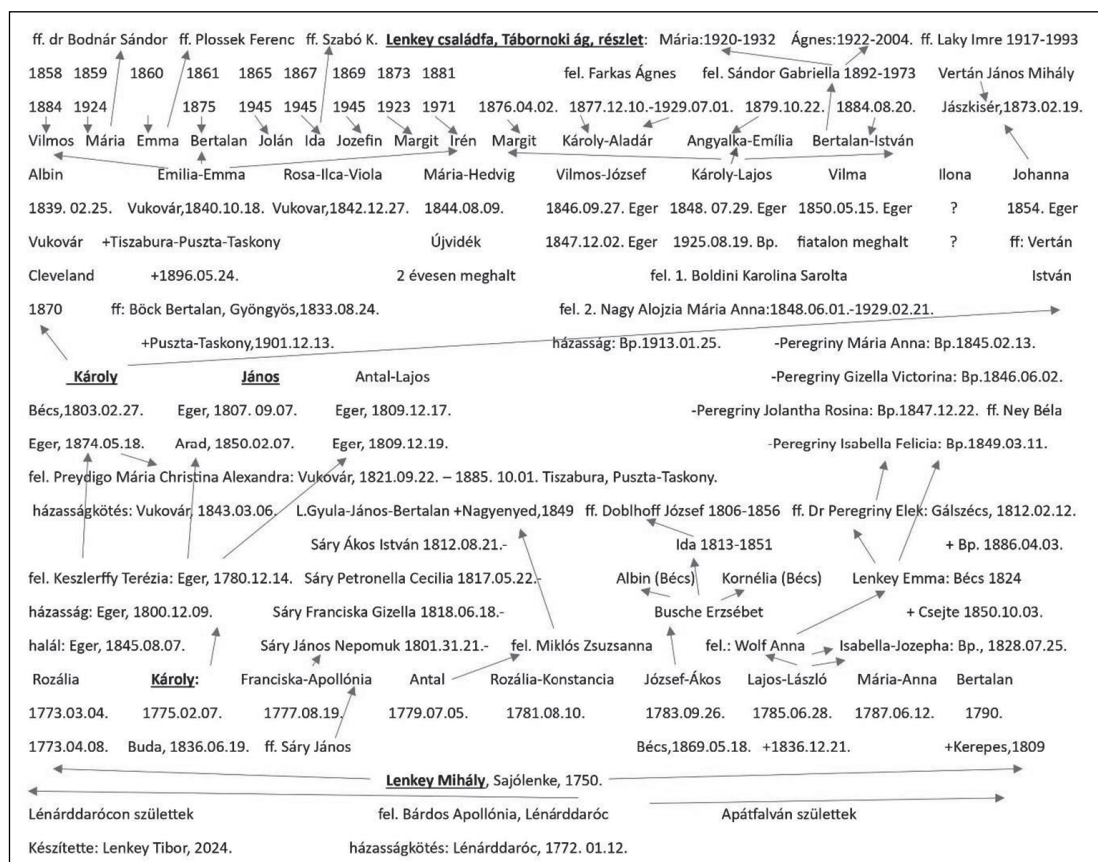
Eger városában, 1800. december 9-én kötött egymással házasságot Lenkey Mihály fia, a 26 éves Lenkey Károly és a 20 éves Keszlerffy Terézia, akik később Bécsbe költöztek és megalapították borkereskedésüket, ami egyre jobban működött, sőt éttermet is nyitottak. Itt Bécsben született 1803. február 27-én első fiuk, Károly János Szaniszló. A napóleoni háborúk miatt újra Eger városa következett, de a helyzet függvényében visszajártak Bécsbe is az üzletet működtetni. Egerben született 1807. szeptember 7-én kisebbik fiuk, János Nepomuk, illetve ugyanitt 1809. december 17-én Antal-Lajos, aki 2 nap múlva elhunyt.

A családfakutatásban szólni kell a nehezen fellelhető írásos adatokról, melyek a 19. század végéig az egyházaknál keletkeztek és nem mindig hiánytalanul maradtak meg. A szülők esetében sokszor nem a születés napján, hanem később történt a bejelentés, illetve több egyházi okmányon elsősorban a keresztelés dátumát tüntették fel. Ezen kívül a latin nyelvvel, de az anyakönyvet írók felkészültségével is voltak problémák, s az elmúlt idő is megtette hatását az okmányok állagával kapcsolatban. Több könyv, tanulmány, cikk írójaként sok esetben talákoztam olyan adatokkal, hogy a születéskori keresztnév teljesen más volt, mint az életben használt, de a vezetéknév esetében is történt ilyen. Jó példa Lenkey Károly és Preydl Mária Christina Alexandra lánya, akit Lenkey Emilia Ida Mária Theresiának anyakönyveztek és élete során Lenkey Emma néven ismertek, majd házassága révén Böck Bertalannénak, s így is te-

mettek el a régi abádszalóki rk. temetőben. (Nálunk a Som községben született Iványi-Grünwald Béla festőművész családjában voltak hasonló esetek, de náluk nem csak a keresztnév, hanem a vezetéknev is változott több testvérénél.)

A tábornoki ághoz tartozókat lásd a közölt családfa-részletben, a teljesség igénye nélkül. Részletes adatok Egerben, a létrehozott Szabadság Háza Múzeum és közösségi térben található a nemzetségről, a helyi Lenkey János nyugdíjas mérnök, családtag kutatásának adataival, kiegészítve mások, így az én eredményeimmel. Az általam most összeállított tábornoki családfa-részlet részben különbözik az előbb hivatkozott egri Szabadság Házánál lévőttől, mert az újabb anyakönyvi adataim 2024 nyarára váltak biztossá, s így volt időm és lehetőségem a most összeállított részletben pontosítani (Lenkey Károly, 1803–1874, gyermekeinél Ilona és Rosa-Ilca-Viola esetében, vagy Lenkey Mihály Bertalan fiának halálával kapcsolatban, vagy Böckné Lenkey Emilia-Emma esetében is). A kutatott időszakban a nemzetség tagjainak születési helyei többek esetében nem a mai Magyarország területén vannak, s így elérhetőségük és az iratok olvashatósága az idő elteltével egyre nehezebb lett.

Családfa, tábornoki ág, részlet

Idősebb Lenkey Károly és Keszlerffy Terézia házassága 1812-ben felbomlott, mivel a feleség visszament a szüleihez. Apjuk, Károly Egerből Aradra költözött, ahol a megyénél alszolgabíró, főszolgabíró, majd táblabíró lett és dolgozott 30 éven át. A válás nagyon elhúzódott, 1817-ben fejeződött be. Károly fia az aradi minorita gimnáziumban tanult, majd 1819-ben hadapród lett a József nádor nevét viselő 2. huszárezredben. 1824-ben hadnagy, 1829-ben főhadnagy és 1836-ban már százados. Szolgálatára során Szlavóniában szerelmes lett, és az akkori előírások szerint „rangen aluli kapcsolata” miatt 1839-ben kilépett a hadseregből. Feleségétől, Preydigo Mária Christina Alexandrától Szlavóniában két gyermeke született: Albin és Emília Vukováron (ahol 1843. március 6-án házasságot kötöttek). Később Újvidéken Mária-Hedvig, aki fiatalon meghalt. Édesanyja, Keszlerffy Terézia 1845. augusztus 7-én elhunyt Egerben, s így Károly családjával oda költözött. Itt még házasságából 1846-tól négy gyermeke született. Idősebb Károly második fia, János Nepomuk Egerben, 1807. szeptember 7-én született.

Életem és munkám során három témával foglalkoztam behatóan: Iványi-Grünwald Béla festőművész életével és munkásságával, a Lenkey-nemzetségen belül elsősorban Lenkey János tábornok és Lenkey Károly ezredes életével és Som község történetével.

A Lenkey család kutatásában új fordulat volt a Lenkey Társaság Kulturális Örökség Egyesület 2007 évi megalakulása, majd 2008-ban szervezett kirándulása, melynek során Galíciából követtük végig Lenkey János százada útját Máramarosszigetig. Már előtte is volt kapcsolatom jegyzett kutatókkal, mint T.Ágoston László író barátom, Lenkey rokon, akivel már 2006-ban Som községben hőseink és őseink életének jelentős eseményeit átbeszéltük. A későbbiekben másokkal is volt lehetőségem a családból beszélni és több ellentmondás is előkerült:

- többen megerősítették, hogy Lenkey Károlynak az első felesége Bethlen N. grófnő volt. Ezzel azért is szálltam vitába, mert ezen állításra írásos dokumentumot nem leltem.

- a született gyermekek számában is volt eltérés, 6–8 főre vonatkozó adatközléssel találkoztam, míg nekem a délvidéki időkből sikerült egy 9. gyermeket találni. A végén csak nyolc gyermek marad, mert egy Egerben születettnek semmilyen irata nem került elő.

Az alábbiakra sikerült fényt deríteni 2024 nyarára: Lenkey Károly és Preydigo Mária Egerben született gyermekei között az előttem kutatók elfogadták azt az állítást, hogy Nepomucena Vilma és Ilona 1850. május 5-én születtek, ikrek voltak, május 15-én keresztelték őket.

Ezzel szemben milyen okmányok találhatók? A *Keresztelési anyakönyv* szerint Lenkey Nepomucena Vilmát megkeresztelték 1850. május 15-én, keresztszülők Ferenczy József kanonok és Ferenczy Franciska kisasszony (ez az időpont nem mond ellent az 1850. május 5-i születésnek). Nincs dokumentum az eddig jelzett ikertestvérről, Ilonáról, se ekkor, se máskor. A keresztszülő egri kanonok megfelelő garancia, hogy tényleg egy gyermek született és az Nepomucena Vilma. Szintén az előttem

kutatók jelzik, hogy Ilona 1879-ben Budán, hajadonként halt meg. A gond csak az, hogy a rendelkezésre álló egyházi anyakönyvek szerint, melyeket magam is leellenőriztem, az akkori Buda teljes területén 1879-ben egy Lenkey nevű sem halt meg, így Ilona sem. Viszont van egy Ilona, aki Lenkey Károly családjában született, amit már e családfa részletben bizonyítottam a kutatók közül elsőként, csak 1842-ben Vukovaron, Rosa-Ilca-Viola néven. Így fordulhat elő, hogy édesapjuk, Lenkey Károly gyászjelentésén a gyászoló családtagok sorában „Ilka” neve is szerepel.

Még azt is sikerült bizonyítanom, hogy az általam összeállított tábornoki családfa-részleten Lenkey Károly első és harmadik gyermeke nem Lenkey néven lett anyakönyvezve, hanem az édesanyjuk, Preydigo Mária néven. Annál furcsább, mert közben másodszülött gyermeke Károlynak Emília, aki már Lenkeyként szerepel az anyakönyvben. A 2024-ben külföldről beszerzett dokumentumok hiteles másolatai kiállításakor rákérdeztem, esetleg van-e nyoma annak, hogy később Lenkey Károly e két gyermekét a nevére vette. Sajnos, erre nem találtak okmányokat.

Már jeleztem e tanulmányomban, hogy a Som községben született Iványi-Grünwald Béla festőművész családjánál is fordultak elő furcsa esetek, pedig náluk a 9 gyermek mind a mai Magyarország területén született, földrajzilag két településen, de 10 km-es távolságon belül, ugyanazon apától és anyától.

Visszatérve Lenkey Károlyra: a történészek és a nemzetség ma élő tagjainak egy része szerint felmerült, hogy Lenkey Károlynak első felesége Bethlen N. grófnő volt, a második pedig Preydigo Mária. A kutattott és birtokomban lévő adatok szerint – ha nem vagyunk elfogultak – inkább az kérdéses, hogy a bizonyítottan egy anyától, Preydigo Máriától született gyerekeknek volt-e Lenkey Károlyon kívül más apja? Azt tételezem fel, hogy az akkori viszonyok között – amikor egy katona, különösen egy tiszt, csak kaució letétele után nősülhetett meg – inkább az a valószínű, hogy az első és a harmadik gyermek is az övé, és ma nem lehet okmányokkal igazolni, hogy később a nevére vette-e, vagy anyjuk nevén maradtak és éltek. Érdekes, hogy az elsőszülött Albint Lenkeyként tartják nyilván, az ő kalandos élete Amerikában, Clevelandban ért véget. Bethlen N. grófnővel való házasságára és abból született gyermekekre nem találtam okiratot.

Lenkey János Károly testvére nyomdokaiba lépett, s ezért a katonai pályát választotta. A korneuburgi intézetben 1822. július 22-én hadapróddá avatták és utász kiképzést is kapott. 1827-ben a Württemberg-huszárezredhez került. Itt 1828 januárjában alhadnagy, 1832 őszén főhadnagy, 1839 áprilisában másodkapitánnyá és 1843-ban kapitánnyá léptették elő, majd 1845-től főszázados lett.

1848 tavaszán Európában felerősödtek az önállósági törekvések. János ekkor Galíciában, Maryampol városában szolgált egységével. Az erősödő lengyel ellenállás letörésére Stanislauba vezényelték, ahol nem fordult szembe erővel a tüntetőkkel, ezért leváltották és lecsukták. Magatartásában jelentős szerepet játszott, hogy kitaratóan udvarolt egy lengyel grófnőnek, Szerafina Potockának, sőt el is jegyezte őt. Sokak szerint ez családon belüli szóbeszéd, de az eset Márki Sándor és Jókai Mór írásaiban is megjelent.

Ismert tény, hogy százada hazaindult a hírek hallatára, s a visszafordításukra utánuk indult Lenkey János átvette a vezetést, s kalandos körülmények között tértek haza és jelentkeztek szolgálatra 1848. május 31-én. Az új magyar kormány vizsgálatot indított ellenük az osztrák Hadügyminisztérium követelésére és büntetésül beosztotta a századot a hadsereg délvidéki egységeihez. A század a Verbász környéki harcokban eredményesen helytállt a szerb és román lázadókkal szemben Damjanich tábornokkal együtt, melyért Lenkeyt honvédezredessé léptették elő és a bácskai hadtest hadosztályparancsnoka lett.

Károly bátyját is magával ragadta a forradalmi hevület, s őrnagyként szintén résztvevője volt a délvidéki harcoknak, de összeütközésbe került a hadi regulát me-reven betartó tábornokokkal, így visszatért Egerbe. János testvérét Szolnok környé-kére vezényelték, ahol példásan helytállt. A hadihelyzet változása, a hadsereg átszer-vezése következtében a Honvédelmi Bizottmány döntése értelmében az 1. honvéd huszárezred parancsnokának nevezték ki. Lenkey Károly 1848 decemberétől nem-zetőr csapatok szervezésével foglalkozott eredményesen.

János életében fájó emlék lehetett, hogy az osztrák hadsereg főváros felé köze-ledését és a kormány Debrecenbe költözésére hozott döntést halhatta az 1849. január 2-i haditanács ülésén. Kossuth Lajos eddigi hősie magatartása miatt 1849. március 15-én tábornokká léptette elő és megbízta Komárom várának parancsnokságával, valamint a VIII. hadtest irányításával.

A komáromi vár parancsnokságára Guyon Richárd is kinevezést kapott, de Lenkey Jánosnak kellett megérkezéséig a vezetést átvenni, amit a várat körülvevő el-lenség között átszökve fegyelmezetten végrehajtott. Nemcsak megtartotta a várat, de kirohanásokkal verte vissza a támadókat, míg április 22-én Görgey tábornok csapa-tai fel nem szabadították. Ebben az időben Károly bátyja huszárezredesi rendfokoz-a-tot kapott érdemeiért.

A felmentő csapatokkal együtt távozott János Pestre, de közben megbetege-dett. Károly kitüntette magát Budavár visszavételénél, ezért Kossuth Lajos tábornoki előléptetésben akarta részesíteni, de ő ezt visszautasította. Ez még egy alkalommal megtörtént, de akkor sem fogadta el. Perczel tábornok 1849 nyarán Lenkey Károlyt tartalék hadsereg szervezésével bízta meg. Sikerült 18 000 főt egybegyűjteni és az egyik hadosztály parancsnokának nevezték ki. Ceglédre, majd Szolnokra vonultak a kormány utasítására. Úgy tervezték, hogy az osztrák és a cári hadakkal külön-kü-lön ütköznek meg, de Bem seregeinek helyzete is rosszabbodott Erdélyben. Lenkey János később Szegedre, majd Nagyváradra ment a hadihelyzet változása miatt. Be-tegsége nem tette lehetővé a szolgálat folytatását, mivel anyja válásának traumája kí-sérte élete végéig. Görgey tábornok Aradra érkezésekor Lenkey János is Aradon volt, majd a Világosra vonuló csapatok tagjaként 1849. augusztus 13-án a cári csapatok előtt letették a fegyvert. Ezt követően tábornok társaival átadásra kerültek az osztrák hadseregnek, személy szerint Haynau tábornokhoz, aki 1849. augusztus 27-én hadbíró-ság elé állította őket.

Egészségi állapota rosszabbra fordult, az elmebetegség elhatalmasodott rajta,

s ezért nem végezték ki, hanem a börtön rabja maradt. Emberhez méltatlan körülmények között, fűtetlen, törött ablakú cellában, szinte ruhátlanul érte a halál 1850. február 7-én Aradon.

Lenkey Károly 1849. augusztus 4-én lemondott hadosztályparancsnoki tisztéről és visszatért Egerbe, majd később önként feladta magát és szintén az aradi várbörtönbe került. Halálra ítélték, majd ezt 12 év börtönre változtatták. Ott lehetőséget kapott az öccse temetésén való részvételre. Idézzük fel az akkori eseményeket:

„A holttestet egy korommal bemázolt ládába tették, a börtönlelkész beszentelte a koporsót, amit feltettek a kocsira. Az útirányt kijelölő Lenkey Károly azt mondta: irány a városi katonai temető. Útközben elterjedt a hír: Arad város polgárai egymást értesítve siettek a templomkertbe, ahol a sírt is kiásták, és egy helyi tiszteletes egyházi szertartás szerint eltemette a halottat.” (ZILAHY Tamás: *Egy alig ismert hősünk*, Honvédelem.hu. 2012. október 9.)

Lenkey Károly 1853. december 19-én kegyelmet kapott és visszatért Egerbe, ahol 1861-től az ellenzék vezetője lett, illetve 1867-ben megyei főszámvevővé választották. Szakmai munkája mellett kitartóan ápolta János testvére emlékét.

A *Honvéd. Első magyar katonai hetilap* 1867. I. 1. számának a 6. oldaláról van az alábbi idézetrész A *gyásznapok. Töredék egy honvéd naplójából. 1849. október 4, 5, 6.* címmel jelzett cikkből: „A tábornokok közül még Lenkey – úgy mondván – isteni gondviselés által lett a bitófától megmentve. Szabadságharcunk kimenetele reá oly gyötrelmes hatást tett, hogy megtébolyodott s mint ilyen még október 6-ka előtt elhunyt.”

Erre így válaszolt Lenkey Károly A *Honvéd katonai hetilap* 1867. I. 3. 22. Vegyes közlemények III. oldalán: „Helyreigazítás.

Tisztelt szerkesztő bajtárs! A „Honvéd” 1-ső számában fivérem Lenkey János tábornokról nem helyesen állittatik, hogy 6-ik október előtt halt volna meg. Ugyanis: Lenkey János tábornok, dühös őrült lett, minden ruháit egész a meztelenségig letépte magáról; ami csak fogházában volt, öszszetört és zúzott, úgy hogy a négy fal között se kályha, se ablak nem maradt. Ha a porkoláb katonákkal hozzá bement, megrohanta őket; ily eseteknél sokszor megsebeztek. Meztelen, egy fűtetlen ablak nélküli szobában, sebesülten, minden ápolás nélkül halt meg február 7-ikén 1850-ben, és az aradi temetőbe én temettettem el. — Béke hamvaira! Eger, aug. 8-án 1867. Lenkey Károly, honvéd-huszár ezredes és a hevesi honvédek elnöke.”

Károlynak nagy szerepe volt öccse síremlékének felállításában, ami 1868. szeptember 7-én elsősorban Arad város lakóinak közadakozásából megtörtént.

„Lenkey N. J. honvéd-tábornok síremlékének beszentelési ünnepélye Aradon.

Szeptember 7-én már reggel 8 órakor a városháztéren gyülekeztek az egyletek, czéhek testületileg zászlóik alatt, a honnan a menet 9 órakor indult meg a főtéren át a temető felé. – Elöl mentek a czéhek, egymásután felállítva, zászlóikkal. – Utánuk a tüszöltő-kar fele része zenekarával s zászlójával együtt – Ezután a dalárda zászlójával. – Ezután a koszorús lányok fehérbe öltözve s kezükben egy ékes koszorúval. – Utánuk

Lenkey tábornok élő s jelenvolt rokonai s a testvér honvédegyletek küldöttei. Ezek után az aradi honvédegylet a 29-ik honvédzászlóalj kibontott zászlója alatt. Meghadt, vész- és vihar-edzett alakok, melyeken az elmúlt 20 év nehéz nyomokat hagyott. – Utánuk jöttek a megyei és városi hatóságok, az egyletek, beláthatlan sokaságu minden rendű és rangú közönség, – a menetet a tüzoltó-kar másik fele rekeszté be.

A síremlék előtt, a temetőben, egy rögtönzött oltár előtt főt. Sujánszky Eusztách, hazafias lelkületű h. plébános egy gyászmisét olvasott, a dalárda megható éneklése mellett, s ezután a síremléket beszentalván, Vas István a helybeli honvéd-egylet elnöke felállott egy emelvényre s következőleg szólott:

»Tisztelt gyülekezet!

Azon nemzet, mely szabadság-harczosainak emlékét – *bár hosszas évek elnyomatása alatt sínlődött is* – el nem felejté, a feledékenység örvényébe nem süllyedhet. Hogy is süllyedhetne? hiszen a szabadság harczosainak történetét már az alig csevegni tudó gyermek is lelkesedéssel hallgatja, s elődjeinél jobb harczos kíván lenni hazájáért, s annak szent jogaiért.

Így feledni nem lehetett az e hantok alatt örök álmát pihenő Lenkey Nep. János tábornokot is; bár a hazára nézve mostoha idők alatt sirja sok ideig színleg ismeretlen volt, de a kegyelet azt mindenkor óvta attól, nehogy nyughelye az emlékből kitörültsék.

Lenkey János tábornok, ki volt ez? harczoza hazája szent törvényei s jogainak, ki midőn 1848-ban Gácsországban mint cs. kir. százados megtudá, hogy imádozt legkedvesebb anyja, hazája – veszélyben forog, parancsnoksága alatti harczozaival – nem gondolva a következményekkel, – *lóra pattant, s megjelent annak segítségére; tetteit nem említem, hiszen az mindnyájunk emlékébe be van vésve, s a történelem könyveiben arany betűkkel beírva. Hol halt meg?* nem a csatatéren, hanem, mert hazáját s annak törvényeit jobban szerette életénél, midőn a szabadság harcza oly gyászszos kimenetelű lett, megőrült, s a mindenható kegyelmezvén nékie, 1850-ik február 7-ikén mághoz vette.

Hosszas évek mulva nem lett bűn, nem csak a szív belső rejtekeiben megemlékezni a szabadság hőseiről, hanem ahaza alkotmánya visszaálltával, azok végnyughelyeiket tehetségünkhöz mérve emlékkal is megörökíthetjük, s adónkat hosszas évek mulva – mivel a szabadság harczosainak tartozunk – apródonkint leróvhatjuk.

Szabadság harczojának s a haza szent törvényei s jogai védőjének sirjánál állunk, ez is egy volt a honvédek vezérei közül, s mi honvédek, kik még élünk, az itt nyugvó hantjai felett fogadjuk és nyilatkozunk, hogy a haza szent törvényei s koronázott királyunknak, midőn az ország szent jogait védi. ezentul is leghivebb őrei leszünk.

A síremlék itt áll, s azt e vidék polgárainak kegyelele állítá fel, kik Goldscheider Henrik, az »Arader Zeitung« szerkesztője s polgártársunk felszólamlása folytán, – melyért köszönet neki, – *nélkülözhető filléreiket feláldozták azért, nehogy egy szabadság harczojának emléke a föld színéről eltűnjön, s az élő bajtársaknak tetteleg megmutassák azt, hogy a hon polgára, a haza jogaiért harczozó harczozról – bár az*

számos évek alatt az önkénnytől bűnnek lett légyen is tekintve – legelső alkalommal, midőn nekie is a szabadság hajnala virradt, meg tud róla tettel is emlékezni. – S lehet-e ennél nagyobb jutalom, mint az elismerés!

Aradnak sok hős vértanui vannak, kik éltüket igaztalan ítélet folytán fejezték be; de vannak a szomszéd sirban hős védői is, ezek is a honelismerés jelvényét nem-sokára megkapandják, csak Arad lelkes polgárai akarják!

Mindenkinek gyönyört, s meglepődést szerez az, ha oly tettért jutalmazhat, melyet maga is szíve belső érzetéből helyeselhet, ilyen a szabadság harczosainak még élő s elhunyt tagjai iránti kegyelet – Polgártársak! ezt tartsátok meg, s legyetek jövő-re is e hon szabadság-bajnokainak támaszai, – ezáltal önmagatok, s a haza biztosítására működtek, mert midőn hazátok s annak szent jogai, s avval együtt a ti jobbléteitek veszélyben forog, fiaitok példát véve azon, hogy tetteik a feledékenységre örvényébe nem süllyed, titeket lelkesedéssel védendnek.

E siremlék itt áll, mint büszkesége Arad város polgárainak; köszönet mindazoknak, kik Goldscheider Henrik, az Arader Zeitung szerkesztője és polgártársunk indítványát célja eléréséhez segítették; valamint azoknak, kik rendezése s disztizéséhez járultak s mindnyájának, kik ez ünnepélyen megjelenni polgári kötelességüknek ismerték; véssék a fiatalság emlékébe, hogy a haza szabadságáért élni s halni dicső, s jutalma az utókor megemlékezése.

S mi honvédek itt e sirnál ujjal fogadjuk, hogy ezentul is a haza szent törvényei s koronázott királyunknak, midőn az ország szent jogait védi, ezentul is leghevebb harczosai leendunk. Éljen a haza! Éljen a király! s a haza szent jogai!»

E szavakat a közönség viharos éljenzése követte s ez alatt az elhunyt Lenkey tábornok testvéröccse emelkedett fel s meghatott szavakkal körülbelül ezeket mondta: »Engedtessek meg nekem, hogy én, ki a szónoklatban nem vagyok jártas s most különösen, elhunyt testvéremnek jutott ezen rendkívüli részvét és megtiszteltetés után, ha szónok volnék is, elveszteném túlaradó érzelmeimnél fogva a szó hatalmát, ha egyszerű szavakban mondok köszönetet azon kegyeletes részvét- és megtiszteltetésért, melyet Arad város hazafias polgárai testvérem, családom iránt tanusítottak.

Testvérem a tábornok elhunyt, mielőtt még az emberileg lehetséges eme legnagyobb jutalmat, polgártársai elismerését megérhette volna; de itt van testvéri keblemben szelleme s velem együtt érzi s köszöni ezen erkölcsi elégtételt, a polgártársak részéről nyújtott legnagyobb jutalmat – az elismerést.«

Ezután a dalárda énekelt még egy alkalmi darabot s a koszorus leánykák koszoruikat a sirra rakták s a menet azon rendben, mint jött, vonult vissza a városba.

A nagy közönség megilletődve, a kegyelet néma könyvével szemében állotta körül a megszentelt sirt.

A siremlék szürke márványból faragott obelisz, melyen e felirat áll:

LENKEY N. JÁNOS

HONVÉD-TÁBORNOK.

SZÜLETETT 1807. SEPTEMBER 7-ÉN

EGERBEN.

MEGHALT
AZ ARADI VÁR BÖRTÖNÉBEN
1850. FEBRUÁR 7-EN.
BÉKE HAMVAIRA!

A honfiui kegyelet ezen ünnepélyéhez függelékül meg kell még érintenünk, hogy több helybeli honvéd indítványára Auerbach helybeli fényképész, számos honvéd és polgár s a boldogult hősnek fivérével, fiával es leányával délután a sirkertben a síremléknél megjelent, hogy ezt lefényképezze. Ez alkalommal a bold. tábornok fivére Lenkey Károly h. ezredes ismét egy rövid, de szívből fakadt beszédet tartott a jelenlévőkhez, melyben az aradi polgárságnak kegyeletes részvéteért, valamint Goldscheider Henrik, az »Arader Zeitung« szerkesztőjének fáradozó buzgalmáért hálaköszönetet mondott. Az edzett harczosok szemében könnyek ragyogtak, – a vésznapokra visszaemlékezés s az elhunyt áldozat mártiromságának áldozó fájdalom és részvét könyei voltak ezek. A lefényképezés után – a kis gyülekezet komoly csendességben tért vissza a városba.” (*Aradi Lapok*, [megjegyzés: Lenkey Károly bátyja a tábornoknak – a szerző.] *Budapesti Közlöny*, 1868. szeptember 10.)

„Figyelmeztetés.

A »Honvéd« lap 17-ik sz. 1870. Lenkey János honvéd-tábornok síremléke leírásánál mondatik, hogy az örült tábornok holt testét az ablakon dobták volna ki. és barátai éjjel titokba takarították el hamvait. – Ennek írója nem jól van értesülve, az igazság érdekében utalom őt az 1869. »Honvéd« 24-iki számára, a melyben általam írt emlékiratokban adott valódi története körülményesen le van írva, – Lenkey János boldogult öcsém halála és temetése. Eger, 1870. május 1-ső. Lenkey Károly 1848/9 honv. husz. ezredes.” (Megjelent *A Honvéd* 1870. 18. sz. 132. oldalán.)

Lenkey Károly főszámvevői állása mellett foglalkozott az 1848/49-es szabadságharci élményeinek megírásával, illetve a hadsereg szervezésével, feladatával, a nemzetőrséggel kapcsolatos kérdésekkel, elsősorban *A Honvéd* hetilap oldalain. Nyolc gyereke született és több unokája. 1874. május 18-án hunyt el Egerben. Temetésére az ország szinte minden részéről jöttek tisztelői és a honvédegyletek képviselői, elismerve a hazáért végzett kiemelkedő munkáját, tiszta jellemét. Végso nyugalomra édesanyja mellett, az egri Kisasszony temetőben lelt.

Halála utáni évtizedekben többször felmerült testvére, Lenkey János tábornok hamvainak hazahozatala, ami hosszas előkészítés és tárgyalás után valósult meg. Erről így adott hírt a korabeli helyi sajtó, az *Eger*, 1936. május 30-i száma:

„Eger, május 29.

Hosszú évek küzdelmei után végre sikerrel járt Eger városának és az Eger-Gyöngyösi Újságnak mozgalma: ma reggel megérkeztek szülővárosába Lenkey János negyvennyolcas honvédtábornok hamvai, visszaöllehetik őt immár a hazai rögök.

Az utóbbi hetekben teljes bizonytalanság uralkodott a hamvak exhumálását illetőleg, mert Aradról a román hatóság engedélyén kívül semmi értesítés nem jött. A hét elején azután távirat jött az ügy előadójához, dr. Kálnoky István tanácsnokhoz dr. Lakatos Ottótól, az aradi minorita rendház főnökétől, hogy Lenkey csontjait

kibontották s azok csütörtökön délelőtt érkeznek Lökösháza határállomásra. A polgármester a hamvak átvételére Demeter Adorján üzemi főmérnököt küldte ki, aki tegnap este nyolc órakor táviratozott a polgármesternek, hogy a hamvak ma reggel Egerbe érkeznek.

Ma reggel 7 óra 38 perckor befutott az egri állomásra a budapesti vonat, a mozdony után kapcsolva egy leolmozott kocsi: C.F.R. Romania, G. v. 211,126. Statia de domiciliu. Buouresti B. M. Oldalára egyszerű papírlapot ragasztottak fel, rajta tintával rajzolt kereszt. A kocsiban, kis tölgyfakoporsóban a csontok, mellette Lenkey katonaládája, amit Aradon őriztek és kettétört sírköve az aradi temetőből.

A hamvakat kísérő Demeter Adorján elmondotta, hogy valóságos diadalút volt a legendás tábornok útja. Lökösházán a határőrség állt sorfalat, kivonultak az iskolák és virágokkal szórták tele a vagont, Szolnokon kibontották a kocsit, a vasutas dalárda énekelt és koszorút helyeztek a koporsóra.

Egerben egyelőre egyik mellékvágányra helyezték a vagont, mert az idő rövideje miatt a város nem tudta előkészíteni a megfelelő ünnepélyes fogadtatást. [...] Szombaton délelőtt a város vezetősége, egyesületei, hatóságai és testületei délelőtt 11 órakor ünnepélyesen kivonulnak az állomásra, ahol Braun Károly polgármester beszédet mond és megkoszorúzza a koporsót. Utána a gyászokocsismenet a Kisasszony temetőbe vonul, ahol ideiglenesen elhelyezik Lenkey hamvait édesanyja és testvére mellé, későbbi időpontban pedig dízsírhelyre temetik.

Kérjük a város közönségét, hogy minél nagyobb számmal vegyen részt a kegyeles ünnepségen, a háztulajdonosokat pedig, hogy ez alkalomra lobogózzák fel házaikat.”

Mit is bizonyítanak ezek az idézetek? Amit Lenkey Károly életében több alkalommal leírt és gondolom, szóban még többször elmondott: testvére, Lenkey János tábornok az aradi börtönben 1850. február 7-én hunyt el! Nem 6-án, 8-án, 9-én vagy 14-én, mint ahogy eddig tudtuk. Vajon évszázadokon át miért nem fogadták el az egyetlen hiteles tanú, Lenkey Károly ezredes, a tábornok bátyja által közölt időpontot, amikor vele egy időben ott raboskodott és maga személyesen követte öccse koporsóját az aradi városi temetőbe, ahol eltemették? S vele együtt az a több tucat aradi hazafi, aki segítségére volt a végtisztesség megadásában. Ők mindannyian rosszul emlékeztek, nem is szólva azon százakról, akik hazafias felindultságból fakadóan közadakozásból elkészítették a sírra az obeliszket a felirattal? Ami végezetül hamvaival együtt Egerbe került és a mai napig a sírján van, bizonyítva a halál időpontját!

LENKEY TIBOR: *Az ősök hagyatéka*

Ha visszanézek a távoli múltba,
bizony hosszú az Ősök névsora.
Gazdálkodó, iparos, irodatiszt,
de van köztük két hős katonatiszt!
János és Károly, testvérek is egyben,
szolgáltak Ők a honvéd hadseregben,

követendő példát mutatva minekünk.
János, a hivatásos, századával tért haza,
míg Károly, a nemzetőr itthon csatlakoza.
Tetteik, életük azt sugallja a mának:
vállald fel és mond: utánam!
Bátran állj most a sornak elejére,
méltónak kell lenned a Lenkey névre!

Megvitatás

A 19. század elején született Lenkey Károlynak (1803) és Lenkey Jánosnak (1807) származása szerint kevés választási lehetősége volt, hogy milyen pályán indul el. Édesapjuk, id. Lenkey Károly részben saját hivatása, illetve az 1812 szüleihez költöző feleségének döntése miatt, nagyban befolyásolta a fiúk helyzetét.

Katonai iskolájuk elvégzése után a beosztásukban mindketten helytálltak. Károly a kor értékrendje szerinti „rangon aluli házasságával” döntésre kényszerült, s végül családját választotta és elhagyta a hadsereget. János csapatával Galíciában állomásozott és egy lengyel grófnőnek udvarolt, s el is jegyezte őt. A „népek tava-sza”, az Európán átívelő forradalmi események a házasságát meggátolták, de kalandos úton hazatért szeretett hazája védelmére, szolgálatára.

Károlyt is magával ragadta a lelkesedés, reaktiválta magát és részt vett a harcokban. A cári orosz hadsereg beavatkozása eldöntötte a forradalom és szabadságharc kimenetelét, valamint a két Lenkey testvér sorsát is döntően befolyásolta. A világosi fegyverletétel után János tábornok társaival az aradi várbörtönbe került, míg Károly Egerből önként feladta magát és szintén Aradra vitték. János elkerülte a kivégzést, mert elméje elborult, Károly halálos ítéletét börtönre változtatták és kegyellemmel szabadult. Élete további részében visszatért Egerbe, a megyei ellenzék vezetője lett, sőt 1867-től megyei főszámvevő, és János testvére emlékének őrizte.

Lenkey János tábornok hamvait 1936. május végén szállították haza az aradi temetőben lévő síremléssel együtt. Ő az egyedüli magyar szabadságharcos tábornok, aki ma hazai földben nyugszik. Elérkezett az idő, amikor olyan dologról is beszélni kell, amit nem sokan mondtak eddig ki: egy sírban nyugszik Keszlerffy Terézia a két fiával: Károly ezredessel és János tábornokkal. Milyen szép, hogy így van, de arról ki mer írni: vajon miért következett be Jánosnál az aktív szolgálata alatt a betegség, az ideggyengeség, ami a végén elborult állapotához és halálához vezetett? Ebben sajnos nagy szerepe volt, hogy 5 éves korában, édesanyja apjukra hagyta és visszaköltözött szüleihez, így János hamar katonai iskolába került és később sem tudta igazán feldolgozni anyja hiányát.

A másik fájó pont, hogy az ismert események kapcsán lengyel szerelmével nem tudott házasságra lépni. Mindezek befelé fordulást, önmarcangolást, az örültig tartó állapotot eredményeztek, nem beszélve az aradi várbörtönben uralkodó körülményekről. Mindezek hatására elméje elborult és szervezete feladta, s méltatlan körülmények között lelte halálát. Megérdemelné Lenkey Károly felesége, Preyidigo Mária, lánya Böck Bertalanné sz. Lenkey Emília és férje, de más családtag is, hogy az abádszalóki felhagyott régi katolikus temetőben emléküket méltó módon jelezzék! Nincs az egyháznak sírjaikról pontos adata – közölték kérdésemre.

Bízom benne, hogy Lenkey János tábornok halálának bizonyított dátumát mindenütt ki fogják javítani.

Köszönetnyilvánítás

Köszönetemet fejezem ki az Eger Belvárosi Római Katolikus Főplébániának és az Egerben élő Lenkey János mérnök, hagyományápoló rokonnak segítségükért, mellyel pontosítani tudtam a kutatót anyagot. Külön köszönet és elismerés Eger Megyei Jogú Város Önkormányzatának, a Dobó István Vármúzeumnak, a Lenkey János Általános Iskolának, a megszűnt KATKO-nak, a Lenkey-s Bajtársi Egyesületnek, a Lenkey Társaság Kulturális Örökség Egyesületnek, a Kiskörei rk. Plébániának, a Vajdasági Levéltárnak Újvidéken, az Eszéki Állami Levéltárnak, a Váci Püspöki és Káptalani Levéltárnak, a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárnak, itthon és külföldön az emléküket ápoló több civil szervezetnek és személyeknek az eddigi munkájukért. Köszönöm családom támogatását.

Kutatásaimhoz felhasználtam a következő anyagokat: LENKEY János helytörténész. Lenkey nemzetség családfái. Szabadság háza. Eger, 2024.; LENKEY Tibor kutatási anyagai, versei.; SZIVEG Ákos mérnök fényképei.

LENKEY TIBOR: *Hőseink és őseink*

Ti, akik életet adtatok nekünk,
Ti, akik fogtatok féltőn kezünk,
Ti, akik azóta elmentetek,
Ti, akikre mi büszkék vagyunk,
Mi, akik benneteket őseinknek és
hőseinknek tekintünk,
aludjátok békén örök álmotok,
Mi soha nem feledünk.

Irodalom

A Honvéd. Első magyar katonai hetilap. 1867. augusztus 5. és 19., 1870. május 5.

Budapesti Közlöny, 1868. szeptember 10.

Eger, 1936. május 30.

LENKEY Tibor (2019), Lenkey család honlapja. [Online]. <https://www.lenkeytibor.hu/>.

ZILAHY Tamás (1963), *Egy alig ismert hősünk*, Honvédelem.hu. 2012. október 9.

*Eger, Kisasszony temető, Lenkey sír
(Keszlerffy Terézia és fiai: Lenkey Károly,
Lenkey János)*

OROSZ LÁSZLÓ: „TÖBB TÍZEZER HONFITÁRSUNK MA IS ÉLHETNE...”

Jakob Krämer Volksbund-területvezető visszaemlékezése a „Schwäbische Türkei” német népességének II. világháború végi menekítéséről

A „Schwäbische Türkei” a német történeti és néprajzi terminológiában a Dunántúl délkeleti részén fekvő – Baranya, Tolna és Somogy megyék egyes járásainak megfeleltethető – etnikailag kevert, ezért egzakt módon nehezen körülrajzolható, nagyjából 15 ezer km² nagyságú terület, ahová az oszmán-török hódoltságot követően a szervezett (állami és magánföldesúri) kolonizáció folytán jelentős számú németajkú telepés érkezett. A 18. századtól kezdve mintegy 200 itteni településen megkapaszkodó német kolonistákat a velük együtt élő magyar és délszláv népesség egységesen „sváboknak” nevezte, függetlenül azok szűkebb származási helyétől. Az I. világháború után a csonka országterület legnagyobb (majd negyedmillió) német közössége élt itt.

A szóban forgó terület a Kárpát-medence két leghomogénebb német településtömbjének egyike volt: az I. világháború után Ausztriához csatolt nyugat-magyarországi területsávhoz (Burgenland) hasonlóan átlag kétharmados német népességaránnyal bírt, jöllehet egyes járásokban mindkét területen bőven 80% feletti részarányokat is kimutattak az egyes népszámlálások. Nem véletlen, hogy a két világháború közti időszakban a budapesti kormányzat (s még inkább a vidéki közigazgatás) nemzetiségpolitikai gyakorlatának keményedése és a legelemibb nemzetiségi igények látványos szabotálása miatt folyamatosan radikalizálódó német mozgalom legerősebb bástyája épp a Schwäbische Türkei volt.

Szükséges röviden utalni arra, hogy az asszimilációval szembeni önvédelem alapvetően jogos törekvéséből táplálkozó nemzeti emancipációs mozgalomnak a harmincas évek megváltozott politikai körülményei által determinált radikalizálódása végzetesen polarizálta a hazai sváb közösséget. Egyik oldalról a veleszületett népi attribútumai megvédésének, a másik oldalról pedig a magyarság és a magyar haza iránti évszázados lojalitás belső parancsának közös nevezőre hozása jóformán ellehetetlenült az adott kor politikai koordináta-rendszerében. E polarizálódás és a háttérben álló törésvonal eredetileg nem világnézeti-ideológiai gyökerű volt (vagyis nem a nemzetiszocializmus iránti viszonyban keresendő), hanem inkább az eltérő etnopolitikai koncepciókból fakadt. A kérdés igazából az volt, hogy a hazai németiséget erős kisebbségpolitikai sérelmeket Magyarország belügyeként kezelve és a kormánnyal együttműködve kell-e megoldani, vagy pedig külső patrónust keresve, Berlint bevonva volna célszerű engedményeket kicsikarni.

E dilemmát azonban gyorsan fölülírta a történelem. Mivel 1933 után Németország nemzetiszocialista köntöst öltött, a reá taktikai megfontolásokból támaszkodó volksdeutsch szárnyra mintegy magától értetődően rávetült a náci bélyeg. Pedig hangsúlyozni szükséges: kezdetben vajmi kevés fogalma lehetett a német gyökereihez öntudatosan ragaszkodó hazai svábnak a nemzetiszocializmus mibenlétéről, inkább csak a népközösség eszméjét, az összetartozást és a védelem lehetőségét olvasta ki belőle.

Tragikus, önsorsrontó tévedésnek bizonyult ez, mégis sok, a magyar állam iránt egyébként csöppet sem ellenséges hazai német követte a radikalizálódásnak szervezeti kereteket konstruáló fiatal német értelmiségi mozgalmárokat, amikor azok – Franz Basch karizmatikus személye körül tömörülve – szakítottak a Bethlen-kormány által engedélyezett magyarbarát szellemiségű német ernyőszervezettel (Magyarországi Német Népművelődési Egyesület, 1924), s létrehozták előbb a hivatalosan el nem ismert Volksdeutsche Kameradschaftot (1935), majd az immár legális Volksbundot (1938).

Ez utóbbi, vagyis a hazai németiséget – annak differenciáltsága ellenére – egységként kezelő és kíméletlenül összefogó, sokszor kárhoztatott népcsoportszervezet azonban maga is fölöttébb heterogén volt, s belső ellentétek, konkurenciaharcok által megosztott vezérkarral rendelkezett. Mindez hamarosan oda vezetett, hogy Berlin mindinkább expanziós politikája megbízhatatlan eszközként tekintett csupán a Volksbundra, magát Basch népcsoportvezetőt pedig pusztán bábként – a lokális „Führerkultusz” kellékeleme gyanánt – tolta a kirakatba, ám minden lényegi döntésből kikapcsolta és a területi revíziókkal visszatért országrészek (nála megbízhatóbbnak ítélt) nemzetiszocialista kádereivel pótolta őt. Basch kezéből így lassan kicsúszott az irányítás, ami a Volksbund vezérkarának átrendeződésében is lecsapódott.

A régi vágású, alapvetően népiségi motivációjú, s inkább csak „konjunktúra-náci” csonkaországi bizalmasait gyorsan kiszorították az erdélyi és szatmári, valamint a bácskai településterületekkel visszatért „világnézeti nemzetiszocialisták”. Ők, akik Trianon után az utódállamokban már amúgy sem a magyar állam iránti lojalitás légkörében szocializálódtak, Basch belső ellenzéke gyanánt beszivárogtak a Volksbund kulcspozícióiba, amit jól mutat, hogy az országgyűlés két házában a 11 volksbundista képviselő közt csonkaországi csak kettő volt (Heinrich Mühl és Jakob Brandt). Ám legalább ilyen sokatmondó az a tény, hogy amikor a német és a magyar kormány által aláírt német népcsoportegyezmény gyakorlatba átültetése nyomán hét „virtuális területi egység” keletkezett, amelyek igazgatása a Volksbund közreműködésével történt – a németajkú lakosság ugyanis a népcsoportvezetés kompetenciájába tartozott –, e hét Volksbund-terület irányítói közt csupán egyetlen „hazai” (Heinrich Neun) akadt: még a Schwäbische Türkei is bácskai származású vezetőt kapott!

* * *

Egy az 1942-es állapotokat tükröző dokumentum, a *Volksbund der Deutschen in Ungarn tagozódásáról összeállított vázlat* a következőképp tájékoztat a teljes népcsoportszervezet strukturális felépítéséről. Az országos vezetőség (Landesleitung) alatt részint az egyes ügykörökért felelős főhivatalok (Hauptamt) álltak, részint pedig a német népcsoport által felügyelt hét terület (Gebiet). Az utóbbiakon belül kisebb igazgatási egységeket képeztek a körzetek (Kreis), ezek pedig a helyi csoportokat (Ortsgruppe), vagyis az egész szervezet alapegységeit fogták össze.

A hét nagyobb terület a következő volt: *Gebiet Mitte* [központi terület, a fővárossal], élén Hugo Binder Gebietsführer, 7 körzettel, 78 helységgel illetve helyi cso-

porttal – *Gebiet Buchenwald* [a Bakony és a Vértes], Stefan Weber Gebietsführer, 4 körzettel, 76 helységgel illetve helyi csoporttal – *Gebiet Westungarn* [a nyugati megyék], Heinrich Neun Gebietsführer, 4 körzettel, 40 helységgel illetve helyi csoporttal – *Gebiet Schwäbische Türkei*, Florian Krämer Gebietsführer, 11 körzettel, 292 helységgel illetve helyi csoporttal – *Gebiet Batschka*, Josef Spreitzer Gebietsführer, 6 körzettel, 85 helységgel illetve helyi csoporttal – *Gebiet Sathmar und Karpathenland* [Szatmár és Kárpátalja], Martin Jusali Gebietsführer, 8 (még alakulóban lévő) körzettel, 77 helységgel illetve helyi csoporttal – *Gebiet Nordsiebenbürgen* [Észak-Erdély], Robert Gassner Gebietsführer, 3 körzettel, 50 helységgel illetve helyi csoporttal.

Amint az látható, a Schwäbische Türkei élére a Volksbund országos vezérkara Florian Krämert állította. Egy kívülről hozott *homo novus*, dacára annak, hogy valódi helyi beágyazottsággal rendelkező, befolyásos, a harmincas években még a német mozgalom „erős embereiként” számon tartott itteni jelöltek is rendelkezésre álltak volna (Heinrich Mühl, Georg Hornung, Konrad Mischung). A döntést minden bizonnyal a német mozgalmon belüli erőviszonyok főntebb jelzett elmozdulása magyarázhatja.

Az új területvezetőről nem sokat tud a hazai szakirodalom. A német mozgalom szolgálatában töltött előéletének feltárásához persze nemigen remélhetünk sikereket a hazai levéltári anyagtól – hisz politikai aktivizálódása és karrierépítése külföldön, a jugoszláv királyság polgáraként zajlott –, így személye akár a történelmi emlékezet kódéba is vesztetett volna 1945 után, amint ez oly sok aktív volksbundista társa esetében megtörtént. (Ne feledjük: népbíróvási felelősségre vonás a hazai Volksbund-vezetők közül egyedül a Magyarországnak kiadott Basch esetében történt, a többieknek – külföldre menekülve – sikerült új életet kezdeniük.) Ő azonban nem a nyom nélkül felszívódás útját választotta: az átmenet néhány nehéz évét követően az NSzK-ba kitelepített/menekült német közösség szervezeteiben reaktiválta magát, idővel pedig olyan tekintélyre s megbecsülésre tett szert, hogy halála után a tisztelői kötetet szenteltek életének és munkásságának, mely saját önéletrajzi feljegyzéseiből is merített (BRÜCKER, 1989.).

Florian Krämer 1897-ben született az akkor még Bács-Bodrog vármegyéhez (Kulai járás) tartozó – vegyes lakosságú, de egyértelműen német többségű – Veprőd (német neve: Weprowatz) községben. Az 1900. évi népszámlálás szerint a nem egész 3200 fős településen 2449 német, 700 magyar és 8 szerb lakos élt. Egy nemzedékel később, az 1931-es jugoszláv összeírás szerint 2551 német, továbbá 489 magyar, 93 szerb és 22 ruszin. A német („donauschwab”) népesség a középkorban már létező, de a török korban elpusztult s a XVIII. század közepén a Kamara által katolikus magyar és szlovák telepésekkel újra benépesíteni próbált faluba a II. József korabeli harmadik német kolonizációs hullámban érkezett. Krämer szülei kilenc gyermeket neveltek, Florian a hetediként született. Apja kenderkereskedő volt az erős német öntudatú, virágzó településen.

Visszaemlékezései szerint már gyermekként igen rossz benyomást tettek rá az általa tapasztalt leplezetlen magyarosító törekvések. Az oktatási-nevelési infrastruk-

*A dunai svábok bajorországi szervezete fennállásának 30. évfordulóján (1979) szervezett ünnepség.
(Az asztalnál jobbról a harmadik Krämer, balról a második Habsburg Ottó.)*

túra terén jól ellátott község óvodájában a gyermekek és az óvónők meg sem értették egymást: előbbieket döntő többsége csak németül értett, utóbbiak viszont egyáltalán nem beszéltek németül. A foglalkozások nyelve a magyar volt. A helyi népiskola is az „egységes magyar nemzet” megteremtésére szolgáló rossz emlékű intézményként maradt meg az emlékezetében. Első tanítója, egy németül jól tudó pedagógus, már az első évfolyam befejezése előtt meghalt, az utód pedig – egyébként a fia, aki még német családnévét is megmagyarosította – kollégáival együtt a türelmetlen magyarosítás eszközeként viselkedett. A gyerekek még az iskolai szünetekben sem beszélhettek egymáshoz németül. Az órákon aztán ezek a környezetük által „magyarón”-nak bélyegzett pedagógusok magyar nyelvű szónoklataikat jóformán a falaknak tartották, hiszen, ahogy Krämer emlékszik, „mi egy szót se értettünk magyarul”.

A gyermek azonban tehetséges volt, ezért szülei – a plébános tanácsára – gimnáziumban akarták taníttatni. Ennek nyelvi előfeltételeit úgy próbálták megteremteni, hogy előtte egy teljes évre elküldték egy szomszédos magyar nagyközségbe. Ezután került a nagyhírű kalocsai jezsuita gimnáziumba, ahol az önmeghatározása, identitása újabb elemekkel gazdagodott. Hamar rájött, hogy új iskolája is a magyarosítás szolgálatában álló intézmény. A tanári kar mintegy 70%-át német származásúnak írja le, akik közül a magyarországi németek alapvetően „magyarón” érzületűek voltak, míg az osztrák tartományokból valók (dacára jó magyar nyelvismeretüknek) a tőlük is elvárt magyarosítás irányában inkább tartózkodóan viselkedtek, ami pedig a tanári kar szlovák tagjait illeti, ők leginkább Hlinka páter szlovák nacionalizmusához vonzódtak, s eleve elutasították a magyarosító szándékot. A német identitás ápolása vonatkozásában egy tirolai (Thalhammer) és két szlovák (Roznovski és Kostialik) jezsuita tanára biztatása hagyott benne mélyebb nyomot; az utóbbi még a magyar

sajtóval is pengeváltásba bonyolódott. Az efféle ösztönzés azonban nem vezethetett a nemzeti identitás nyílt felvállalásához: ahogyan Krämer emlékezik, egyetlen diák sem merészelte az iskola hivatalos irataiban egy nemzeti kisebbséghez tartozónak feltüntetni magát, mert az az eltávolítását eredményezte volna.

A fiatalember, noha édesapja ügyvédet szeretett volna faragni belőle, a tanári pálya mellett döntött. Tanulmányait helyben, a kalocsai érseki tanítóképzőben folytatta, ahol már elsőéves hallgatóként rangos ösztöndíjban részesült, s be sem fejezte még a főiskolát, amikor a katonai behívót kapott tanárok – kitört az I. világháború! – pótlására az intézmény gyakorló iskolájában munkába kellett lépnie. 1916-ban diplomázott magyar–német szakos tanítóként, valamint magyar és német orgonistaként. Két hónappal később azonban ő is kézhez kapta a katonai behívót, így (egy rövid megszakítással) végigszolgált a világháborút, ahonnan az összeomlás idején súlyos betegen tért haza szülőfalujába.

Az impériumváltást követően tanult hivatása és német öntudata zavartalan kiteljesítésében reménykedett. Kántorként a német egyházi énekek mellett a népi identitást felébresztő dalok elterjesztését is feladatának tekintette, s a település egyéb kulturális és egyesületi életében is a német karakter elmélyítése érdekében munkálkodott. 1921-ben kinevezést kapott szülőfaluja iskolájának élére: igazgató-tanító lett. Kezdetben úgy tűnt, tevékenysége inkább települése magyarságának körében szül visszatetszést, nem pedig a magyar pozíciók visszaszorulásában amúgy is érdekelt szerb politika és közigazgatás köreiben. Ám ez hamarosan megváltozott. Mindezekről ő maga így ír: „Az akkori oktatási miniszter, Svetozar Pribičević a supermagyar Apponyi grófit is túl akarta szárnyalni. Államosította a német iskolákat, s javaiktól megfosztotta őket. Egyetlen rendelettel áthelyeztette a német érületű tanítókat: mehettek Dél-Szerbiába, Koszovóba, vagy más nem német helységekre.” Krämernek is ez lett a sorsa. Meg persze a személyét érő számtalan méltánytalanság: a visszahelyezési kérvényeire adott üres ígérek és együttérző sajnálkozások, a kijelölt új álláshelyének betöltve találása, az eljárás tévedésnek minősítése, majd a véget nem érő felülvizsgálati várakozások. 1925-ben aztán ennek is vége szakadt: elbocsájtották az állami iskolai szolgálatból. Új egzisztenciát kellett teremtenie családjá számára. Vállalkozó lett, fakereskedésbe fogott. Az üzlet gyorsan felvirágzott, anyagi gondjai nem voltak többé; szabadon maradt szellemi kapacitása, valamint a méltánytalanságok révén sértett egyéni és nemzeti büszkesége azonban szinte kiáltott azért, hogy egy nemes ügy érdekében munkára fogják.

E nemes ügy pedig a régi és az új államkeretek közt magát egyaránt elnyomottnak és népi attribútumait mesterségesen visszaszorítottak érző német közössége felemelése, öntudatra ébresztése volt. Mindez fölöttébb nehéz feladatnak ígérkezett országos és lokális szinten egyaránt. A Délvidék németisége (s ugyanez érvényes a Kárpát-medencében élő valamennyi németre) épp ezekben az években súlyos identitásválságon ment keresztül. Az I. világháborút lezáró nagyhatalmi döntés – a térség németiségének népi egységét tiszteletben tartani és az önrendelkezés jogát számukra is biztosítani kérő petíciók dacára – határokkal vágta ketté (sőt háromfelé)

őket. Így aztán a bácskai svábok, a Bánát nyugati harmadában élőkkel együtt délszláv fennhatóság alá kerülván, az egykori magyar tradícióktól és a román államhoz csatolt testvéreiktől egyaránt elkülönülő, önálló német érdekképviselőt kiépítésére kényszerültek.

Az új viszonyokhoz való pragmatikus alkalmazkodás és az erős közösségi érzület felélesztése lett a fő céljuk („hűség az államhoz és hűség a népiséghez”), amiben egyaránt segítette őket újvidéki napilapjuk (*Deutsches Volksblatt*, 1919), a Georg Grassl irányítása alatt 1920 júniusában megszervezett kulturális egyesületük (Schwäbisch-Deutscher Kulturbund), illetve a korán megkezdődő politikai önszerveződésük. Ez utóbbi tekintetben a háromfelé szakított délvidéki „donauschwab” közösségnek – ahogyan a csonka Magyarországon Jakob Bleyer és Romániában Kaspar Muth – Jugoszláviában Stephan Kraft lett a vezetője, akinek az 1922-ben alapított, s a választásokból mindig parlamenti pártként kikerülő (majd a kormánykoalícióhoz csatlakozó) Partei der Deutschen irányítójaként komoly érdemei voltak abban, hogy a jugoszláviai német közösség belsőleg erős, összekovácsolt és az öngazgatás gondolatára érett állapotban várhatta 1933 után Berlin ama törekvéseit, melyek a „német népcsoport-politika” szolgálatába kívánták őt állítani.

Lokális szinten, Krämer szűkebb faluközösségében szintén komoly szervezőmunka zajlott. Visszaemlékezése szerint Veprőd németjei körében az impériumváltást követően is igen erős pozíciókat őrzött meg a „magyarón” érzület, hogy aztán a rejtőzködés éveit követően 1941-től majd újra nyíltan „piros-fehér-zöld ruhában díszeljen”. Ennek jelenlétét „igazán veszélyes” kihívásként értékelte Krämer, különösen annak fényében, hogy e magatartás mindenkor adut jelentett a türelmetlen szerb nacionalisták vezére, Joca Lalošević zombori ügyvéd kezében, aki ráadásul épp abban a választókerületben (Kula) kívánt parlamenti mandátumot szerezni, amelyhez Veprőd is tartozott, s amelyben a németek jelöltje maga Kraft volt.

Krämer valódi szervezőtalentumnak bizonyult. Igazából folytatta mindazt, amihez a „magyar időkben” már hozzákezdett: 1915-től szülőfalujában a „német gondolatot” propagáló darabokat állított színpadra, 1917-ben – frontszolgálatából időlegesen hazaengedve – helyi legényegyletet hívott életre, majd egy nagygyűlésen még a megyei főjegyzővel is szóváltásba keveredett, ami után a csendőrök néhány napra elhurcolták, felsőbb utasításra azonban mégsem akartak mártírt csinálni belőle. 1918 késő ősziére visszaemlékezve már a községi előljárárság helyére szervezett nemzeti tanács munkáját méltatja, ahol német hivatali nyelvet vezettek be, hasonlóan az iskolához. A délszláv állam keretei közé kerülve azonnal szerepet vállalt a – főntebb említett – Kulturbund szervezésében. Testvére, Jakob (a *Deutsches Volksblatt* első főszerkesztője) és a verseci „Banatia” főiskolai egyesület tagsága által kísérve keresztül-kasul bejárta a Bácskát, agitált és számos helyi csoport alapításában segédkezett. Emlékezése szerint a legfőbb nehézséget nem is a délszláv közigazgatás, hanem a „magyar szellem” okozta, a papok, tanítók, földbirtokosok, akik aztán még a harmincas években is a magyar állam árulójaként tekintettek rá.

Egy helyi, vagy akár földrajzi szempontból tágabb merítésű intellektuális/po-

litikai elit kitermelése tekintetében azonban Krämer önkritikus értékelése szerint is igen kevés eredményt sikerült felmutatni. Mindezt a következő példával illusztrálja: „Amikor 1923-ban először indulhattunk el a skupština-választásokon, az egész Bácskában nem találtunk egyetlen értelmiségit sem, aki a törvényben meghatározott életkorú lévén német képviselőjelöltként felléphetett volna. Az összes jelöltünket »importálni« kellett: Dr. Kraft, Dr. Moser, Schumacher, Täubl, mindannyian szerénsségiek. Értelmiségünk jó része a magyarság javára lett elkótyavetyélve.”

Egyelőre szűkebb pátriájában próbált még intenzívebben munkálkodni. Vep-rődön az általa korábban életre hívott legényegylet mellé egy leányegyletet is létrehozott, s minthogy ezek felvirágzása folytán a harmincas évekre helyszűkével kellett szembesülni, a település központjában közadakozással házat vásároltak s átépítették azt az ifjúság számára. Elfogadta a szülőfaluja önkéntes tűzoltóegyletében neki felkínált parancsnoki tisztséget is, s azt a környék legmagasabb színvonalú, a különböző megmértetésekben a földíjat rendszeresen elhozó szervezetté fejlesztette, ünnepi alkalmak és események során pedig a reprezentáció szolgálatába állította. Néhány társával együtt heti rendszerességgel tartott „felzárkóztató tanórákat” és látókörbővítő, műveltségnevelő foglalkozásokat (földrajz, történelem, népdalok) a környék egyszerű sváb parasztsága számára. Népszerűsége, ismertsége, presztízse rendkívül megnőtt, alig győzött eleget tenni a meghívásoknak, amivel párhuzamosan kapcsolatrendszere is kitágult: elmondása szerint tevékeny szerepet vállalt „a népcsoport valamennyi társadalmi egyesületében”.

A II. világháború kitörésével feszültebbé vált a jugoszláv belpolitika, s a belgrádi kormányok szorítani kívántak a német kisebbség mozgásterén. A bácskai német településterületen – így Krämer szűkebb pátriájában is – mind intenzívebbé vált a rendőri jelenlét. Egy napon híret vette, hogy a potenciális túsók listáján az ő neve az első helyen szerepel. Azonnal eltűnt. Óvatossága igazolást nyert, mert még ugyanazon az estén megpróbálták elhurcolni akkorra már üres otthonából. Eszéken, majd Zágrábban húzta meg magát Philipp Popp püspöknél (a jugoszláviai evangélikus egyház első és egyetlen püspöke), majd a német konzulnál.

1941 tavaszán, a Jugoszlávia elleni német invázió és a Bácska magyar birtokbavétele idején Krämer Belgrádban tartózkodott. Itt kereste fel egy futár, s tudatta vele, hogy a magyarországi német népcsoportvezető – aki a területi revíziók újabb lépésével immár a bácskai németiséget is a Volksbund irányítása alá vonhatta – egy ideje már kapcsolatba kíván lépni vele, s minthogy szűkebb stábjával épp Újvidéken tartózkodik, kéri, haladéktalanul jelenjen meg nála. A személyes találkozás során Basch döntés elé állította Krämert, amit ő utólag így idézett fel: „Florian, melyik pozíciód kívánod elvállalni Zomborban, a területvezetőét vagy az ügyvezetőét?” Némi gondolkodás után az ügyvezetői feladatkört választotta, így aztán a Bácska területvezetője a Kulturbund vezetőségi tagjaként a belgrádi skupština képviselőjévé is megválasztott, nála tíz évvel fiatalabb Josef Spreitzer lett.

A berendezkedő magyar közigazgatás nemcsak a szerbekkel szemben lépett fel igen keményen, de a Jugoszlávia szétverését követően német megszállásban re-

ménykedő és a „magyar uralom” iránti ellenérzést leplezni sem próbáló bácskai svábság elitje számára is egyértelműen jelezte, hogy meddig mehetnek el. A csalódottságának nyíltan hangot adó német értelmiség egy részét – Krämer harcostársa, Jakob Lotz verbászi tanító is köztük volt – a magyar katonai ügyész árulás vádjával letartóztatta. Krämer személyesen járt közben a zombori katonai közigazgatás vezetőjénél, vitéz Szentendrey (Schartner) Ágoston ny. vezérőrnagynál (akit 1947-ben kiadtak Jugoszláviának, s ott golyó általi halálra ítélték, de végül 1970-ben, Nagykanizsán hunyt el), melynek nyomán valamennyi lefogott németet három napon belül elengedték. Mindez azonban a legkevésbé sem segítette elő az 1918 előtti magyar világ iránti nosztalgia megteremtését.

A Bácska németsege úgy érezte, hogy nagyobb szabadságfokkal rendelkezett korábban, Jugoszlávia keretei közt, a Georg Grassl, majd Johann Keks által vezetett Kulturbund védőszárnyai alatt, amikor pedig a nemzetiszocialista irányzat („Erneuerungsbewegung”) Sepp Janko vezetésével 1939-ben átvette a Kulturbund irányítását, Berlinnel a háta mögött valóban garantálva érezhette népi kiteljesedését. E kedvező kilátásokba zavart bele tehát a magyar bevonulás, s ezért szinte irigykedve tekintettek az itteni németek azokra a testvéreikre, akik nem kerültek Budapest fennhatósága alá, hanem – a Kulturbund felszámolása után a megmaradt német népcsoport élére kinevezett (a háború után Argentínába menekült) Sepp Janko „Volksgruppenführer” által irányítva – háborítatlanul élhették életüket.

Az imént tárgyalt megfontolásaikban annyi igazság volt is, hogy a két világháború között Belgrád és a kisantant többi állama valóban arra törekedett, hogy kiállják az összehasonlítás próbáját. Kisebbségpolitikájuk és nemzetközi propagandájuk is azt célozta, hogy a frusztrált Magyarország – melynek a nemzetiségek iránti viszonyát önnön, Trianon és a „cserbenhagyási teória” által megmérgezett közvéleménye nyomásával is összhangba kellett hoznia – ne tudjon érdemi csáberőt, illetve revíziós politikájához bázist és felvevőkészséget találni az utódállamok német közösségeiben. (Elég, ha arra gondolunk, hogy a csehszlovák, román és délszláv állam gyakorlatával szemben Magyarországon még csak fel sem merülhetett a németajkú lakosság nemzeti alapon történő pártszervezkedése.)

A visszatért területek németjei bizalmatlanul tekintettek Budapestre. A magyar állam bácskai (újra)berendezkedésével kapcsolatban a helyi svábság érzelmeit maga Krämer is kifejezésre juttatta, amikor a Szentendrey Zomborból való távozása alkalmából rendezett búcsúvacsorán – ezt ismét az ő visszaemlékezéséből tudjuk – a nemzetiségek megjelent vezetői közül mindenki más (szerbek, bunyevácok, szlovákok, ruszinok) magyar nyelven búcsúzott el tőle, ő maga azonban csakis németül volt hajlandó megszólalni. (Szentendrey válasza is német nyelvű volt.)

Krämer a Volksbund bácskai területének ügyvezetői minőségében kevésbé politikai, inkább háttér- illetve aprómunkát végzett. A zombori megyeháza szomszédságában megvásárolt és átépíttetett egy házat – ez előzőleg a magyar csendőrség épülete volt –, s ide költöztette be a népcsoport területvezetőségét. 1941/42 telét alapvetően a Volksbund területi struktúrájának kiépítésével, helyi csoportok szerve-

zésével töltötte. Meghívásokat fogadott el, alapszervezeti közgyűléseken vett részt. Sikeres építómunkáját a budapesti központ is nagyra értékelte. Egy alkalommal a fővárosból hazatérő Spreitzer közölte vele, hogy már másnap utaznia kell, mert a népcsoport vezetősége újabb fontos feladatot kíván rábízni.

Krämer Budapesten aztán megtudta, hogy a Schwäbische Türkei három, mindeddig megyéenként külön egységet képező német tömbjét egyesíteni kívánják, s az új egység élére, területvezetőként őt szemelték ki. Tőle várják, hogy a lehető leggyorsabban olyan minőségű szervezőmunkát végezzen el, mint amit a Bácska második embereként már elvégzett. Visszaemlékezésében pontosan felidézi a szívhez szólóan meleg szavakat Basch szájából, amellyel a népi építómunka új színhelyeként Pécsset jelölte ki számára. Ahogyan a megbízással kapcsolatos, azonnal megfogalmazott aggályait is feleleveníti, egyebek mellett azt, hogy „egyáltalán nem ismerem ezt a vidéket”, „olyan menjen oda, aki kiismeri magát ott”, „hogyan boldoguljon ott egy teljesen ismeretlen ember”, „Zomborból még tudtam a saját gazdaságomat irányítani, Pécs egy másik világ, nagyon messze az otthonomtól”, stb.

Miután a népcsoport iránti kötelességei és a vezérkar érveinek súlya alatt mégis „meghajolt”, a Volksbund országos vezetőségének végrehajtó szerve, a Stabsamt (törzshivatal) főnöke, a szatmári Sepp Schönborn kíséretében tett bemutatkozó látogatást Pécssett.

Új székhelyén – emlékei szerint – áldatlan állapotok fogadták. Érkezésekor jókora tömeg várta ugyan, s a pécsi német gimnázium és diákotthon vezetőjének lelkes üdvözlő beszéde is mélyen meghatotta, ám maga sem érezte őszintének egy senki által nem ismert idegen ünneplését. Szállást egyelőre a diákotthonban kapott – bármiféle szükséges infrastruktúra (akár egyetlen papír vagy írószer), kiszolgáló személyzet, szolgálati jármű nélkül. Mindent a legelejéről kellett kezdenie és a szükséges feltételeket megteremtenie. Ugyanakkor segítőkészséget, lelkesedést és az itt is nagy odaadással végzett propagandakörútjain, nagygyűlésein mindig telt házat tapasztalt. Azon pedig meg sem lepődött, hogy a nehézségeket alapvetően a magyar igazgatási szervek, a csendőrség és az ellenséges érzelmű néptömegek jelentették. Rengeteg munkát adott neki az ellenállás leszerelése. A sikerek pedig növelték a helyi németek bizalmát.

Sikeresen háritotta el például ama nehézségeket, amikről a helyi német gimnázium vezetőjétől értesült. A diákotthon és az iskola több kilométer távolságra feküdt egymástól. A német diákokat a kettő közti útvonalon rendszeres inzultusok érték a felheccelt tömegek részéről (mint írja, „az utcán a magyar csöcselék rájuk támadt”), leköpdösték, bántalmazták, kövekkel hajigálták őket. Személyesen tiltakozott Pécs város polgármesterénél, s ezután valóban meg is szűntek a diákokat érő atrocitások. Az iskolával kialakított kapcsolat fontosságát bizonyítja, hogy egy új gimnáziumi épületet sikerült fölépíteni, amihez új diákotthont vásároltak és rendeztek be.

A II. világháború hátralévő szakaszában a Volksbund egyes területeinek vezetősége számára a legnagyobb feladatot egyfelől a Németország és Magyarország kö-

zött legfelsőbb szinten megkötött SS-toborzási egyezmények gyakorlatba átültetése (e tekintetben Krämer semmiféle információval nem szolgál, a kérdéskör egészéről hallgat), másfelől pedig, a front 1944 végi közeledtével párhuzamosan a németajkú lakosság evakuálásában való segítő közreműködés jelentette. Ez utóbbiról a halála után összeállított tisztelgő kötetben közölt autobiográfiai töredékek közt is rálehetünk néhány rövid gondolatra, egy a hatvanas években szintén általa készített összefoglalás azonban bővebb áttekintést ad. Utóbbira alább még visszatérünk.

Miután 1945 tavaszán egy a Schwäbische Türkei-ből érkezett menekültcsoport kísérőjeként Ausztriában az amerikaiak kezére került, azok tovább szállították nyugatra, s egy lovassági kaszárnyába, Ludwigsburgba internálták. Állítása szerint ott a megmaradt javaiból is „kifosztották”, még teveszőr pokrócát és borotváját is elvették, csak a hátizsákját hagyták meg. Az amerikai katonák amúgy fizikailag nem bántalmazták. Egy istállóban helyezték el, úgy 150 ember társaságában. Ágya csak a régebb óta ott lévőknak volt, nekik, újaknak, a padlóra fektetett papírfecniken kellett aludniuk. Napokkal később kerítettek csak számukra kétemeletes fapriccseket. Táplálék gyanánt reggel és este egészen híg levest kaptak, benne olykor némi babbal, borsóval. Kenyérből naponta 1 kg jutott 8, nem egyszer 12 embernek.

Az amerikai táborparancsnokot emberi érzelmek nélküli, gyűlöletes embernek írja le. Idővel megbetegedett, s gyógykezelésre egy karlsruhei laktanyába szállították, ahonnan egy az ablakon kidobott és szerencsés módon célba ért üzenettel életjelt adott magáról a még Ausztriában, Innsbruck közelében tartózkodó feleségének. Felgyógyulva visszakerült Ludwigsburgba, ahol összességében 16 hónapot töltött el anélkül, hogy akár egyszer is kihallgatták volna. Amikor először előállították, már csak annyit közöltek vele, hogy másnap szabadon távozhat. Mint írja, egy zsidó hadnagy óva intette attól, hogy Ausztria felé vegye az irányt, mert ők azonnakiadnák Jugoszláviának. Így aztán Bajorországba ment a számára biztosított vasúti jeggyel, ahol előbb egykori honfitársainál húzta meg magát, majd az időközben megérkező feleségével együtt egy Freising közeli faluban egy szobát utaltak ki számukra.

Új hazájában az új egzisztencia megteremtése fölöttébb nehézkesnek bizonyult. A kézenfekvő megoldás a tanári pálya lett volna, ám ez adminisztratív akadályokba ütközött: az illetékes szervek az oktatás-nevelés területén „berufsfremd”-nek nyilvánították őt, minthogy már 1925 óta nem dolgozott hivatásában. Ezért mindenféle vállalkozásokba kezdett. Stuttgart városa különböző hivatalai számára fa és porcelán áruk beszerzésével bízta meg, használatba vett egy parasztgazdaságot és sertésstenyésztet létesített, majd üzemi étkezde működtetésével próbálkozott, ám minden kísérlete rövid életűnek bizonyult. Végre talált egy iskolát (speciális nevelési igényű gyerekeknek), ahol elhelyezkedhetett, ez azonban pár év múlva bezárt. Néhány további iskolában is tudott még hosszabb-rövidebb munkaviszonyt létesíteni, életkora miatt azonban az első adódó alkalommal mindig lecserélték fiatalabb tanerőkre. 68 évesen vonult nyugdíjba.

Az igazi kiteljesedést a világháború után is a népiségi munka („Volkstumsarbeit”) hozta meg számára. Már az amerikai fogolytáborban maga köré gyűjtötte egy-

kori földijeit, ami főképp a bácskai-bánati svábokat jelentette, s velük gyakorta megvitatták a Jugoszláviába történő visszatérés lehetőségét (ő maga nem hitt már ebben). Az új otthonteremtés és az integrálódás időszakában pedig azonnal csatlakozott egy korábbi tanítványa és annak baráti társasága körül szerveződő „honfitársi közösséghez”, s annak hamarosan központi személyisége lett.

E kisebb közösségek, rokon lelkű csoportok keresték egymás társaságát, s igyekeztek mind többjüket tömörítő nagyobb szervezetekké alakulni. A főképp a kibocsájtó államok, illetve a németországi felvevő tartományok szerint tagolódó „Landsmannschaft”-ok sokasága alakult meg néhány esztendő alatt. Összefogásuk, s persze egymással való kapcsolatuk igencsak problémás volt, elsősorban tagságuk és prominens személyiségeik előélete, illetve a múlthoz való viszonya, eltérő politikai felfogása miatt. Igazán integratív alakokká csak kevesen tudtak fölemelkedni.

1949. október 30-án, a müncheni Tannengarten vendéglőben megalakult a Bajorországba szakadt egykori jugoszláviai „donauschwab” közösséget összefogó Landsmannschaft der Deutschen aus Jugoslawien in Bayern. A szervezetben, melynek első elnöke a 39 jelenlévő akaratából Jakob Wacker orvos, ügyvezetője pedig az egykori jugoszláviai Kulturbund vezetője, Ludwig Kekes lett, Krämer is aktív tevékenységet folytatott. A tisztújításkor aztán, 1952-ben, egyhangú szavazással választották meg Krämert a jugoszláviai németeket tömörítő Landsmannschaft bajor tagszervezetének elnökévé. E pozíciót több mint negyedszázadon át, leköszönéséig, 1979-ig viselte. (A mi összefüggésünkben igen sokatmondó tény, nevezetesen a magyarországi kötődésének és beágyazottságának csekély mértékét jelzi, hogy a háború után, az NSZK-ban, nem a magyarországi kitelepítettek valamelyik szervezetében tevékenykedett, hanem inkább a jugoszláviai németeket tekintette honfitársainak, az ő szervezeteikben aktivizálódott.) Munkája elismeréseként országos, tartományi, honfitárs-szervezeti és települési kitüntetések sokaságát kapta. 1984 őszén, 87 évesen hunyt el, Münchenben temették el.

Főszereplőnk személyének megismerését követően visszatérhetünk a főtebb elvarratlanul hagyott szálhoz, a Schwäbische Türkei németiségének II. világháború végi evakuálásához.

Az 1944. augusztusi román kiugrás és a front várhatóan gyors megérkezése akut kérdéssé tette a „német vér” kimenekítését. A területi revíziók során nem bolygatott Dél-Erdélyből és a román Bánátból a szász és a sváb lakosság pánikszerű menekülése vette kezdetét nyugat felé, ők pedig szinte „magukkal rántották” a visszacsatolt (észak-erdélyi, kárpátaljai, szatmári, bácskai) területek német népességét. A meginduló spontán népmozgásra a magyarországi német népcsoportvezetés, a meg szálló német csapatok parancsnoksága és persze Berlin egymással összehangolt módon kényszerült reagálni.

Berlinben a Reich határain kívül élő „népinémetek” az SS (legfelsőbb szinten pedig a német népességtagosításért, továbbá az egész kelet-európai „Neuordnung”

során végrehajtandó népességmozgatásokért felelős „Reichsführer SS”, Heinrich Himmler) hatáskörébe tartoztak. Az SS keretében az egyes német népcsoportokkal való kapcsolattartásért felelős szerv a Volksdeutsche Mittelstelle (VoMi) volt, ennek élén 1937 óta Himmler bizalmasa, Werner Lorenz állt. Lorenz a menekülők tömegének koordinált mozgatására már szeptember legelején egy kb. 300 fős SS-különítményt (Umsiedlungskommando) rendelt ki Hans Weibgen SS-ezredes irányítása alatt.

Weibgen feladata elsősorban az volt, hogy tervszerűen vezényelje e tragikus német népvándorlás egymásra torlódo újabb hullámain (mely mozgás kisebb részben vasúti szerelvényeken, sőt a Bácskából némely esetben hajón, jórészt azonban Trecknek nevezett fogatolt szekérkaravánokon történt), megszabott napi menetteljesítményeket jelöljön ki számukra, a konvojokat egységekre tagolja és vezetőikkel lássa el, s persze az ellátásukról is gondoskodjon, egyeztetve a Volksbund, illetve a magyar állam központi és helyi szerveivel.

A megállapított ütemterv szerint (amelyet az egymásra torlódás elkerülése érdekében szigorúan betartottak, akár még úgy is, hogy egyes csoportokat hosszan parkoltattak a Dunántúlon) előbb a Dunán Vácnál átkelt észak- és dél-erdélyiek lépték át a határt, október 15. és november 6. között. November elején aztán a bánáti németek is elhagyták az országot. Ekkor következhetek a szatmári svábok (november második hetében), végül pedig a bácskai svábok, akik november 14. és december 6. között kelhettek át a határon.

A peremterületek eltávozó németsege mellett a trianoni országterület németjeinek evakuálása sem várhatott már tovább. Ám amennyire a Kárpát-medence viszszaesetelt (vagy épp a területi revíziókból kimaradt) területeiről való németek – az általános pánik hangulatában – többnyire fegyelmezetten engedelmeskedtek a kiűritési parancsnak, annyira szabotálta azt és ellenszegült a náluk jóval erősebb magyar-érzetben szocializálódott csonkaországi sváb parasztság. Weibgen értetlenkedő jelentések sorát küldte Berlinbe, melyekben megdöbbenve konstataálta, hogy e németekből – jó magyar hazafinak érezvén magukat – úgyszólván teljesen hiányzik a Führer parancsa iránti vakfegyelem, s egyáltalán a veszélyérzet és a távozás szándéka. A kiűritési próbálkozások így aztán katasztrofális arányszámokat mutattak, a felelősség kérdésében pedig egymásra mutogatott és hajba kapott Weibgen SS-kommandója, illetve a Volksbund országos és helyi vezetőgarnitúrája, mely maga is csak október végétől kezdte meg – ekkor is csupán önkéntes alapon – a kiűrités propagandáját.

A német lakosság menekülési hajlandósága a Schwäbische Türkei vonatkozásában is megdöbbenően alacsony volt. Weibgen a szóban forgó terület németségének számát 300 ezer főre, a Volksbundhoz tartozókéét 100 ezerre, míg – Krämer területvezető állítása nyomán – azon személyek számát, akik eleget fognak tenni az evakuációs parancsnak, 30 ezerre tette. Az itteni kiűritést aztán a front megérkezéssel párhuzamosan december 2-án lezárták nyilvánították, a tapasztalatok nyomán pedig december 3-án az észak-dunántúli német tömbökben elrendelték a kényszerkiűritést.

Krämer a hatvanas évek végén papírra vetett (olykor pontatlan visszaemlékezésein alapuló) összefoglalója forrásértékkel bír. Közléseit azonban, noha azok igen informatívak, s nyilván a levéltári forrásokból aligha kinyerhető személyes élményanyaggal, valamint nem is leplezett emocionális töltettel rendelkeznek, nagy óvatossággal kell kezelnünk. Leírása bennfentes áttekintés ugyan, ám egyértelműen a Volksbund-narratívát visszhangozza, ennek megfelelően az erőmező többi pólusát igencsak marginalizálja, mi több, elmarasztalja: Weibgent csupán bírálja, ám Lorenz VoMi-főnököt egyenest becsmerli. Emlékei időnként cserben hagyják őt, a szereplőket (rangjukat, nevüket, még a német hangzású neveket) sem mindig tudja pontosan visszaidézni. Az események negatív vonatkozásait persze minduntalan a külső tényezőknek, vagy az őt háttérbe szorító birodalmi szerveknek (VoMi) tulajdonítja, az olykor akár az előzőek akaratával is dacoló – mégoly csekély – sikereket, a kompetenciát, s vele együtt az (ellenszéllel és a meg nem értettséggel küzdő) jószándékot viszont mindig önmagának vindikálja. Mindezek úgyszintén erős forráskritikára ösztönöznek.

A szöveg közlése során a kiegészítő, pontosító, illetve magyarázó megjegyzéseimet nem jegyzetek formájában, hanem a megfelelő helyeken, kapcsos zárójelben iktattam be.

Florian Krämer: A dunai svábok menekülése a Schwäbische Türkeiből

„A Schwäbische Türkei lakosságát magyarok és dunai svábok alkották, de – különösen a délkeleti részen – horvátok és szerbek is éltek itt. Az úgynevezett nemzeti kisebbségek példásan kijöttek egymással.

Magyarországon sehol máshol nem folyt oly gátlástalanul a nem magyar lakosság elmagyarosítása, mint a Schwäbische Türkeiban. Ez a Magyarország számára végzetes jelenség különösen könyörtelenül érintette a németeket. A birodalmi németek – köztük azok is, akik Magyarországon végezték hivatalos feladataikat – a magyarokra csak mint „vendégszerető szövetségesekre” tekintettek. Főként a mi sorsunkért felelős állami szervek, mint például a Volksdeutsche Mittelstelle (VoMi) és annak tisztviselői, voltak tájékozatlanok és tudatlanok, s végzetesen befolyásolta őket a célirányos magyar vendégszeretet.

Több tízezer honfitársunk ma is élhetne, ha a VoMi nem vallott volna szégyenletes kudarcot egész Délkelet-Európában. Sok VoMi-tisztviselő fontosabbnak tartotta, hogy a rendelkezésére bocsájtott autóval vagy teherkocsival szalonnát, lisztet, ruhaszöveteket szállítson hozzátartozóinak, mint hogy honfitársainkat mentse velük.

A VoMi működéséért Werner Lorenz tábornok [SS-Obergruppenführer] viselt felelősséget, aki teljesen tájékozatlan és vezetésre alkalmatlan volt ebben a fontos hivatalban. Adjutánsa, Dr. Weibgen ezredes [SS-Standartenführer] ugyan intelligens

volt, de ő sem volt jobban tájékozott, mint felettese, akire befolyással bírt. Ráadásul minden jó tanács elől elzárkózott, s gyakorta gögösen viselkedett. A kiürítés során tíz SS-tiszt segítette. [Az evakuálásra idevezényelt kb. 300 fős SS-különítmény tiszti rangú tagjai.] Köztük voltak tiszteletre méltó személyek is, akik – bár a legjobbat akarták – a vezetés miatt kudarcot vallottak. Délkelet-Európában már a két világháború között megjelent egyfajta irányított propaganda, mely a németek kitelepítését célozta ebből a régióból. E vágyálom eredete népünk nagy jólétében gyökerezett. A Schwäbische Türkei egykori területvezetőjeként megengedhetem magamnak ezeket a kemény megállapításokat.

E tervekhez a magyarok kedvező indokra leltek a dunai svábok német nemzeti öntudatra ébredésében, amelyet Prof. Dr. Jakob Bleyer indított el. A propaganda újabb, féktelen táplálékot kapott a bukovinai, besszarábiai és dobrudzsai németek áttelepítésének megindulásával.

A helyzet 1941-ben, a Bácska magyarok általi megszállása után végképp kiéleződött. A magyarok azt várták, hogy a korábban oly engedelmes dunai svábok lelkes fogadtatásban részesítik őket. A csonka-magyarországi németek mostoha kezelése és a megszállás során tanúsított brutális fellépés azonban rendkívüli módon elidegenítette a bácskai németeket. Sokan nyíltan kifejezték csalódásukat a magyarok érkezése miatt, aminek következtében aztán több száz embert börtönöztek be. Csak azután, hogy egy hosszú vita során azt mondtam Szentendrey (korábban Schartner) tábornoknak [helyesen: ny. vezérőrnagy], hogy a magyarok – „politikai bűncselekmények” miatt – 23 nap alatt több németet zártak börtönbe, mint a szerbek 23 év alatt, engedte szabadon a foglyokat

A magyarok által 1941/42 telén Zsablya, Csúrogy és Újvidék térségében a szerbek és a zsidók ellen elkövetett rémtettek (amelyekért később teljesen alaptalanul a németeknek kellett megfizetniük), továbbá számos, köztük vezető dunai sváb személynek a magyar honvédség büntetőosztágaiban történt elpusztítása (csak két példa: Dr. Konrad Mischung és Josef Jeckl) fagyos légkört teremtett a dunai svábok és a magyarok között. A magyar parlamentben a „szövetség” időszakában gátlástalanul uszítottak ellenünk. Magyar csendőrök támadtak rá honfitársainkra, olykor épp a templomból távozáskor (Nagyszékely/Tolna megye), s verték véresre őket.

E számunkra kevésbé irigylésre méltó helyzetben ért el minket a katasztrófa: Németország veresége és a menekülés Sztálin vörös hadserege elől... Előttünk egy kudarcot valló VoMi, mögöttünk a magyar brutalitások. Elképzelhetetlenek lettek volna a következmények ránk, dunai svábokra nézve, ha Horthy 1944. október 15-i puccsa több szerencsével jár! A Szerémség, Szlavónia, Horvátország kiürítésre került. A Schwäbische Türkei átvonulási területté vált. A Ferdinand Gasteigerrel [a független horvát állam német népcsoportvezetője] és más horvátországi vezetőkkel folytatott pécsi megbeszélések zökkenőmentes átvonulást eredményeztek.

Egészen másképp alakult a Bánátból és Bácskából érkező honfitársak átvonulása! Már az első, a romániai Bánátból Kiskőszegre befutott szekérkaraván [Treck] is nagy nehézségekkel találta szembe magát: a menekülteket a helyi önkormányzat

megakadályozta abban, hogy belépjenek a házakba. Azonnali közbeavatkozásunk tudta csak orvosolni a problémát.

A Duna keleti (bal) partján hamarosan hatalmas tömegek torlódtak fel. A Kisköszegnél és Mohácsnál bevetett kompok egyszerűen nem tudták tartani a lépést. A Duna nyugati partján fekvő hegyvidéki területen a karavánok tovább vonulása hatalmas nehézségekbe ütközött. A szekereknek nem volt fékjük, a húzó lovak patkói hamar elkoptak. Hiányoztak a műhelyek, a mesterek és az alapanyagok.

Sok menekült a magával hozott állatokat a kompokra kötötte és átvitte őket a Duna nyugati partjára. Mi megvásároltuk az állatokat e honfitársaktól, és tábori konyhákat állítottunk fel.

A Wehrmachtól egyre több tehervonatot igényeltünk. Ezekbe a beteg és a mozgásképtelen honfitársak kerültek. Pécsett szálláshelyeket alakítottunk ki, főleg a gimnáziumainkban és a dunai sváb internátusban. Innen továbbítottuk a honfitársakat, miután felépültek. Dunaföldvár közelében, Cece községben, egy nagy ellátóállomást hoztunk létre, ahol még lótakarmányt is osztottunk. Az itt felállított tábori konyha éjjel-nappal működött. Számos más településen is hasonló intézményeket létesítettünk.

A területvezetőség körlevelet adott ki, amely iránymutatást tartalmazott a meneküléshez. A legapróbb részletekbe menően tájékoztattuk a honfitársakat. Még olyasmire is gondoltunk mint a szárazélesztő elkészítése, vagy épp a ponyvás szekér építése, a patkók magukkal vitele, a fékberendezések javítása, élelmiszerek, ruhák, lábbelik elraktározása, mankók magukkal vitele stb.

Annak érdekében, hogy a vasúti szállítás során a vagonok felső részét is hasznosítani lehessen, honfitársainkat arra kértük, hogy legalább 120 cm magasan búzát szórjanak a tehervagonok padlójára, amire deszkákat, ajtókat helyezzenek. Erre ágytoll kerüljön, amire majd ülni is lehet. A falakra akasszák a ruhákat, a búza közé meg rejtse el „zsírosbödönöket” és füstölt húst. Ahol ezeket a tanácsokat megfogadták, az érintett honfitársaknak még a háború utáni első években sem voltak élelmiszeri nehézségeik. Egy baranyai nagyközségben, egy menekülővonat indulása előtt kártyázó társaságot találtam egy vagonban, gyermekbölcsők és egyéb limlomok között. A többi tehervagon is nagyrészt csak kacattal volt tele. A vonat csak akkor indulhatott útnak, miután a vagonokat élelmiszerekkel töltötték meg. A heves reakciók nem zavartak. Évekkel később aztán hálálkodtak.

A keletről nyugatra, a Schwäbische Türkei területén átvonuló nagyobb szekérkaravánoknak komoly pénzüsségeket juttattunk, melyből a honfitársak élelmiszertartalékokat szerezhetek be. Így például a Verbász melletti Kiskérből érkező karaván 40 000 pengőt kapott. Ez aztán új bátorságot öntött beléjük!

Minden szinte zökkenőmentesen folyt volna, ha a VoMi nem hozott volna egy sor értelmetlen, bürokratikus rendelkezést.

a) Lezárták a határt Magyarország és az osztrák területek közt a népinémetek [Volksdeutschen] előtt.

b) A bácskai németek egy részét a Balaton előtt elterülő Észak-Somogyba írá-

nyitották. A Balaton így aztán elzárta a nyugatra vezető menekülési útvonalat. Az átvonuló menekültek maradék részét Somogy Marcali és Böhönye környéki területein helyezték el. Általuk elzárták a Schwäbische Türkei déli és délkeleti részeiből való honfitársak menekülési útját.

c) Csakis a teljesen tájékozatlan VoMi döntésétől függött, hogy a Schwäbische Türkei épp melyik területei üríthetők ki.

d) A Dunán való átkelésre (a keletről érkező menekültek számára) csupán a Kiskőszegnél és Mohácsnál lévő, komppal igen gyéren ellátott átkelőhelyeket nyitották meg. (A bajai Duna-híd hamarosan a levegőbe repült.) A Duna bal partján hatalmas tömegek torlódtak fel a kompátkelőknél. Mi következik, ha az ellenséges repülőök ezeket a tömeges megsemmisítésre igen alkalmas célpontokat észreveszik?

Az efféle rendelkezések ellen egészen addig harcoltam, míg Dr. Weibgen a stábjával Pécsre nem érkezett. Hosszú órákon át tartó próbálkozás után, hogy „autoriter” módon meggyőzzenek, a stáb egyik tagja, Kölli (Köhli?) hadnagy [SS-Untersturmführer] felugrott és támogatásáról biztosította a követeléseimet (a rendelkezések eltörlése). Ezzel aztán magával ragadta Weibgen stábjának többségét.

Némely dologra tehát ígéretet kaptam:

a) Aznap éjjel megnyitották a határt.

b) Megígérték a bácskai németek „rövid időn belüli” elvonulását a Birodalom területére.

c) Telefonon azonnal rendelkeztek, hogy a Duna keleti partján összetorlódott honfitársak a folyó keleti partja mentén vonulhatnak észak felé, amíg egy alkalmas átkelőhelyet vagy hidat (Dunaföldvár, Budapest) el nem érnek, szükség esetén pedig a Dunakanyart (Vácnál) megkerülve indulhatnak nyugat felé.

d) Dr. Weibgen ezen a ponton tántoríthatatlan volt.

Mi azonban gyorsan megtaláltuk a megoldást. A következő éjszakán riasztást kaptak a Balatontól délre és keletre lévő bácskai németek. Motoros futárok verték fel őket álmukból azt kiabálva: „Jönnek az oroszok!” Rövidesen óriási tömegek indultak meg a Birodalom területe felé. Már a délelőtt folyamán nyomozás indult annak kiderítésére, ki rendelte el ezt az akciót. Hadbírósgot helyeztek kilátásba. Pécs nem is tudta magát kivonni a gyanú alól.

Ugyanígy a mi szuttgó propagandánk hozta mozgásba a Schwäbische Türkei ki nem ürített részeit. Ezután hűségese munkatársaimmal együtt bejártuk a területet, és mindenkit útnak indítottunk, aki kész volt elmenni. A VoMi tombolt. Ám hirtelen a magyar hatóságok is szembefordultak az akciónkkal. Mindeddig lelkes támogatói voltak a kitelepítésnek, most egy szempillantás alatt ellenségei lettek a kivonulásunknak! Ők is hadbíróssággal fenyegettek!

52 hosszú tehervonatot szereztünk a Schwäbische Türkeiből való meneküléshez. A honfitársakat arra buzdítottuk, hogy vigyenek magukkal mindenképp annyit, amennyit csak akarnak (ellentétben más területek rendelkezéseivel, ahol csak 30 kg poggyászt vehettek magukhoz). Ott, ahol rá tudtuk venni az embereket a távozásra, néhány órával később az elmagyarosodott értelmiség átfordította a már menetre

készek hangulatát is. Újra meg kellett próbálkoznunk, majd újra semmivé tették az eredményeinket! Az egész hivatali apparátus ellenünk dolgozott.

Lorenz vezérezredes [itt már a Generaloberst rangfokozatot használja, holott e Wehrmacht-rang SS-megfelelője az Oberstgruppenführer volt] a kocsijával Montenuovo herceg németbólyi kastélyába hozatott. A cél számomra ismeretlen volt. A kastély nagytermében cigányzene mellett nagy tivornya folyt. A pécsi Nádor Szálló éttermében azt mondtam Lorenznek: „Gyermekeink Bosznia hegyei között fognak nyomorultul elpusztulni, miközben otthon egy kegyetlen ellenség mészárolja le a hozzátartozóikat.”

1944. november 26-án Lorenz és Dr. Weibgen ismét Pécsre érkeztek. A vacsora során Lorenz így szólt: „Most jön a második Zenta [az első Savoyai Jenő győzelme volt a török felett 1697-ben] a Délkeleten! A következő napokban a Dunába hányjuk az oroszokat!” Szkepticizmusom miatt felpattant és távozott. Ugyanazon éjjel hajnali 1-kor Weibgen felhívott, és felszólított, hogy legkésőbb reggel 5 órakor minden munkatársammal hagyjam el a várost. Az oroszok már közeledtek. Reggel 7 órakor a munkatársaim elindultak. A második pénztáros már az éjszaka megszökött, s magával vitte a kulcsokat. Becsületbeli kötelességünknek éreztük azonban a pénzesszekrény tartalmának megmentését. Hűséges munkatársaim, Diel, Biber és Gauß megvárták, amíg a hegesztő kinyitotta a páncélszekrényt. Délután 5 órakor hagytuk el a várost, Szigetvár felé. Az összes birodalmi német hivatal rég eltávozott már a városból.

Folyamatosan jártuk a területet, hogy honfitársainkat menekülésre ösztönözzük. Az oroszok által elfoglalt területekről kiszivárgott információk elképzelhetetlen rémtettekről hoztak hírt. Ezekről értesítettük honfitársainkat. A magyar hatóságok e híreket rémmesének nevezték. Már egy órával felvilágosító gyűléseinket követően ellengyűléseket tartottak. Így a honfitársak bizonytalanok maradtak. Több tehervonatot hiányosan megrakodva, gyakran teljesen üresen kellett útnak indítani. Csak akkor, amikor az oroszok már előrenyomultak, kérték tőlünk a szállítóeszközök biztosítását. Ekkor már túl késő volt!

A hideg és tartós őszi esőzések nehezítették a szekérkaravánok előrejutását. Éjjel-nappal a menekülők közelében voltunk, bátorítottuk az embereket, s próbáltuk őket a visszafordulástól eltéríteni. Mégis sokan visszafordultak! Az angolok és amerikaiak bombatámadásai is sok szekérosszlopot megtizedeltek. Sopron előtt egy észak-baranyai karaván bombazáporba került. A következmények borzalmasak voltak.

A VoMi Stájerországot jelölte ki a Schwäbische Türkei menekültjeinek fellelvőterületeként. E rendelkezés ellen tiltakoztam, mondván, „az oroszok aligha fogják respektálni a német határt.” Kinevettek. Sajnos, az események engem igazoltak!

Minél közelebb kerültek az oroszok, annál elzárkózóbb lett a magyar lakosság magatartása. Utasításunk honfitársaink számára, miszerint semmit se sajátítsanak ki önkényesen, hanem minden szolgáltatásért tisztességesen fizessenek, meghozta a gyümölcsét. Gyakran az utolsó lehetőségig eladták nekünk az élelmiszereket. Ösz-

szességében a magyar lakosságnak kijár a legőszintébb köszönet a segítségéért; bár csak ugyanez elmondható volna az értelmiségi rétegről is.

Stájerországban honfitársaink különböző táborokba kerültek. Néhány táborvezető dicséretet és elismerést érdemel mindazért, amivel enyhítették az első szükségét. Többségük azonban méltatlanul és gyakran tolvaj módjára viselkedett. A magunkkal hozott élelmiszerek egy részét ellopták a raktárakból, sőt Grazba is elszállították. Folyamatosan látogattuk a táborokat és tiltakoztunk a visszaélések ellen. A VoMi-hoz intézett panaszokat „zsémbelésnek” minősítették. A derék Dr. Carstanjen megpróbálta áttörni a VoMi-hivatalnokok elzárkózó álláspontját, de végül kénytelen volt kapitulálni. Grazba utaztam a területvezetőhöz [Gauleiter], s egy nagy köteg jegyzőkönyvet vittem magammal. Nem fogadott. Adjutánsa, Dr. Jager azt közölte velem a Gauleiter nevében, hogy haladéktalanul el kell hagynom Stájerországot, mert „a népi németeket [Volksdeutschen] a birodalmi németek [Reichsdeutschen] ellen hergelem”. Hozzátette, örüljek, hogy megúsztam a koncentrációs tábort. Leoben városában már előkészítettek egy tehervagont. A jószándékú körzetvezető [Kreisleiter], Christandl, két további tehervagont csatoltatott a munkatársak számára. Mint a bűnözőket, úgy utasítottak ki minket Stájerországból.

Még Stájerországban jött ki egy VoMi-körlevél, amelyben honfitársainknak parancsba adták, hogy lépjenek be a Volkssturmba. [Ez a II. világháború végső fázisában a Volksbund által Magyarországon is felállított, Heimatschutz nevű milíciás alakulat itteni megfelelője volt.] Mivel láttam, hogy minden elveszett, én is kiadtam egy körlevelet, amelyben visszatartottam a honfitársakat a Volkssturmba való belépéstől. (Nagy szerencsém volt! Ha felfedezték volna, az az életembe került volna.)

Utódaim, Jakob Huber és Daniel Diel, éppúgy kifogásolták a visszaéléseket, mint én. Őket is kiutasították. A VoMi Dr. Weibgen által „felülvizsgálta” panaszaimat még az utolsó pillanatban, ám engem nem is tájékoztattak erről.

Az orosz henger átgázolt Stájerországon. Honfitársaink egy részét rövid úton visszaszállították Magyarországra. Sokan közülük Pécs börtöneiben sínylődtek. Egy részük Tirolba, Salzburgba, Felső-Ausztriába és még a Német Szövetségi Köztársaságba is eljutott. Sokan, akiket Magyarországra visszavittek, később a magyarok által lettek kiutasítva. Az említett osztrák tartományokban maradt honfitársaink többsége az évek

Florian Krämer (1897–1984)

A kép forrása: BRÜCKER (1989), 49.

során az NSzK-ba költözött. Itt becsületességüket és szorgalmukat nagyra értékelik. Csinos házaik és közismert jólétük az általuk végzett újjáépítési munka sikerének tanúbizonyságai.”

Szakirodalom

- BANK Barbara – ÖZE Sándor (2005), *A „német ügy”, 1945–1953. A Volksbundtól Tiszalökiig*, Budapest – München – Backnang
- BEER, Josef (1968), *Flucht aus dem serbischen Banat und der Batschka*. In: SCHMIDT, Josef (Hrsg.): *Die Donauschwaben 1944–1964, Beiträge zur Zeitgeschichte*. München, 32–53.
- BETHKE, Carl (2009), *Deutsche und ungarische Minderheiten in Kroatien und der Vojvodina 1918–1941. Identitätsentwürfe und ethnopolitische Mobilisierung*, Wiesbaden
- BOTLIK József (2020), *Nemzetünket szolgálták. A visszacsatolt területek felsőházi és képviselőházi tagjai a Magyar Országgyűlésben (1938–1944)*, Budapest
- BÖHM, Johann (2009), *Die deutsche Volksgruppe in Jugoslawien 1918–1941. Innen- und Aussenpolitik als Symptome des Verhältnisses zwischen deutscher Minderheit und jugoslawischer Regierung*, Frankfurt/Main
- BRÜCKER, Christian Ludwig (Red.) (1989), *Florian Krämer. Ein Leben für Volk und Heimat*, München
- Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa. I–V. (1953–1962)*. Bearb. von SCHIEDER, Theodor, Band II. – Ungarn; Band V. – Jugoslawien, Bonn
- GALÁNTA Gergely (2009), *Adalékok a délvidéki háborús bűnösök Jugoszláviába irányuló kiadatási eljárásaihoz*, *Limes*, 2009/3, 177–202.
- JANJETOVIĆ, Zoran (2006), *Die Donauschwaben in der Vojvodina und der Nationalsozialismus*. In: HAUSLEITNER, Mariana – ROTH, Harald (Hrsg.): *Der Einfluss von Faschismus und Nationalsozialismus auf Minderheiten Ostmittel- und Südosteuropa*. München, 219–235.
- KRÄMER, Florian (1968), *Flucht der Donauschwaben aus der Schwäbischen Türkei*. In: SCHMIDT, Josef (Hrsg.): *Die Donauschwaben 1944–1964. Beiträge zur Zeitgeschichte*. München, 71–76.
- KRONER, Michael (2004), *Umsiedlung und Flucht von Südostdeutschen im Zweiten Weltkrieg*, *Südost-deutsche Vierteljahresblätter*, 2004/4, 332–346.
- LENIGER, Markus (2006), *Nationalsozialistische „Volkstumsarbeit” und Umsiedlungspolitik 1933–1945. Von der Minderheitenbetreuung zur Siedlerauslese*, Berlin
- MIRNIĆ, Josip (1973), *A bácskai németek a Magyarországi Németek Népi Szövetsége kereteiben*, *Történelmi Szemle*, 1973/3–4, 443–467.
- NEIMARLIJA, Ema (2009), *A német kisebbség sajátos helyzete Bácskában a magyar fennhatóság idején, 1941–1944*, *Limes*, 2009/2, 103–111.
- OROSZ László (2024), *Az SS 1944 végi kísérlete a „német vér” evakuálására*, *Regio*, 2024/2, 72–92.
- RASIMUS, Hans (1989), *Als Fremde im Vaterland. Der Schwäbisch-Deutsche Kulturbund und die ehemalige deutsche Volksgruppe in Jugoslawien im Spiegel der Presse*. München
- SPANNENBERGER Norbert (2005), *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között, 1938–1944*, Budapest
- TILKOVSKY Lóránt (1978), *Ez volt a Volksbund. A német népcsoport-politika és Magyarország, 1938–1945*, Budapest
- TÓTH Ágnes (2018), *Dokumentumok a magyarországi németek történetéhez 1944–1953 / Quellen zur Geschichte der Deutschen in Ungarn 1944–1953*, Budapest
- VITÁRI Zsolt (2012), *„Haza a birodalomba.” A népi németek áttelepítése Németországba*, *Rubicon*, 2012/11, 22–27.
- WÜSCHT, Johann (1966), *Beitrag zur Geschichte der Deutschen in Jugoslawien für den Zeitraum von 1934 bis 1944*, Kehl

Isten teremtése

A nép képzeletében a Balatonnál egykor mesebeli óriások, vízitündérek éltek, tündérvárak voltak. Emléküket nevezetes helyek, helynevek, tárgyak őrzik. A Balaton minden településéhez, hegyéhez, szegletéhez kapcsolódik monda, legenda, rege, mese vagy valamilyen történet, ma úgy mondanánk: narratíva. Eötvös Károly körül utazta a Balatont, és lejegyezte a nép száján élő történeteket: „A Balaton ábránd és költészet, történelem és hagyomány, édes-bús mesék gyűjteménye, különös magyar emberek ősi fészke, büszkeség a múltból s ragyogó reménység a jövőre.” (Eötvös, 1982, 11.)

A Zamárdiban található Szamár-kőhöz számos régi történet (monda, legenda) kapcsolódik. Nem csoda, hiszen a Szamár-kő, a mögötte emelkedő Kő-hegy előterasz. A Kő-hegyről pedig szinte a teljes Balaton belátható: a keleti nagy öböltől a Tihanyi-félszigeten át Badacsonyig, sőt jó időben a Keszthelyi-öbölíig. A szép tájak látképe pedig minden korban megihlette az embert: szívesen kereste fel ezeket a helyeket, elmélázott, filozofált a világon, esetleg szakrális helyé avatta, vagy oda is telepedett. Ma is kedvelt kirándulóhely. A Szamár-kőnek nevezett sziklatömb Zamárdiban a Kőhegyi kilátó felé vezető út mellett egy kis ligetben, kiserdőben található. Az erősen lekopott, hullámos felszínű sziklán egy vályúszerű mélyedést és ennek végén mélyedést (tűzgödröt?) láthatunk. A sziklához délről egy kör alakú, nehéz, faragott kő támaszkodik. A közelben álló kisebb kövön pedig két nyom látható. Furcsa, különleges képződmény.

Lipták Gábor *Aranyhíd és Ezüsthíd* címmel (1961, 1977) pompás mondagyűjteményt állított össze a balatoni történetekből. Az aranyhíd a felkelő és a lenyugvó nap, az ezüsthíd a hold visszfénye a vízen. Minél magasabban jár a hold, annál ezüstösebb a híd. Mindkét tüneményes látvány évszázadok (évezredek?) óta kíséri és szépíti a tópart népeinek és látogatóinak életét. Az aranyhíd ráadásul népmesei motívum is: „Népmesékben, mondákban: színaranyból való híd. Átment az óriás kastélyához vezető aranyhídon”. Egy mai blogbejegyzés némileg egyszerűsíti: „Van-e ki nem tudja, mi az az aranyhíd? Azért biztos, ami biztos, leírom: az aranyhíd a lemenő nap fényjátéka a vízen”. (W1)

Garay János költőnk Isten teremtésének véli Magyarországot és a Balatont: „Megteremté Isten / A kerek világot, / Közepébe tette / Szép Magyarországot.” És annyira megtetszett neki, hogy kicsordult a könnye: „A könnyű lecseppent / A legszebb vidéken; / A föld meg nem itta, / Megtartotta épen. // Tükre lőn az égnek, / S szép Magyarországnak... / Nevezik e könnyet / Balaton tavának.”

A Zamárdi (Szamárdi) Szamár-kő

A Szamár-kőről elterjedt egyik monda a magyar „parasztbibliába” illő történet. Szűz Mária és Szent József járt itt számárháton a kis Jézussal. A kő mellett elha-

ladva a szamár odakapott a szikla oldalán kinőtt fűcsomóhoz. A szamár patája nyomát megőrizte a kő, aminek ezért lett a neve Szamárkő. Ha valaki alaposan vizslatja a ma is meglévő követ, bizony látni véli a szamár patájának nyomát. Másik monda szerint a követ a tihanyi tűzhányó dobta át a déli partra. Egy harmadik szerint a Szentföldről hozták a követ a keresztes vitézek. A Szamár-kő népi eredetmondáját Lipták Gábor pompás átköltésében is olvashatjuk.

A monda egy Zaránd nevű óhitű (pogány) fiatalemberről szól, aki ugyan beáll az új hit szerint bencés szerzetesnek, de ingadozik, visszatér az óhitűekhez (pogányokhoz) és természetesen szerelméhez, akik az egykő (a szentkő régies neve) mellett áldoznak. Amikor pedig a keresztények megtámadják őket, visszavonulnak a mocsárba, de előtte még letaszítják a szent követ a hegyről. „Csak nagy sokára, amikor lecsapolták a Balaton melletti ingoványokat, került elő az iszap alól a pogány oltárkő, melyet Zamárd-kőnek neveztek el az emberek. A papok azonban még a látásától is eltiltották a népet, megcsonkították a követ, és Szamárkőnek nevezték el, hogy ezzel is csúfságot tegyenek rajta. De a község, mely ma is ott áll a kő közelében, a Zamárdi nevet viseli.”

Persze nyelvtörténetileg éppen fordítva áll a dolog. Valóban Zamard formában fordul elő a név a régi írásokban, csak hogy azt már akkor is Szamárdnak kellett kiolvasni (és nyilván úgy is ejtették). A mondákon túl a tudományos magyarázat úgy tartja, hogy a Szamár-kő szürke homokkő megkövült csigákkal. Lipták Gábor így zárja leírását: „Sokan megfordulnak itt manapság, de csak kevesen tudják, hogy az nagy kő a falu határában, az állomás közelében, nemcsak egy elsüllyedt pogány világnak, hanem egy rég elporladt ifjú kalandos életének és boldog szerelmének is emlékjele.” Lipták Gábor valószínűleg támaszkodott a néprajzi gyűjtésekre. Egy ilyen lelkes honismereti gyűjtő volt Margittay Rikárd (1943) újságíró és akkori nevén balatonzamárdi helytörténész, aki balatoni könyvében ezt nyomozta ki Zamárdi (Zamárdi) Szamár-kő legendájáról:

„Somogy megyében tudvalévően alig van kő s ezért igen feltűnő e kőszegény vidéken e hatalmas, lapos szikla, melyet az öreg falusiak szerint azért neveztek Szamár-kőnek, mert a régi időkben a tihanyi papok vízhordó szamarait ezen a valaha Pórrétnak nevezett helyen legeltették. Az öregek azt is tudni vélik, hogy a követ a tihanyi tűzhányó dobta át a Balatonon, körülötte még 70 évvel ezelőtt is magas fák állottak, a régi erdő pedig egészen le, a Balaton széléig húzódott. Ezt a Szamárkövet, amelytől talán a község neve is származhatott, idén nyáron alaposan megvizsgálva, rajta különös jeleket vettem észre. Éspedig azt, hogy a kötömb közepén vályúszerű mélyedés fut végig, mely nem lehet természeti erők műve, mert egyik végén szabályos, kerek lyukban (tűzgödör) végződik. Egy neves szobrászművésztünk, Margó Ede, ugyancsak ottani villatulajdonos, e jeleket egy primitív, emberi kéztől származó architektúraként ismerte fel. Az említett népi hagyomány pedig már csak azért sem lehet helyes, mert a 2–3 emberöltő előtt ott legeltetett szamarak nem adhattak nevet a már évszázadokkal ezelőtt is Szamár-kőnek nevezett sziklának, melyet a tihanyi tűzhányó sem dobhatott át. Anyagát megvizsgálva ugyanis azt találtam, hogy

az nem bazalt vagy vulkánikus tuff, hanem üledékes, neptuni kőzet, melyben az őskori Pannon-tengeri csigák számos lenyomata még jól felismerhető. A kő oldalán egy emberi lábnyomhoz hasonló mélyedés, mellette pedig számárpatahoz hasonló lenyomat van. Előbbi hasonló a római Quo vadis kövön látható lábnyomhoz, csak valamivel kisebb. Érdekes azonban, hogy ezzel kapcsolatban itt is létezik egy legenda, mely szerint a Balaton vidékén Krisztus is járt, s az ő lábának nyoma, illetve az őt hordozó számárnak patája nyomódott bele a Szamár-kő egyik oldalába, s innen kapta volna a kő a nevét. E legenda a Balaton keletkezését is magában foglalja.”

Később ezt tették hozzá Margittay Rikárd gondolataihoz: A 19. században a „zsellérek legelőnek használták ezt a domboldalt. Itt őrizték disznaikat, birkáikat, kecskéiket, szamaraikat egy falkában. A gyerekek szívesen eljátszadoztak a kövön és környékén”. Margittay Rikárd végülis a követ „fehér ló” áldozati kövének tartotta. 1961-ben a Balatoni Intéző Bizottság megásatta a kő környékét. Mellette mélyen kővésőket, kicsi, agyagból égetett női istenszobrokat, idoloikat találtak, töredezzve, cserépek kíséretében. A leletek egy része a megyei múzeumba került. Az önkormányzat és az Egyesület Zamárdiért lelkes emberei rendezték az érdekes történetű kő környékét. Feliratos táblát és pihenőpadokat helyeztek el a kő körül.

Margittay Rikárd 1942-ben egy akkor 88 éves embert faggatott a Szamár-kőről: „Zamárdiban levő falusi házában felkerestem Takács János 88 éves öreg polgárt, aki ugyan már évek óta vak, de szellemi képességei nem csökkentek és értelmesen tudja előadni régi emlékeit. Takács bácsi a Szamár-kőről a következőket tudja: Hetven év előtt, mikor még fiatal legény volt, azt a helyet, ahol a Szamár-kő van, erdőség borította, mely lehúzódott egész a Balatonpartig. Akkor e területet, mely 28 hold terjedelmű volt, Pórrétnek hívták. Mikor a tihanyi apátság azt a zselléreknek adta, első dolguk volt a nagy fákat kivágni, de a helyük most is meglátszik a Szamár-kő körül. A Szamár-kő alatt most gémeskút van, de az a régi időkben kijebb volt, mert a sok esőzés telehordta földdel. A zsellérek szegények voltak, csak szamarakat tartottak, azok legeltek ott, azért hívták a nagy követ Szamár-kőnek. A követ a tihanyi tűzhányó dobta át a somogyi partra a régi időkben. Ez a hagyományon alapuló előadás több szempontból rendkívül érdekes. Először, mert bizonyosságot szolgáltat arra, hogy az ily pogánykori áldozóoltár kulisszáihoz megkívánt erdő – szent liget –, valamint a forrásvíz még nem is olyan régen a közeli helyükön voltak s csak két emberöltő óta tűntek el onnan.”

Összegezzük, hogy mi minden járja a Szamár-kőről

(1) A régi öregek azt vallják, hogy a követ a tihanyi tűzhányó dobta át ide. Margittay Rikárd szerint „a kőnek vulkánikus eredetére vonatkozó balhit azon alapszik, hogy pl. a boglári hegyet csakugyan a Badacsony vulkánja által a somogyi partra dobott bazaltrögnek gondolták s ezzel zavarja össze a régi hagyomány a zamárdi követ, melynek egy letört darabjában őskori csigák lenyomatát találtam, tehát nem

lehet vulkánikus eredetű, sőt nem is meteorit, mert hiszen vasat sem tartalmaz, hanem őstengeri üledékes kőzet”.

(2) A régi öregek szerint a vízőzön után maradt itt.

(3) Egy harmadik történet szerint évezredekkel ezelőtt egy ismeretlen nép a kő körül a pogányisten anyja és a napisten tiszteletére terményeket és állatokat áldozott fel. A kelták is megölték e helyet, és a kő körül földvárat építettek. Margittay Richárd a követ fehér ló áldozati kővének tartotta, de másokat is megkérdezett: „Van azonban Bártfai Szabó László neves történésznek és régésznek egy elmélete, mely szerint az országban több helyen levő Szamár-kő, Disznó-kő, Ló-kő elnevezés bizonyára pogány áldozóhelyeket takar, melyeket az 1000 év előtt térítő keresztény papság illetett e csúfnevekkel, avégből, hogy a pogányok kedvét elvegye ezektől az áldozóhelyektől. Más összefüggések ugyanis ezekkel az állatnevekkel ki nem mutathatók s valamennyien emelkedett helyen vannak.” A Szamár-kő sem hozható kapcsolatba a szamarakkal: „e magányos kő, melynek oldalán kagylólenyomatok mutatják annak ősi pannontengeri eredetét, nem is az itt legelő szamaraktól nyerte a nevét, hanem az itt 2000 év előtt lakott őslakók áldozóköve”. A kő tehát a pogány magyarok áldozati oltára. A keresztény papok éppen ezért, hogy nevetségessé tegyék a nép szemében a pogányokat, Szamár-kőnek nevezték el a régi kultikus helyet. Mintha csak arra akartak volna célozni, hogy a sámánok szamarat áldoztak itt a Hadúrnak, nem pedig fehér paripát... Ezek tehát Margittay Rikárd elképzelései.

Egy Zamárdi-honlap (W2) még többet vél tudni (kicsit túlgondolja a dolgot): A nyári napforduló ünnepe, a kultikus tűzgyújtások ideje. Ez a nap és a megtisztulás szimbóluma is. Az V. század óta a pogány hagyományokra visszavezethető kultikus tüzeket az egyházi liturgia átvette. Azt tartották, a tüzek megvédenek a betegség ellen, a termést védik a jégveréstől. A tűz körül a fiatalok termékenység és szerelemvarázsló dalokat énekeltek. Szokásban volt a tűz átugrása is. Zamárdi változatban a még érintetlen lányokat hívják fel a tűz átugrására. Akinek ez nem sikerülne, vagy bizonytalan annak sikeres átugrásában, azt férfiak átsegítik. Szent Iván éjjelének ünnepe az északi népeknél ma is élő ünnep. A zord hűvös éghajlaton igazi öröm az emberek számára a nyár érkezése. Egy másik honlap megerősíti ezt a valószínűleg légből kapott állítást: „Zamárdiban minden év Szent Iván éjszakáján ősi pogány szokás szerint fiatal (még biztosan érintetlen) lányok tűzúgrása e Szamár-kőnél történik meg.” (W3)

(4) A parasztbibliába illő (névadó) legenda szerint a gyermek Jézus járt ezen a tájon Szűz Máriával és Szent Józseffel számárháton. A kő mellett elmenve, a számár odakapott a szikla oldalán kinőtt fücsomóhoz, ezért lett a kő neve Szamár-kő. A sziklán látható két nyom (vályúszerű mélyedés) pedig Jézus lábnyoma és a számár patájának nyoma. Ennek továbbmondott változata: A követ II. Endre keresztes vitézei hozták magukkal egyenesen a Szentföldről. A követ látható emberi lábnyom Krisztusé, a patalenyomat pedig az őt hordozó számártól származik. (Egy régi bala-toni ismertetőből.)

(5) A honfoglalás óta a kő határjelként szerepelt. A kő a régi időkben való-

színűleg jelzőkő volt. Rajta gyújtottak tüzet az őrszemek, ha valamire fel akarták hívni a közeli vár vagy Tihany figyelmét. A felgomolygó füst továbbította a jelzéseket és a híreket. Ez a történet visszatér a szamarakhoz: minthogy pedig az apátság víz-hordó szamarát is errefelé legeltették, a követ ezért nevezték el Szamár-kőnek.

(6) Önálló történetben is megjelenik a névadás: Azért nevezték Szamár-kőnek, mert hajdanában a tihanyi papok víz-hordó szamarait ezen, a valaha Pórrétnek nevezett helyen legeltették. Ezt Margittay Rikárd is megerősíti: A nép Szamár-kőnek nevezi ősidők óta e sziklatömböt. A legenda szerint a tihanyi apátság víz-hordásra nevelt szamarai vagy régi zsellérek szamarai legeltek e helyen, mert lovakat nem tart-hattak. Innen eredt volna elnevezése is.

És a történetek tovább épülnek. Tokody Klára (VADAS, 2023.) költött egy újabbat:

„A Szamár-kő legendája is érdekes. A monda szerint Krisztus urunk többször megfordult a Balatonnál, első ízben kisgyermekként, amikor számárháton Bet-lehemből Egyiptomba menekült. Zamárdiban élt egy idős remete, aki őrizgetett egy sziklát, mondván, hogy arra csak a világ királya ülhet majd le. Megjött a gyermek Jézus, ráült a sziklára, erre a remete halálra rémült, le is zavarta őt onnan. Miután elment, ottmaradt a lábnyoma a számárpataival együtt. Zamárdi állítólag a Szamár-kőről kapta a nevét.”

De mi lehet a valóság?

A zamárdi vasútállomástól nyugat felé kb. 8–10 percnyi távolságban fekszik a különös, dimbes-dombos, hullámos terület, a Kőhegy lankáján lévő Szamár-kő, amely szinte kínálja a mesebeli magyarázatokat: hogy ott valamiféle sánc, földvár, erődítmény, jelzőpont, szakrális hely lehetett. terület közepén egy körülbelül 5 x 6 m nagyságú kőtömb fekszik, melynek közepe teknőszerű vályút képez, hosszúkás téglányalakban; s ez megihlette a látogatókat.

A tudósok szerint valójában a kő helyben képződött a vulkáni utóműködés idején. A mélyből feltörő gőzök és gázok, a forró víz és a benne lévő ásványi anyagok cementezték össze a homokot szilárd kőzetté. A szürke homokkőben megkövült csigák láthatók. A régészek találtak mellette kis istennő szobrocskákat, idoloikat. Valóban ősidők óta élt itt ember: a környéken is sok lelet került elő. Megfontolandó Bártfai Szabó László elképzelése, amelyet Margittay Rikárd tett közzé: Bártfai Szabónak Óbuda kapcsán került kezébe egy középkori oklevél, amelyben Zemarcu (Szamár-kő) nevű sziklát emlegetnek. Hasonlít erre a Ló-kő, Eb-kő megnevezés. A térítő papság ilyen gúnynévvel illette ezeket, hogy a megnevezés erejével is lebeszélje a népet pogány vallás követésétől. „Mind e pogány áldozóoltárok fontos ismertető jele, hogy kelet felé néznek, hátul félkör alakban magaslat van, ahonnan a nép a szertartást nézte és rendszeren a közelben még fennmaradt helynevek, mint pl. Bálvány-kő, Sas-kő az ősi rendeltetésre utalnak”.

Margittay hozzáteszi: a zamárdi Szamár-kő áldozóteknője pontosan kelet felé van kivájva s a Kő-hegy keleti oldalán fekszik. Hátról megvan a félkör alakú magaslat, ahol a nézők letelepedhettek, sőt csodálatosképpen, légvonalban alig 6–7 kilométerre, ma is létezik Bálványos nevű község. Ha még hozzávesszük, hogy a kőnek, Margó Ede neves zamárdi illetőségű szobrászművész szerint emberi kéztől származó „primitív architektúrája” van, és magaslati helyen is fekszik, így már igazán minden kellék világosan adva van. Bártfai Szabó László szerint e magaslati fekvés azért volt szükséges, mert e korban bizonyos hadászati fontossága is volt ezen oltárköveknek – amennyiben a rajtuk gyújtott tüzek füstje messzire ellátszott s ezzel adtak jelt a legközelebbi magaslaton figyelő vigyázóknak. A zamárdi oltárkő éppen szemben fekszik a tihanyi hegyfokkal, ahonnan pontosan meg lehetett figyelni az itteni tűzjeleket.

Biztosat nem mondhatunk, de annyi valószínű, hogy a zamárdi Szamár-kő mint természeti képződmény mindig adott valamilyen cselekvési lehetőséget az ott élőknek. És ez lehetett szakrális, védelmi vonatkozás, vagy pusztán egy kellemes kirándulás. Az ember alapjában véve nem nagyon változik. Ma pedig már keresztény jelképek is kerültek a Szamár-kő köré.

Balatoni történetek

Minden balatoni vendég öröme, az aranyhíd. A hozzá kapcsolódó eredetmondát ismét Lipták Gábor könyvéből idézem. Dörgicsén élt a gazdag Bari Mária és a szegény Bátor János. János szerelmes volt a gazdag lányba, aki azt mondta neki, hozzáme gy, ha szerez kincset, aranyat, gyöngyöt, rubintos ékszer t, nagy házat. A fiú vándorútra indult, de nem talált kincset. Mikor hazatért, a szép Bari Máriát éppen elvette egy módos gazda fia. Bánatában bevezett a háborgó Balatonba, és várta a halált. Ám egyszercsak aranyhíd jelent meg a tavon, ez pedig a tündérek szerint a szív kincséhez vezet. Így menekült meg a szegény fiú, és a szemközi, boglári parton rátalált egy aranyhajú lányra. Mintha csak az aranyhíd varázslata tovább tartott volna. Csak a sümegi templom oltárképén látott egyszer ilyen szépet. Az ég alján felbukkanó nap aranyhídján a Balaton tündére elvezette az igazi kincshez Jánost, az immár gazdaggá lett szegény legényt.

És ha valaki másként ismerné a történeteket, az úgy van rendjén. Hiszen a mondák, mesék, regék szájról szájra szállnak, újabban nyomtatásban és interneten is terjednek, alakulnak, módosulnak – őseinktől jönnek, bennünk és utódainkban élnek tovább; mintegy művészi-nyelvi megnyilvánulással folyamatosan újateremtik az örök emberit. (Balázs, 2021.) „Aki történetekben gondolkodik, mindig történetek kellős közepén van. [...] A narratív gondolkodás ennél fogva érzékennyé tesz az előre nem látható eseményekre is: mindig minden alakulhat másként. [...] Fokozza az esztétikai élményt, mert mi más lenne a narratíva esztétikuma, ha nem a pillanatnak az abból fakadó intenzitása, hogy több perspektívából látjuk, és több fejlődési lehető-

ség csomópontjaként értelmezzük? [...] a narratív gondolkodás boldoggá tehet. [...] Minden történetben benne rejlik a lehetőség, hogy kiszabaduljunk egy túl szűknek érzett világból. Ha kihasználjuk ezt a potenciált, intenzívebb, gazdagabb élet nyílik meg előttünk.” (Breithaupt, 2024, 185–189.)

Irodalom

BALÁZS Géza (2021), *A művészet és a nyelv születése. Szemiotika, művészetelmélet, antropológiai nyelvészet.*, Budapest

BREITHAUPT, Fritz (2024), *A narratív agy. Miért gondolkodunk történetekben?* Budapest

EÖTVÖS Károly (1982), *Balatoni utazás I-II*, Budapest

LIPTÁK Gábor (1961), *Aranyhíd. Balatoni mesék, mondák, történetek*, Budapest (Több új kiadásban is.)

LIPTÁK Gábor (1977), *Ezüsthíd. Balatoni regék, mondák, történetek*. Budapest (Több új kiadásban is.)

MARGITTAY Rikárd (1943), *Balaton. Tájak – emberek. Szerző 61 fényképével. Dr. Vajna és Bokor*, Budapest, https://mtda.hu/books/margittay_rikard_balaton_Optimized.pdf

VADAS Henrietta (2023), *Tényleg járt Jézus a Balatonnál? – A magyar tenger legendáit kutatja Tokody Klára. Képmás Magazin*, szeptember 4. <https://kepmas.hu/hu/balatoni-legendak-tokody-klara-csodak-tava-konyv-zamardi-szamarko-badacsony-festetics-taszilo-vadlan-likak>

W1. <https://minavidi.hu/aranyhid-a-balatonon-egy-gyonyoru-termeszeti-csoda-amit-a-lenyugvo-nap-fest-a-vizre-nezd-meg-e-szepseget/>

W2. <https://zamardi-szallas.blogspot.com/2014/06/erdekessegek-zamardiban-szamarko-es.html>

W3. <http://www.geocaching.hu/caches.geo?id=137>

LŐRINCZ RÓBERT: *Vész előtti*

(szítanyomat)

TÜSKÉS GÁBOR: TILL ARAN BALATONFENYVESI SZOBRAIRÓL

Till Aran (1909–1996) Hódmezővásárhelyen élő szobrász a 20. század második fele magyar képzőművészetének egyik kevésbé ismert, különleges életművét hozta létre. Eredeti szakmája fényképész volt, főiskolai képzésben nem részesült. Képzőművészeti alapismereteit a helyi rajz- és szobrász szakkörben sajátította el 1955-ben, majd autodidakta módon fejlesztette tovább. A portréfotózás, a keresztény ikonográfia és eszmei hagyomány, továbbá barátsága Kohán György festőművésszel (1910–1966) jelentős mértékben alakították látásmódját. A spirituális, metafizikai ihletésű alkotók közé tartozott; egy sajátos transzcendens realizmust és expresszivitást képviselt, mindvégig belül maradva a figuratív formanyelv keretein.

A szocializmus évtizedeiben számos egyházi megbízást teljesített, de munkássága nem szorítható be az egyházművészet fogalomkörébe. Szobraival az élet örök problémáinak intenzív megélésére, a létezés belső feltételeinek megismerésére és kifejezésére törekedett. 1971–1979 között több gyűjteményes kiállítása volt, köz-

tük például a budapesti Mátyás-templomban, 1975-ben állandó életmű kiállítása nyílt a váli Ürményi-mauzóleumban. 1990-ben mintegy kétszáz szobor gipsz példányait Tiszadada római katolikus egyházközségének adományozta, ahol Tárházat, majd Emlékházat rendeztek be neki. 2016-ban Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Közgyűlése posztumusz Pro Urbe elismeréssel adózott munkásságának. Ugyanabban az évben a Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ emlékkiállítást rendezett a tiszteletére.

A művészt 1974-ben ismertem meg személyesen, az egyetem megkezdése előtt a hódmezővásárhelyi laktanyában töltött sorakatonai szolgálatom idején. Rendszeresen felkerestem lakással egybeépült műtermében, segítettem munkája fizikai részében, fényképfelvételeket készítettem a szobrairól, míg ő különféle könnyítéseket járt ki a számomra. Budapesti egyetemi éveim alatt folyamatosan leveleztünk, többször meglátogattam, megnyitottam 1976-os soproni kiállítását, könyvet állítottam össze művészetéről, melyhez Prokop Péter festőművész (1919–2003) írt előszót (*Till Aran szobrai*, Róma, 1980).

A Török Ferenc építész (1936–2021) által tervezett, új balatonfenyvesi templom és plébánia épüléséről tőlem szerzett tudomást,

Szent Erzsébet, műkő

(Balatonfenyves,

Árpád-házi Szent Erzsébet templom előtt)

Szent Erzsébet, bronz
(magántulajdon)

miel családunknak nyaralója volt a községben. Pontosan keltezett leveleit, amelyekben beszámolt a munkájáról, művészi és kiállítási terveiről, utazásairól és küzdelmeiről, és megírta kéréseit, megőriztem. Az 1975–1978 között írt levelekben nyomon követhető a fenyvesi Árpád-házi Szent Erzsébet templomban található munkáinak keletkezése, és rekonstruálhatók fenyvesi látogatásai. A levelek dokumentálják egy, a befagyott Balaton élménye által inspirált szobor születését is. Saját leveleim nem állnak rendelkezésre, ezért a művész levelei és az emlékezetem alapján rajzolt kép nem teljes.

A templom előtt felállított, életnagyságú Szent Erzsébet szobor modelljének elkészülését az 1975. július 28-i levél említi először. Ezt követően meghívtam, töltsön néhány napot családunk Tavasz utcai nyaralójában. A meghívásra szeptember 22-ei levelében reflektál: „Fenyvesre vágyom jobban mint bárhová, de nem egyedül. Valakinek ott kell lennie közületek.” Október 2-án visszatér a tervezett látogatásra: „Tibornak Annának [azaz szüleimnek, T. G.] nincs kifogása egyedül való ottlétem ellen? Nagyon fogok vigyázni mindenre, minden ajtót bezárok, ha elmegyek sétálni. Önel-látó leszek, mindent viszek, még kenyeret is. Köszönöm Gábor hogy hívtál és elbújhatok egy ilyen baráti ‘menedékhelyen’”.

Az október 13-án Fenyvesen kelt levélben megköszöni a ráfigyelést, majd így folytatja: „Azt tudom, hogy életem folyamán százakra figyeltem és vigyáztam, s nem jutott eszembe, hogy egyedül vagyok. Most, hogy sok bántás ért igaztalanul, először szakadt rám a társtalanság súlyos keresztje, amitől hirtelen kiszaladt belőlem az erő és akarát. Itt a csendben, szeretettől körülveve hallgatom imádat és szódat, és érzem erőm és akaratom visszatértét.” Az október 20-ai levél tanúsítja, tizenegy napot töltött ekkor Fenyvesen. Emlékezetem szerint ez volt az a látogatás, ami-

Páduai Szent Antal, rézlemez, műgyanta
(Balatonfenyves,
Árpád-házi Szent Erzsébet templom előtt)

kor felkerestük Németh Lajos balatonfenyvesi plébánost (1935–2013), és Till Aran felajánlotta, az épülő templom számára elkészíti a Szent Erzsébet szobrot. November 11-ei levelében kérdezi: „A kis tiszafa megmarad-e Fenyvesen?” A facsemetét valószínűleg ő vitte oda a hódmezővásárhelyi udvarában álló nagy tiszafa alól, és ültette el a kertben. A két utóbbi levélben utalások találhatók egy magnetofon-felvételre is, amelyen – emlékezetem szerint – az életéről és művészetéről folytatott fenyvesi beszélgetésünket rögzítettem.

1976. február 2-án két levelet is írt, az egyiket Pécsre, a másikat Budapestre címezve. A Pécsre címzett levél melléklete egy színes fénykép, amely a fenyvesi templom bronz oltárkeresztjének a hódmezővásárhelyi belvárosi katolikus templom szent sírjához 1975 húsvétján felállított, felnagyított változatát ábrázolja. A szoborról készült tusrajzot mellékelte az 1976. július 15-ei levélhez, alatta a mű címével: „Hitünk szent titka”. A Budapestre küldött levélben egy újabb fenyvesi tartózkodás lehetőségét említi. Február 19-én már a fenyvesi napokat nyugtázza: „Köszönöm Neked legújabb szobrom, készen áll. [...] Először gipszbe öntöm az újszülöttet. [...] De sok nagyszerűben volt részem az elmúlt 10 nap alatt! Hó, séta a Balatonon, kék ég alatt napozás, szoborszületés, hőség a házban, Colbert, séta a hegyen, törődés velem! Ó de jó volt.”

Az említett „legújabb” szobor a *Fuldokló* című kisplasztika, melynek egyik bronzba öntött példányát II. János Pál pápának ajándékozta az 1980. május 21-én tartott általános kihallgatás végén Rómában. A szobor reprodukciója látható a munkásságát bemutató könyv borítóján, az átadás pillanatát rögzítő fénykép a könyv címlapelőzéke. A befagyott Balaton jegén tett közös séta mellett a szobor másik ihletője Máté evangéliumának „Jézus a vízen jár” című részlete volt (Mt 14, 22–33).

„Így kezdődött...” című, 1976. szeptember 12-én kelt, az említett könyvben közölt önéletrajzi visszaemlékezésében Till Aran így írt erről: „Hatvanhét évesen láttam először befagyva a Balatont. Hóval volt borítva minden. Jól bementünk a jégen, a nap sütött, szikrázott a fehérség. Szóra jött, hogy az Úr járt a vízen, Péter is elindult rajta, de megijedt és süllyedni is kezdett. Egy óra múlva készen volt a legragyogóbb emlékü szobrom. Nagyon szeretem.”

A február 19-ei levél az agyagból megmintázott, életnagyságú Szent Erzsébet szoborra utal: „Erzsébet nem száradt meg. Jó dolog ez, egy darabig nem látni a szobrot, s úgy ránézni. Nem sok hibát leltem.” A március 21-ei levél arról tudósít, hogy „Erzsébet készen áll, írtam Fenyvesre, de még nem kaptam választ, hogy mikor jön az atya.” Ápri-

Oltárkereszt
(*Hitünk szent titka*), bronz

(Balatonfenyves,
Árpád-házi Szent Erzsébet
templom)

lis 14-én jelzi, „[...] az öntések nagyon jók. Erzsébetnél a köpenyt össze kellett hozni, ami véletlenül jó lett és érdekes.” Május 11-én értesít, „Fenyvesre kért az Atya egy stációt, hogy csatát nyerjen az öregasszonyoknál. Az I. állomást öntöm meg, s majd küldöm neki.” A levél dokumentálja a megbízást a keresztút elkészítésére, és tanúsítja, Németh Lajosnak nem volt könnyű elfogadtatnia a modern felfogású szobrot a hívekkel. A stációkat vörös agyagból tervezte elkészíteni, amit kiégetnek. Erre vonatkozik a már említett, 1976. július 15-ei levél részlete: „Vörös agyagért írtam, az égetést vállalják. Alig várom, hogy legyen egy minta.”

A következő év első felében elkészült a templom, és tisztázni kellett a Szent Erzsébet szobor elhelyezési körülményeit. „Összeállítottam a pesti utam sorrendjét, s rájöttem, hogy levélben nehezebb meggyőzni valakit szoborvásárlásra [...] mint élőszóval, ezért úgy döntöttem: szerdán megyek Fenyvesre. Mentem is, jól gondoltam, oda kellett mennem. A szobor mégis a középére kerül, s a mellvéd magasságáig felhozzák a szoboralapot. Ez azt jelenti, hogy a két oldal lépcsőnél közepén már a földről fog indulni a vörös klinker téglaszoboralap. Atya úgy gondolta, hogy a lépcső magasságáig beton és csak onnét klinker, de én azt kértem, hogy már lentről legyen klinker. Te hogy gondolod?” (1977. február 3.) A szobor helyét a lépcsősorok között apró rajzvázlat szemlélteti. A levél végén a művész visszatér fenyvesi útjára: „Zimankós volt az idő Fenyves felé utazva. Atya kocsival várt az állomáson, s amikor a templomba értem, egyszer csak kisütött a nap és a sárga fénytől mintha befűtöttek volna. Behunytam a szemem és láttam a csodálatos szikrázó fehérséget. Gyönyörű pillanat volt [...]”

A keresztút elhelyezésével és az előállítás technikai részleteivel foglalkozik a február 14-ei levél: „Fenyvesre ezeket terveztem, mindent vörösrézlemezről, a gyertyatartókat eredeti méretben rajzoltam, azok az 1x1 cm-es vörösréz rúdból lennének. A keresztút egymásközti távolságát a falsíkokon méretarányosan rajzoltam, a földtől 200 cm a felső szélíig és 30x40 cm-es egy-egy tábla. Ha másképp[en] gondolod, feketével rajzold be és mihamarabb küldd le, hogy ezt a fontos adatot pótolhassam Fenyvesre.” „A kerámiához is, a fémhez is gipsz negatív kellett. Ma elvittem az egyik gipszet a galvanizálóhoz, és megöntöttem a másik gipszbe az első agyagot. Amint megszáradt, viszem égetni. Utána meg kell mártani a matt oxidvörös mázban és újra égetni kell. Vasoxid vörös festék itt nincs.” Ezután leírja, Budapesten hol kapható a festék, amiből 1 kg megvásárlását kéri.

Fuldokló, bronz
(magántulajdon)

*Keresztút, XI. stáció: Keresztre szögezik,
égetett agyag*

(Balatonfenyves, Árpád-házi Szent Erzsébet
templom)

minden megvan, ami a két bronz domborműhöz kell (az Angyali üdvözet és Jézus Szt. Antallal) [...] így annak ellenértékére szívesen várok, hogy jövőre adják meg. A régi giccseket nem lehet bevinni és nem is akarja bevinni az Atya, viszont a híveknek kell Mária, Jézus és Szt. Antal, s a kettőn ez megvan. Atyának nagyon tetszett az Angyali üdvözet.”

Március 6-án arról tudósít, „Fenyvesről kaptam levelet, a bronz oltárkeresztet megrendelte az Atya. [...] 16-ra ígérték a mintadarab kiégetését.” Március 28-án reflektál előző levelémre, melyben feltehetően némi aggályt fejeztem ki a stációk előállítási költségeire nézve, javasoltam a méretek esetleges csökkentését, egyben tájékoztattam bizonyos „fenyvesi körök” nemtetszéséről és fenntartásaimról a két nagyméretű dombormű esztétikai minőségét illetően.

A válasz határozott álláspontot tükröz: „Föltételezésed helytelensége miatt közlöm, hogy a kerámiához az 5 kg agyag 3 forint, az égetés darabonként 20 forint, a 14 összesen 320,- forint. A látott kemény anyagból egy darab 450,- forint, a 14 összesen 6.300,- forint. Még eddig nem adtam ajándékot senkinek sem úgy, hogy meg ne lett volna az ajándék ‘teljes lófogsora’. Lehet, hogy folthatásként nem érzed a 26x36-os méretet elviselhetetlennek, de az arc zsugorodását, a kifejezést adó „csíkok”

A február 21-ei levél újabb pontosításokat tartalmaz: „Küldöm a tipnik helyét. Neked azért rajzoltam meg részletesen, hogy tudd, hogy ebben a magasságban lesz hátul a függesztési lehetőség. Fenyvesre a méreteket mind a két oldalon berajzoltam, nehogy félreértés legyen. Ahol 2 tábla lesz [ti. az acél pilonok között, T. G.], ott a két dombormű oldala között 1 méter a távolság, ahol 3 dombormű lesz, ott egy lesz a középén és 60-60 cm az egymásközi távolság. A gyertyatartók tüskéje a tányér aljáig ér, s így 2 cm, de lehet, hogy 3 cm lesz. A többi rajznál mm-t írtam, abból láthatod, hogy a váza az 500 milliméter vagyis 50 cm magas, és így tovább. A galvanizáló visszaadta a negatívot, nem boldogul vele, nem vállalja. Tehát marad a kerámia. Tekintve, hogy amint írtad, hamarosan Fenyvesen leszel, légy szíves beszélni Te is Atyával, hogy a váza, a gyertyatartók, a perselyek, az oltárkereszt, a 2 bronz dombormű, a 2 bronz váza a domborművek alá az idén bekerüljön a templomba. Legfőleg a lámpák készüljenek el jövőre, persze úgy szeretném, hogy a lámpák is meglennének az idén. Tekintve, hogy

vékonyodását nem lehet elviselni. Erőtlenné vált az egész. Erre nem figyeltél? Ez a ki-próbált anyag megbízható, nem kell átpingálni.” Ezt követően védelmébe veszi a két nagyméretű dombormű művészi hitelét, majd így folytatja: „Tudod, hogy ebben az évben mindenfajta adósságotól meg akarok szabadulni. Fenyvesre följánlottam az összes szobrász munkát, tehát ‘ebben az évben’ most a legidősebb odaadni. A nem tetsző fenyvesi köröket csak a művek győzhetik meg, hogy kár volt a gőzért, vagy sem. [...] Tudom, hogy hited szerint jót akartál álláspontod közlésével, de most nem egyezik az enyémmel.”

Június 7-én arról tájékoztat, hogy a templomban „a tegnap jött távirat szerint kész a harmadik meszelés is”. A fenyvesi és a gyöngyöspatai szobrász munkák elhelyezésével kapcsolatban felajánlott segítséget megköszöni, de nem fogadja el, majd így folytatja: „Teljes nyugodt lelkiismerettel vállalom a jövő előtt a 18 mű ilyen voltát, mit Fenyvesre viszek[,] a következők miatt: 1.) VI. Pál pápa alapállítását fogadom el, mely szerint érthető és szent legyen[,] ami Isten dicsőségére alkotódik. Ezek a munkák érthetőek és szentnek is érzem őket. 2.) Nem követi[k] a múltat, mert vagy nincs arca a műnek, vagy egészen újszerű, mint a keresztút; s mindnek a témája örök.”

Az öt év alatt felépült fenyvesi templomot 1977. július 24-én szentelte fel Kádár László veszprémi megyéspüspök. Az eseményről Kipke Tamás tudósított az *Új Ember* című katolikus hetilap 1977. augusztus 7-ei számában, „Látóterület” címmel, kiemelve, hogy a szobrász „teljesen ingyen dolgozott a templom számára”. Az egyház-község történetében Németh Lajos így örököltette meg a berendezések között a művész alkotásait: „Till Aran munkája: A bejáratnál levő Szt. Erzsébet szobor, az oltáron levő kereszt, keresztúti képek, Gyümölcsoltó Boldogasszony plakett és a Szent Antal plakett – perselyekkel és vázákkal együtt.” (80–81. lap) A bejegyzés rögzíti azt is, hogy „[a] lámpákat, tabernákulumot, keresztutakat, a gyertyatartót a templomot tervező Török Ferenc tervei alapján Bossányi Elemér iparművész készítette.”

A következő év március 11-én kelt levélben Till Aran elküldte azt a Mária nevű nővére által egykor kapott képeslapot, amely a fenyvesi strandot ábrázolja, háttérben a fonyódi heggel. A „dr. Till Ernőné úrnőnek” címzett lapon az írás 1947. augusztus 3-án kelt. A kommentár szerint „Marim holmija közt találtam ezt a harmincévelőtti [!] lapot, így Marim látta azt a helyet, ahol Jézus kettős csodája fogant. Ugye ott a nádas mellett mentünk be?” Az utalás a *Fuldokló* című szobrot inspiráló élményre vonatkozik.

Angyali üdvözlés (Gyümölcsoltó Boldogasszony), rézlemez, műgyanta
(Balatonfenyves, Árpád-házi Szent Erzsébet templom)

(Fotók: Tüskés Anna)

Őszinte visszaemlékezés Berzsényi Dániel családjának történetére

A Berzsényi család eredete

Egyházas-berzsényi Berzsényi Dániel ükapám *ősi magyar nemes családból származott*. Családja nemességének eredete az ősi idők homályában vesz el. Azon királyi birtokadománylevélben, melyben egyházas-berzsényi Berzsényi György Miksa császártól, Ferdinánd király elsőszülött fiától, s azon időben magyarországi királyi helyettestől, 1559. május 16-án egy egyházas-berzsényi és egy enderszeghi-csáffordi részjóságra s két curialis helyre, mostohatestvéreivel együtt, nyer, ezen György már mint nemes említetik, s ott olvassuk, hogy György ősei azon egyházas-berzsényi birtokot már régi időktől fogva bírták. (NOSZLOPY, 1910, 9–11.) Az adománylevél eredeti, latin nyelven olvasható *Berzsényi Dániel nemzettsége című könyvfejezetben, mely tartalmazza a leszármazási táblát is*. (BALOGH, 1896, 39-45)

A család Györgytől származott le. I. Benedek 1710-ben állítólag 110 éves korában halt meg. II. Benedek testvére, Mihály Egyházashetyén, vizeki Tallián Krisztinát Tótvázsonyból bírta nőül, gyermekei voltak: Lajos, Anna, Teréz és Katalin. Lajosnak Thulmon Rozáliától származott fia Dániel, a költő. (BALOGH, 1896, 42; NOSZLOPY, 1910, 1. táblázat). A Berzsényi családnak két ága költözött le Somogy vármegyébe: II. Benedek fia, István és a tőle leszármazott utódok: Sándor, orvos és Gerő, ügyvéd Lengyeltótiiban. Innen származik Zoltán, orvos Székesfehérváron és Tibor, ügyvéd, aki Kaposváron élt. A másik ág: Dániel. A költő anyjának, Thulmon Rozáliának birtokrészére költözött Niklára. Kiemelendő még János ága, melyhez Berzsényi Lénárd 1848-as tűzér ezredes tartozik és Pál ága, melyhez Berzsényi-Janosits család tartozik. A költő leszármazottjai a fenti családokkal tartottak szorosabb rokoni kapcsolatot.

Berzsényi Dániel, a „mezei gazda”

Berzsényi Dániel jómódú nyugat-dunántúli, lutheránus gyökerű nemesi család egyetlen fiaként született a Vas megyei Egyházashetyén 1776. május 7-én. A nemesdömölki evangélikus templomban keresztelte Perlaky Gábor püspök, ugyanő az egyik keresztapja is. A másik Vittnyédy János egyházkerületi felügyelő. (SZABÓ, 1976, 1.) Büszkén emlegette, hogy Zrínyi-, Nádasdi- és Gyulafi-vér folyik ereiben, nevét Berzsényinek szerette írni, minthogy így szerepelt az a család 1559-ből való nemesi levelén is.

Az 1876. május 7-én egyházashetyei szülőházára helyezett emléktábla előtt Nagy Károly, kissomlói lelkész emlékezett a költő születésének százéves fordulóján. (BALOGH, 1876, 67–76.) Szülői háza napjainkban múzeum, és minden évben a költő születésnapjához igazodóan, Berzsényi-ünnepséget tartanak Egyházashetyén.

Berzsényi 1787–1788-ban – legalább is egy ideig – diákja volt a Kissomlyói

Evangelikus Iskolának. Ezután atyja Sopronba, az evangélikus líceumba vitte fiát, de hogy melyik évben, az nem ismert. Édesanyja, akire a költő mindig hálás szeretettel emlékezett, sokszor titokban, hogy a szigorú atya ne is sejtse, a ruhájába varrt vagy az utána küldött kalácsba sült aranyakkal segítette egyetlen gyermekét. Instruktorként tanára leveléből kitűnik, hogy 1793-ban elhagyta Sopront. Keszthelyre ment, ott beállt katonának. A katonaságot csakhamar titkon otthagyta. Édesanyjának 1794 szeptemberében bekövetkezett halála is hozzájárulhatott ahhoz, hogy 1795-ben, rövid vizsztatérés után végleg elköltözzön Sopronból. Az év nyarán Niklára, Thulmon János nagybátyjához ment, ahol négy hónapot töltött, decemberben tért haza Hetyére.

Atyja hidegen fogadta. De utóbb még inkább bosszankodott, mivel ahelyett, hogy – mint ő akarta – szorgalmasan gazdálkodott volna, folyamatosan írogatott és olvasott (melyet az atya „haszontalan firkálásnak” nevezett). Berzsényi Lajos – aki ügyvéd volt és gazdálkodott is – véleménye az volt, hogy nálunk a versírás szegény, pláne egy olyan nemes embernek, mint az ő fia, ki birtokából is úr lehet. Thulmon János azt javasolta Berzsényi Lajosnak, hogy szegje meg a kenyeret, adja ki fiának az anyai birtokrészt, mert meggyőződése, hogy belőle jó gazda lesz, s házasítsa meg mielőbb. Úgy látszik, az atya hallgatott is a tanácsra. (NOSZLOPY, 1910, 15–16.)

Berzsényi Dániel 1799-ben lépett házasságra Dukai Takács Zsuzsannával. Amikor Dukai Takács Ferenc egyházfelügyelő leányát, Zsuzsannát a nemesdömölki templomban oltárhoz vezeti, az esketést Perlaky Dávid lelkész végezte. Kis János egyik találkozásukra ebben az időben így emlékszik vissza: „Berzsényi Dániel új házasságkorában jött szép fiatal feleségével, ennek a Balaton partján fekvő szőlőjét akarván megnézni.” (*Berzsényi Dániel művei – Kis János emlékezései*, 1985, 927.) Egy évig lakott Hetyén, azután Kemenessömjénbe, neje birtokára költözött. Itt született 1800. február 19-én leánya, Lídia és 1803. október 18-án fia, Farkas, aki keresztfia volt Kis János írónak.

Annak ellenére, hogy Berzsényinek hivatalos iskolázottsága alig volt, mégis kiválóan megtanult latinul, olyannyira, hogy könnyedén olvassatta a latin auktorokat és az antik mitológiában, filozófiában is bámulatos jártasságra tett szert. Kitűnően megértette Platón szellemét. Családjá révén anyanyelvi fokon bírta a német nyelvet. „A teljesen autodidakta zseni nem jutott volna idáig a felvilágosult evangélikusság szellemi háttéré nélkül.” (JÁNOSY, 1994, 331.) Kiművelt emberek vették körül Berzsényit, mint például Káldy Pál táblabíró, Kis János evangélikus püspök, nemesdömölki lelkész vagy Perlaky Dávid esperes és leánya, Perlaky Judit, Berzsényi első és legnagyobb szerelme. Berzsényi Sopronban ismerkedett meg az ugyancsak lícis-

Berzsényi Dániel
(Sterio olasz festő készítette
1812–14 körül)

ta Kis Jánossal, holtig tartó barátságot kötöttek. Különösen közel kerültek egymáshoz, amikor Kis János 1802 júliusában nemesdömölki lelkész lett. Berzsényi szívesen hallgatta a jeles igehirdető Kis János prédikációit. Ki János fedezte fel, hogy Berzsényi „olykor versírással mulatja magát”. Kérésére át is adott néhány verset Kisnek, ezek között a *Romlásnak indul hajdan erős magyart* is. (*Berzsényi Dániel művei – Kis János emlékezései*, 1985, 994.) Kis ezután barátja, Kazinczy bírálatára bocsátotta azokat. Kazinczy lelkesen híreszteli országosan Berzsényi költészetét.

Kiváltván atyja által Thulmon Pál rokonának 4000 koronáért zálogba adott anyai nagyobb birtokát, 1804-ben a költő családjával Somogyba, Niklára költözött. Az ő idejében Miklának hívták, mintegy emlékezésül, midőn a Miklay család birtokolta. Ez a középkori Mikla a török hódoltság alatt elpusztult, a falu csak a 18. század második felében települt újra. Földesurai ekkor a Vas megyéből ide származott Thulmonok lettek. 1748-ban 64 házból állt már, egy évszázad múlva 28 komposzesszor birtokolta. A Thulmonok és Berzsényiek mellett a Bárányok, Gyarmathyak, Barczák, Gömbösök, Fischerek, Korenikák laktak itt. Az egyik leszármazottnak, Thulmon Pál Rozália nevű leányának a férje a Vas megyei Berzsényi Lajos lett. Ebből a házasságból származott Berzsényi Dániel, a legnagyobb magyar ódaköltő, Somogy megyének egyik kiváló büszkesége. (MÓRICZ, 1958, 3.) Niklán a költőnek két gyermeke született: Antal, 1806. augusztus 9-én és László, 1809. november 24-én.

„Csakhamar jobb gazda lettem, mint atyám; somogyi jószágomat kiváltván, többet kaptam rétben és szántóföldben ezer holdnál, s úgy szintén egy igen szép szőlőt, mely hat- s hétszáz akó legjobb bort terem” – írta Kazinczynak 1810 szeptemberében. (*Berzsényi Dániel összes művei*, 1968, 380–382.) Berzsényi Dániel birtoka mai szemmel nézve is tekintélyes volt. A költő Somogyban 1200 katasztrális holdnak volt ura, s a gombai hegyen 40 hold szőlője lett. A niklai határ azonban nagyrészt nedves rét volt még akkor, mert a Balaton berkei idáig nyúltak. Az első – akkor még Mikláról – keltezett levelét 1807-ben írta édesatyjának, benne örvendezve számolt be somogyi gazdálkodásának első sikereiről és a földjeit bőséges termésre ösztönző, kedvező időjárásról: „[...] kukoricám házi szükségre elég lesz, szénát el is adhatok, gabonám mintegy 800 kereszt, mely kilóját megadja, gyümölcs annyi, hogy nem győzöm összeszedetni, disznókkal etetem és a legszebb körtvélyből és almából ecetet csináltatok, a szőlő már augusztusban tökéletesen megérett, bőv és igen jó bort várhatunk.” (*Berzsényi Dániel összes művei*, 1968, 418–419.)

A kezdő somogyi évek szerencsés kezű s vitán felül dolgos és szorgalmas gazdálkodása után nehezebb és válságosabb esztendőik gondoljai szakadtak rá. Jégesők verték el a niklai határt. Ezek az esztendőik inkább a dolgos gazdát foglalkoztatták, alig hagyva időt számára a költészet műzsáival való társalkodásra. A „mezei embert – így nevezte magát Szemerének, Horváthnak, Vitkovicsnak és Kölcseynek 1810-ben írt levelében – a filemilének csattogásai és a pacsirtának tavaszi trillái nem költői andalodásba, hanem földi gondokba és bajokba merítik”. (*Berzsényi Dániel összes művei*, 1968, 422.)

Boldog volt családja körében. Csak a családjának, gazdaságának és a költé-

szetnek élt. „Szépek, deliek, minden kívánságaimat felülmúlták és az én mindennapi gyönyörűségeim” – írta atyjának levelében 1807-ben gyermekeiről. (*Berzsenyi Dániel összes művei*, 1968, 418–419.) Több levelében szeretettel hívja atyját, hogy költözzön le hozzájuk Somogyba, mert ott nyugalmasabb helye lenne, „én mindenemet fiúi indulattal offerálok” – fogalmazott 1809-ben. (*Berzsenyi Dániel összes művei*, 1968, 421.) Feleségének írt levelében pedig „Kedves Feleségem!” vagy „Édes Susim!” a megszólítás, míg a befejezés: „szerető férjed, Bersenyi Dániel.”

A nemesi élet korszokásos fényűzéseit nem követte. Magyaros, zsinóros, csizmás falusi ruhában járt. Szorgalmasan és takarékosan gazdálkodott, szétszórt kisebb birtokait tagosította. „Az én szőlőm – írja 1810. novemberi, apjához írott levelében – már most egy közönséges falúnak jövedelmét adja nékem, földem pedig annyi van, hogy én sohasem tudom felét is megszántani.” (*Berzsenyi Dániel összes művei*, 1968, 423–424.) Marcali-Gombán, ahol 40 hold szőlője volt, minden szüretet személyesen irányított. Büszke volt zamatos és tüzes boraira. Atyjának is rendszeresen küldött belőle Hetyére. Sötét képet fest a jobbágyok, zsellérek nyomorúságáról. Ez áll 1815-ben Vitkovics Mihályhoz intézett episztolájában: „Van itt is ember, mondd, de millyen ember? / Inség, gonoszság néz ki vad szeméből, / S lesújt pipádért, hogyha nem vigyázzsz, / Szemét sötétség, vállát terh sanyarja, / S utálja mindazt, aki boldogabb.” (*Berzsenyi Dániel összes művei*, 1968, 116–118.) Berzsenyi érzései mélyen *humánusak* voltak. Minden módon próbált enyhíteni jobbágyai sorsán. Több leveléből kitetszik, nem engedte vásárnapokon munkára hajtani cselédjeit. A somogyi levéltár tanúbizonysága szerint egyetlen pere és panasza nem volt jobbágyai ellen, jobbágyai pedig sohasem panasztáltak be a megyénél. (KANYAR, 1961, 6.)

1812 tavaszán költözik be Niklán az új házába. Kazinczynak 1812. április 2-án azt írta levelében: „Házom szép, felemelt helyen vagyon, és ablakom alatt hatvan holdakból álló kertem nyúlik el, melynek végében a sásos folyó és emellett százötven holdas szántóföldem. Még ezen kívül is van egy igen szép házhelyem, amely 86 holdakat tesz, és egy kis nyíres vagyon benne, erre Farcsi fiamnak építék lakóhelyet, a többinek már vagyon Hetyén és Semjénben, s mindegyik becsületesen élhet...” (*Berzsenyi Dániel összes művei*, 1968, 394.) Háza mentes volt minden építészeti pompától. A sorban álló szobák előtt egyszerű, nyitott folyosó húzódott, amelyről négy szoba bejáratai nyíltak. A ház körül nagy fák, hátul méhes és gyümölcsös tette meghitté az udvart és a kertet. Esténként a leghátsó szobába vonulva szeretett csendben, nyugodtan dolgozni. Ha méhesébe ment, azt mindig bezárta, hogy ne háborítsa senki.

Széchenyi 1828-ban írta meg hatalmas pénzügyi tervezetét, a *Hitelt*, amely – Berzsenyi szerint – valóságos „kurucvilágot” támasztott a jobb somogyi koponyákban. Öt évvel később, 1833-ban írta Berzsenyi *A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairól* című nagy értekezését, „nemzetalkotó” elképzeléseinek legátfogóbb művét. Ez a mű egyszersmind a Széchenyi megindította nemzetépítő programra adott igenlő válasza is volt. „Széchenyi »Hitel«-e mellett Berzsenyi a leg hatásosabb és legmesszebb tekintő reformer nemzetgazda volt.” (TAKÁTS, 1976, 2.)

Berzsenyi Dániel nagy magyar költő többszólamú lantján két húr zengett iga-

zán. Egyiken: „Hatalmas erővel rázogatta elalélt nemzetét.” Másikon: „Isten titkait csodálta.» (SZABÓ, 1976.) Jókai Anna írta 1994-ben: „A nagy tehetségekben – úgy tetszik – istengyermekség és hazafiúság összefér. A magyarokhoz írója ugyanaz a Berzsenyi, aki *A közelítő télt* írta. Óda és elégia (a közösségi indulat és személyi fájdalom) a lélek más-más állapota, de mindkettő igaz. Az egyik érték nem tagadja a másikat.” (JÓKAI, 1994, 323.) „Zsenijét nemcsak hódolat illeti, de mindnyájunkat szellemének és művének nemzeti ébresztésére és népünk közti terjesztésére is kötelez!” (TAKÁTS, 1976, 5.)

A niklai kert alatt van a temető, honnét kimagaslik Berzsenyi Dániel emlékoszlopa. 1836. február 24-én, a költő niklai temetésén Horváth József vései lelkész hirdette az ígét. Somogy megye 1860. június 14-én fényes ünnepség keretében állított örök emléket nagy fiának a niklai temetőben. Az ünnepség rendezője Somssich Pál volt. A hatalmas, gúla alakú emlékműnél Székács József, pesti evangélikus lelkész, emelkedett szellemű, hazafias beszédet mondott s ima helyett, a költő *Fohászkodás* című versét szavalta el. Az ünnepség után Berzsenyi egykori lakóházához vonultak a meghívottak, ahol a költő fia, Berzsenyi László fogadta őket ünnepi ebédre. Az emlékoszlop déli részén felülről lant, s alatta a költő sorai vannak vésve: „A derék nem fél az idők mohától, / A koporsóból kikél és eget kér.” Alul pedig: Berzsenyi Dániel hamvainak. Somogy. MDCCCLIX.

A költő gyermekei

Berzsenyi Dánielnek négy gyermeke volt: Lídia, Farkas, Antal és László. Berzsenyi Lídia (1800–1849) nagyon szellemes leány volt, sokat írt, eredeti munkáin kívül, fordított francia és német költőktől is, és a gazdasággal is foglalkozott. Tehetségéről tesznek tanúbizonyságot szüleihez, testvéreihez írt levelei is. 1825-ben Barcza Károlyhoz ment férjhez és a Zala vármegyei Halimbán volt a családi otthonuk. A költő gyermekeinek 12 levele a 2000-es évek elején magánadományozásból visszakérült hozzám. A szülőknek és a testvéreknek írt levelekből végtelen szeretet, tisztelet és alázat sugárzik. Berzsenyi Lászlónak Győrből 1828. február 25-én levele szüleinek így kezdődik: „Kedves Édes Uram Atyám ’s Édes Asszony Anyám!” és a befejezés: „Kedves Uram Atyámnak ’s Édes Asszony Anyámnak holtig engedelmes fiuk Berzsenyi László”.

*Berzsenyi Farkas
(1803–1880), a költő fia*

Berzsenyi Farkas (1803–1880) ifjú korában szintén írt költeményeket. Költői kísérletei fennmaradtak annak idején (1945-ig) a niklai hagyatékban. 1825-ben tett ügyvédi vizsgát, 1826–1828-ban esküdt, 1828 és 1835 között alszolgabíró, majd szolgabíró volt. Testvérei közül ő vállalt az

evangélikus egyházban tisztséget, 1844-ben a Somogyi Külső Esperesség törvényszékének az egyik világi ülnöke volt. Részt vett a szabadságharcban 1848–1849-ben, Noszlopy Gáspár kormánybiztossága idején, mint Somogy vármegye első alispánja. A szabadságharc leverése után kezdetben bujdosott, majd önként jelentkezett Kaposvárotra. Innét Pestre, a szomorú emlékü Újépületbe vitetett. Bűne az volt, hogy a magyar kormány alatt alispán volt. Miután mellette az egész Somogy vármegyei tisztviselői kar felírt, s több tekintélyes ember is felszólalt az érdekében, nemsokára hazabocsátott, de hosszabb ideig rendőri felügyelet alatt állott. Családi visszaemlékezések szerint sokáig búskomor volt.

Berzsenyi Antal (1806–1884) 22 éves korában, 1828 őszén, szülői jóváhagyás nélkül beállt katonának a Császár Huszárok közé. Édesanyjának írt levelében bevallja, hogy megbánta cselekedetét és kéri, hogy bocsássanak meg neki. Pestről Lengyelországba, majd Galíciába mennek, ahol közvitéztként katonáskodik. A költő a tekintetes nemes vármegyéhez fordul segítségért 1829-ben és 1830-ban írt levelében, és kéri Antal fiának hazabocsátását, mivel szüksége volna rá a gazdaságban. Több évvel később, hazatérte után a gazdasággal foglalkozott. A szabadságharcban a somogyi népfelkelés egyik szervezője volt. Feljegyezték róla, hogy szeretett rímbe beszélni.

Berzsenyi László (1809–1884) az 1832–36-os rendi országgyűlésen joggyakornok, a Királyi Tábla hites jegyzőjeként, majd 1833-ban letett ügyvédi vizsgáját követően megyei írnokként dolgozott. Mint legifjabb testvér, az apai házban, ősi birtokán élt s gazdálkodott, apjához ő hasonlított legjobban. Igen komoly s tudományos ember volt, ki a latin s német nyelven kívül, önszorgalmából megtanulta a francia nyelvet is, s francia tudományos munkákat olvasott. A természettudományokkal is szeretett foglalkozni. Berzsenyi László nagy tudománya mellett, igen szerény ember volt, apja fényes tehetségét ő örökölte legjobban. Kár, hogy elvből, Lídia és Farkas testvéreivel együtt megfogadták, hogy soha többé nem foglalkoznak irodalommal. (NOSZLOPY, 1910.)

Berzsenyi Dánielnek mind a négy gyermeke: Lídia, Farkas, Antal és László családot alapított, azonban csak Farkas után maradtak fenn utódok. Berzsenyi Dániel gyermekei születésük szerinti sorrendben haltak meg, legelsőként Lídia 1849. június 5-én, Halimbán, azután Farkas, 1880. június 3-án, Antal, 1884. szeptember 26-án és legutoljára László, 1884. december 15-én, Niklán. Farkas, Antal és László, feleségeikkel Niklán, a Berzsenyi családi sírkertben nyugszanak.

A költő unokái és dédunokái

Berzsenyi Farkasnak öt gyermeke született: Ida (1847–1897), férje Vajda Béla (1843–1899); Kornélia (1850–1914), férje Regdon Lajos (1850–1907), a niklai temetőben nyugszanak, a költő sírkertje mögött; Sándor (1851–1921), neje Juhász Lenke (1874–1849); Lajos (1856–1896) és Mária (1868–1953). Közülük Berzsenyi Sándor maradt a szülői házban és folytatta a gazdálkodást a Berzsenyi birtokon, míg Berzse-

nyi Mária örökölte a költő házát a gyümölcsösökkel és a birtok egy részét. Berzsényi Mária őrizte meg a költő hagyatékát, kéziratait, könyvtárát és méhesét. Noszlopy Tivadar a *Berzsényi Dániel és családja* című könyvében, melyet Berzsényi Sándornak, a költő unokájának ajánlott, 1910-ben írta: „A negyven holdból álló kertben ott van még a méhes, a gyümölcsfák: alma-, körte-, somfák, mogyorófasorok és fügebokrok, még mind a költő idejéből.” (NOSZLOPY, 1910, 46.)

*Berzsényi Sándor (1851–1921),
a költő unokája és felesége*

Berzsényi Sándor, a költő unokája, jól és sikeresen gazdálkodott, a Berzsényi-birtokot közel kétszeresére gyarapította. 1898-ban kötött házasságot Juhász Lenkével (1874–1949), aki a szomszéd faluból, Pusztakovácsiból, földbirtokos családból származott. 23 évig a somogyi egyházmegye felügyelője volt. Gyurácz Ferenc (1841–1925) említi, hogy somogyi püspöklátogatása során, 1899-ben Berzsényi Sándor vitte körül „szép négyes fogatán”. (SZABÓ, 1976, 1.) Berzsényi Sándor rokonszerető ember volt, gyakran tartottak családi összejöveteleket a szomszédos Lengyeltótiiban élő rokonokkal. Három leánya volt: Gabriella (1901–1982), Piroska (1902–1995) és Kornélia (1904–1986), akiket az úri családok szokásainak megfelelően német, angol és francia kisaszonyok, nevelőnők tanították. Berzsényi Sándor halála után felesége, Juhász Lenke (1874–1949) folytatta a gazdálkodást. Ebben nagy segítséget kapott testvérétől, Juhász Béla huszár alezredestől, aki a Pusztakovácsiban gazdálkodott. A gazdaságot közvetlenül intézők vezették.

A Berzsényi család 1926-ban, a költő születésének 150. és halálának 90. évfordulója alkalmából szűkebb családi ünnepséget rendezett, melynek díszvendége Albrecht királyi herceg, Habsburg Albrecht (1897–1956) volt.

Mindhárom dédunoka férjhez ment és családot alapított. Berzsényi Piroska 1928-ban, Berzsényi Kornélia 1935-ben, Berzsényi Gabriella 1938-ban kötött házasságot. Berzsényi Gabriella férje Köllő András csendőr őrnagy lett, aki erdélyi nemesi családból származott. Berzsényi Piroska férje Ungár Károly tábornok, bárói cím és Mária Terézia-lovagrend kitüntetés birtokosa, szintén nemesi származású. Berzsényi Kornélia férje Vargha Miklós tüzér alezredes, régi nemesi családból származott.

Berzsényi Sándor és később felesége gazdálkodott Berzsényi Máriának a földbirtokán is, melyről haszonbérleti szerződésben állapodtak meg. Berzsényi Mária nagyon nemes lelkű úrhölgy, csupa szeretet volt, sokat aggódott Sándor testvérenek családjáért. Ugyanakkor törekeny alkatú volt. Önállóan élt költő nagyapjának egykori házában. Gondoskodott a költő hagyatékának rendben tartásáról, beleértve kéziratait, könyvtárát és méhesét. Alkalmazottjai és cselédjei voltak, akik nagyon

Habsburg-Tescheni Albrecht (1897–1956) főherceg látogatása a Berzsényi családnál 1926-ban. A kúria verandája előtti képen jobbról balra a három dédunoka, B. Piroska, B. Gabriella, B. Kornélia, utána B. Sándorné, Albrecht főherceg, B. Mária. A hátsó sorban jobbra Berzsényi–Janosits László és Miklós.

szerették, visszajártak hozzá élete végéig. Berzsényi Mária 1934-ben írt végrendeletében minden vagyonát a dédunokákra és családjukra kívánta hagyni, utódok hiányában az evangélikus egyházat jelölte meg örökösnek.

A költő hagyatékának megőrzésében segítséget nyújtott Berzsényi Zoltán (a lengyeltóti rokonságból), a székesfehérvári Szent György Kórház igazgató főorvosa. Ő levelezett Merényi Oszkárral, és pénzküldeménnyel támogatta Berzsényi tanulmányainak publikálását. 1941-ben Berzsényi-találkozót rendezett. Nemzetközi hírnevű sebész orvos, 1945-ben szenvedett mártírhalált.

Berzsényi Dániel egykori házát utódai némileg átalakították. A költő fia, László csak az alacsony falakat csináltatta magasabbra s a tetőt fedette be cseréppel. Berzsényi Lászlóné halála után, a költő unokája, Berzsényi Mária költözött az ősi hajlékba, ő is néhány átalakítást eszközöltetett rajta. Az árkaodos folyosórészt elzárták, s az épület közepe elé fa közép-rizalitot, bejárati verandát építettek. Így áll ma. A Berzsényi Társaság 1926-ban emléktáblát helyezett el a költő házára.

A Berzsényi család birtokának nagyságáról adatokat találunk a *Somogy vármegye és Kaposvár megyei város általános ismertetője és címtára az 1932. évre* című kiadványban. Nikla és Pusztakovácsi kisközségekre vonatkozó adatok kivonatából megállapítható, hogy Niklán Berzsényi Sándorné szül. Juhász Lenkének 2000 kh (katasztrális hold) saját birtoka és 500 kh bérleménye van; továbbá Berzsényi Mária

292 kh birtokkal rendelkezik. Pusztakovácsiban Berzsényi Sándorné 191 kh birtok tulajdonosa. Niklán a lakosság száma ekkor 1432 fő volt, területe 4059 kh. A niklai Berzsényi birtokról részletes adatokat találunk az 1944/45. évi *Gazdakönyv*ben. A gazdaság területe 2048 kh volt, ebből 1219 kh szántóföld, 547 kh rét és legelő, 28 kh kert és szőlő, 183 kh erdő és egyéb 71 kh. A szántóföldön gabonaféléken (búza, rozs, árpa, zab, kukorica) és burgonyán kívül mintegy 20 különböző takarmánynövényt, hüvelyes és talajjavító növényt termesztettek. Nagy létszámú és sok állatfajból álló állományt tartottak. Ily módon fenntartható gazdálkodás valósulhatott meg. A gazdaság állandó alkalmazottai és azok háztartásában ellátottak száma 116 férfi és 268 nő volt. (GAZDAKÖNYV, 1944/45, 1944, 1–5.)

A Berzsényi család sohasem élt fényűző életet, bár mindenük megvolt, amire a családnak a vidéki nemesi életvitelre szüksége volt. A birtokhoz három nagyobb és tíz kisebb major tartozott cselédházakkal, gazdasági épületekkel, állatállománnyal és gépekkel, felszerelésekkel. A családnak volt tégláégetője, halastava, gőzekéje, cséplőgépe, vízimalom résztulajdona. A családnak értékes amerikai versenylovai voltak. Berzsényi Kornélia versenyszerűen lovagolt, több fogathajtó versenyen is részt vett és díjakat nyert Keszthelyen, Balatonföldváron és Kaposváron. A birtokot adósság nem terhelte.

Berzsényi család birtokának államosítása

A második világháborúban Nikla község és a környező települések is hadszínterré váltak. A hatóságok a falu lakosságát kitelepítették. Visszatérés után mindhárom ház teljesen kifosztva várta a családokat. Nemcsak a költő könyvtára, kéziratai, használati tárgyai, más értékek, bútorok, hiányoztak, hanem sok helyen az ajtók, ablakok sem voltak meg. Teljesen megsemmisült Berzsényi Dániel hagyatéka. A köl-

Berzsényi Dániel háza Niklán, Berzsényi Mária unoka idejében, 1936-ban

Családi találkozó a költő mézese előtt 1930 körül. Első sorban B. Mária, második sorban jobbról balra B. Sándorné, B. Gabriella, B. Piroska, Ungár Károly, B. Kornélia, a család vendégei: Lájpczig István niklai földbirtokos és tőle jobbra felesége, Orbán Márta, a sor végén Juhász Béla és vendége

tő hagyatékát legutoljára Merényi Oszkár középiskolai tanár láthatta, aki a családi visszaemlékezések alapján az 1930-as évek végén felkereste Niklán a Berzsényi családot. Berzsényi Mária és Berzsényi Sándorné a fiatal, lelkes Berzsényi-rajongónak átadtak a költő hagyatékából kéziratokat, könyveket, tanulmányokat.

1947-ben Nikla község elöljárói nem elégedtek meg a Berzsényi birtok kisajtításával, a niklai földigénylő bizottság Berzsényi Dániel egykori lakóházában élő Berzsényi Máriát, a költő 80 éves unokáját is ki akarta lakoltatni, és el akarta venni négyholdas gyümölcsösét. Szerencsére Somogy megye felelős vezetői és a Berzsényi Társaság időben tudomást szerzett a kultúrbotránnal fenyegető ügyről és megakadályozták. (*Nem veszik el a Berzsényi-unokától az ősi házat, 1947.*)

Somogy megye és a Berzsényi Társaság kezdettől fogva nagyon sokat tett a Berzsényi-ház megmentéséért, a kriptá rendbehozataláért és a Berzsényi-kultusz felendítéséért. A gondviselés, a tisztelet és a tenni akarás sugárzik Vörös Bélának, a Berzsényi Társaság ügyvezető főtitkáranak, a *Somogyi Hírlap* 1948. május 9-i vezércikéből (*Vallomás Berzsényiről...*): „És akkor, egyszer szemben ültem az ősz, távolba néző öreg hölgygel, az utolsó Berzsényi-unokával, a 84 éves Mariska nénivel. Kicsit szenvtelenül, öreges mosollyal beszélt Dániel nagyapáról. Csak a házat említette, amelynek ablakán befütyül a Balaton felől jövő északi szél. Aztán néha-néha a kriptát is. Úgy, ahogy vihar után reménytelenül végignézt az ember a megtépett fákon, a földre lapult vetéseken, az eső mosta völgyeken, nagyon, nagyon szomorúan. Akkor határoztam el, hogy kellene valamit tenni.” (Vörös, 1948, 1.) A Berzsényi Társaság

és Somogy megye vezetőinek közbenjárására 1948 januárjában Darvas József író, építészeti és közmunkaügyi miniszter 12 000 forintot utalt ki az 1945. évi harcok során a költő feldúlt kriptájának és roskadozó lakóházának rendbehozatalára. 1948. május 8-án nagyarányú ünnepség keretében hódolt a kormány és Somogy megye Berzsényi emlékének.

Az ünnepség irodalmi tüntetéssel kezdődött. Illyés Gyula és Németh László országos híró írók, Tolnai Gábor esszéíró és Takáts Gyula költő irodalmi estjére zsúfolásig megtelt az előadóterem. Másnap Niklán Vörös Béla átnyújtotta Berzsényi Máriának, a költő akkor 84 éves unokájának a Berzsényi Társaság díszoklevelét. (*Nagyarányú ünnepség*, 1948, 2.) 1948. május 13-án Vörös Béla levélben értesítette Berzsényi Máriát, hogy Bobánovics Jenő főispánnal együtt lépéseket tettek a kultuszminisztériumnál, hogy részére élete végéig havonta legalább 200 Ft tiszteletdíjat adjanak.

Berzsényi Piroska házát is kisajátították, a parkot kiirtották, hogy helyére futballpályát létesítsenek. Később kultúrház lett, napjainkban Méhészeti Kiállítás. Nikla község előljárósága 1949. április 5-én Berzsényi Farkas egykori házát – melyben Berzsényi Kornélia és családja lakott – a belsőségekkel együtt teljes egészében, azonnali hatállyal kiutalta az MDP, valamint az összes niklai tömegszervezet részére párhelységnek és székháznak. (689/1949. sz. határozat). Később a kúria a helyi termelőszövetkezet székháza lett, melynek megszűntével a pusztakovácsi termelőszövetkezet tulajdonába került. Évtizedeken keresztül gondozatlanul, üresen állt, az enyészetnek kitéve. Már roskadozott az épület, amikor 1993-ban visszavásároltam és saját erőből helyreállítottam a 2010-es évek közepén. Az épület homlokzatán „Berzsényi Család” felirat hirdeti, hogy élnek még Berzsényi leszármazottak. (Kovács, 2024, 5.)

A Berzsényi dédunokákat Berzsényi Mária, a költő unokája fogadta be, aki a költő egykori házában élt. 1949-ben befejeződött a Berzsényi család évszázadok szorgos munkája alapján megszerzett birtokának teljes körű kisajátítása, államosítása. Nikla község földterületének fele, melyet kiosztottak a lakosoknak, Berzsényi birtok volt.

A Berzsényi család küzdelme a túlélésért 1945-től az 1960-as évekig

A Berzsényi család vagyonának államosítása után Berzsényi Piroska dédunoka és családja (Ungár család) visszatért Budapestre. Berzsényi Gabriella dédunoka és családja (Köllő család) és Berzsényi Kornélia dédunoka és családja (Vargha család) Berzsényi Dániel egykori lakóházába költözött és együtt éltek Berzsényi Máriával, a költő unokájával. Berzsényi Gabriella férje, Köllő András csendőrnagy nagyon sok gyümölcsfát ültetett az ősi kertbe és elkezdett gazdálkodni. Mindennaposak voltak ezért az éjszakai rendőri zaklatások. Egyik hajnalig tartó rendőri kihallgatás

után 1953 januárjában szívinfarktust kapott és meghalt. Felesége, Berzsényi Gabriella és 12 éves László gyermekük teljes létbizonytalanságba került.

Berzsényi Piroska dédunokát férjével, Ungár Károly tábornokkal és két kiskorú gyermekükkel (Gaszton és Lenke) Budapestről 1951 júniusában kitelepítették Nagyrábéra. Ott embertelen körülmények között, egy család magtárában voltak bezsúfolva. A kiskorú gyermekek iskolába nem járhattak, felnőtt emberek nehéz fizikai munkáját kellett végezniük és istállóban, szalmán aludtak. A kitelepítés 1953 októberében ért véget, 1955-ben visszaköltöztek Niklára, az ősi Berzsényi-házba, ahol akkor már a másik két dédunoka is lakott.

Berzsényi Kornélia dédunoka férjét, Vargha Miklós tüzér alezredest 1951-ben ugyancsak kitelepítették Budapestről, amikor György fia taníttatása miatt Budapesten, testvérénél tartózkodott. Füzesgyarmaton kellett nehéz fizikai munkát végeznie, megalázó, embertelen körülmények között. A kitelepítés 1953 októberében ért véget, állást nem kapott, rendőri felügyelet alatt volt. 1956 novemberében a 18 éves György fiával, aki Csurgón az 1956. októberi diákmozgalomban szónokolt és élelmiszert vitt Nikláról teherautóval Budapestre a forradalmároknak, így joggal tartott a megtorlástól, elhagyta az országot és Amerikában telepedett le. Nagyon keserves évek következtek a betegeskedő édesanya, Berzsényi Kornélia és a 13 éves Zoltán fia életében.

A Berzsényi-dédunokák nem ilyen életre kaptak neveltetést, nehezen találták meg a helyüket és a túléléshez vezető tevékenységeket abban a kegyetlen világban, sokat betegeskedtek. A család nehéz életkörülményeit jól érzékelteti, hogy 1953 januárjában, amikor Köllő András csendőr őrnagy temetésére lovas szánkóval vittek bennünket Marcaliba egykori csendőr bajtársai, a két ükunoka, László és Zoltán rövidnadrágot viselt. A helyi kocsmáros, Erdélyi Antal sajnált meg bennünket, és vett mindkettőnknek egy kezeslábas melegítőt, melyet nagy becsben tartottunk és sokáig viseltünk. Közben a beszolgáltatás a teljesen nincstelen Berzsényi családot sem kímélte. A beszolgáltatási előírások folyamatosan jöttek, a lefoglalásokkal együtt. 1953-ban szobánk teljes bútortátát (fotelek, szekrények, ágyak, falióra) lefoglalták. A „lezálogolt tárgyak feloldásához”, hitelt érdemlően kellett igazolnunk, hogy azok Berzsényi Mária unoka tulajdonát képezik (*Marcali Járási Tanács 1953. március 31-i határozata*). A jogfosztottság és a vagyon teljes körű államosítása utáni időszakban mindennaposak voltak a helyi hatósági zaklatások, „büntett” címen a beidézésesek a niklai községházára (például, *Idézés bűnügyben. Marcali Járásbíróság, 1949. január 8.*) Ebben a nehéz időszakban a családot tanácsokkal látta el és a hivatalos ügyekben eljáró Berzsényi Tibor kaposvári ügyvéd, a család oldalági rokona, aki tartotta a kapcsolatot a Berzsényi Társasággal is.

Az 1949 és 1954 közötti időszak volt a legnehezebb a család életében. Naponta a túlélésért küzdöttünk. Sokat éhezünk. Örültünk, ha kenyér, olaj és gyümölcsíz került az asztalra. Berzsényi Mária kezdetben havonta 15 forint nyugdíjat, majd a Berzsényi Társaság közbenjárására 1949-től havonta 200 forint kegydíjat és esetenként különböző adományokat (lisztet) kapott Somogy megyétől, egy alkalommal 300 fo-

rint pénzsegélyt az Országházból. Ebből éltünk 1953-ban bekövetkezett haláláig. Szerencsére a kertben mindig megérett valamilyen gyümölcs, mellyel éhségünket csökkentettük. A szobák ablakain befűjt a szél, fűtéshez nem volt elegendő fa, reggelre a szobában befagyott a víz. A vizet vödrökben hordtuk a szomszéd Tomisa család gémeskútjából.

Nikla előjárói sokáig nem túl barátságosan viszonyultak a Berzsényi családhoz, sok minden kegyetlenséget elkövettek a családdal szemben. Emlékszem, hogy Berzsényi Mária egykori majorjában lévő tehénistállót átalakították községi bikais-tállóvá. A nagytermetű magyartarka bikákat nappalra a kúria udvarán lévő vadgesz-tenyefák törzséhez láncolták, és ott tartották azokat egész nap, a veranda közvetlen közelében. Időnként azonban azok elszabadultak és rohángáltak az udvaron. A 89–90. életévében lévő Berzsényi Mária unoka, aki ekkor már jóformán nem látott, még a verandára is ritkán és félve mert kijönni.

Berzsényi Dániel emlékmúzeum létesítése

Még Berzsényi Mária unoka életében megindult a Berzsényi Dániel Emlék-múzeum tervezése. Először a kúria épületét 1949-ben védetté, műemlékké nyilvánították, majd 1954-ben nyílt meg a középső lakószobában – ahol korábban Berzsényi Mária lakott – a kiállítás. 1954. augusztus 15-én az avatóbeszédet Takáts Gyula költő, múzeumigazgató mondotta. A méltatás új arcélét rajzolta meg a nagy költőnek 1833-ban megjelent *A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairól* című tanulmánya alapján. (*A nagy ódaköltő hajlékában*, 1954.) Az ünnepségen a népművelési minisztériumot Lakatos László, a történelmi muzeális osztály vezetője képviselte, akinek elévülhetetlen érdeme, hogy a múzeum gondozása a Berzsényi családnál maradt.

Az épületet és a kiállítás helyiségeit 1965–66-ban helyreállították és az új kiállítás a három korábbi lakószobával 1966-ban nyílt meg. A Berzsényi Emlékmúzeum megnyitása biztonságot jelentett a Berzsényi család életében, ettől kezdve nagyon szerény (300 Ft havonta), de biztos bevételhez is jutottunk. Az első múzeumgondnok anyám, Berzsényi Kornélia, Berzsényi-dédunoka volt. Később Berzsényi Piroska, szintén dédunoka vezette a múzeumot több évtizeden keresztül, ebben segítségére volt férje és Gaszton fia, aki a nyári iskolai szünidőket Niklán töltötte.

A kúria teljes körű felújítása több lépésben Somogy megye fennhatósága alatt valósult meg az 1976-os évfordulóra, a Berzsényi Társaság közreműködésével. Somogy megyének mindenkor megvolt a hite, tisztelete és akarata a Berzsényi-hagyaték fenntartásához. A Berzsényi-kultusz ápolását jól szolgálta az 1976. évi jubileumi évforduló gazdag somogyi eseménysorozata. 1976. május 7-én Berzsényi egykori házának udvarán felavatták a költő mellszobrát, melyet Rieger Tibor szobrász fehér mészkőbe faragott. A Petőfi Irodalmi Múzeum az évforduló tiszteletére új kiállítást rendezett a niklai Berzsényi Emlékmúzeumban, Sára Péter főmunkatárs vezetésé-

A három Berzsényi dédunoka (balról jobbra): Kornélia, Piroska és Gabriella és Ungár Károly a kúria verandája előtt 1965 körül

vel. A *Somogyi Almanach* 24. ünnepi számában jelent meg Takáts Gyula: *Hódolat Berzsényi szellemének* című munkája, mely verseket és tanulmányokat tartalmaz. Az évfordulóra állította össze a neves Berzsényi-kutató, Merényi Oszkár, a Berzsényi Emlékkönyv tanulmánykötetét. (HORÁNYI, 1976.)

A Berzsényi-dédunokák életüket teljesen költő dédapjuk emlékének szentelték. Mindhárman gondnoki vagy takarítónői állásban dolgoztak a múzeumban, életük végéig. Példás rendben tartották a múzeumot és mindig készségesen kinyitották a látogatóknak. Nagy tudással és örömmel kísérték végig az egyre szaporodó múzeumi szobákon a látogatókat. Sok híres író, költő, közéleti személyiség és verseit kedvelő zarándokolt el Niklára, a múzeumba. Sok riport, újságcikk, tanulmány jelent meg a költőről és a múzeumról. Voltak olyan évek, amikor nyolcezen látogatták meg a múzeumot.

A Berzsényi-dédunokák közül ma már senki sincs életben. Berzsényi Gabriella 1981-ben, Berzsényi Kornélia 1986-ban, Berzsényi Piroska 1993-ban távozott el. Berzsényi Kornélia és Berzsényi Piroska férjeikkel a niklai Berzsényi családi sírboltban nyugszanak. Berzsényi Gabriella és férje Marcaliban, a Köllő család sírboltjában van eltemetve. Az öt ükunoka közül sem élnek már ketten, Köllő László 2014-ben, Ungár Gaszton 2015-ben távozott el. Az élő ükunokák közül Ungár Lenke 88 éves, az Amerikában élő Berzsényi György 86 éves, míg a család történetét bemutató Berzsényi Zoltán 81 éves.

Záró gondolat

Somogy megye és a kulturális minisztérium mindig felügyelték a költő megmaradt hagyatékát, amely bizonyos fokú védettséget jelentett a családnak. Berzsényi Dánielnek köszönheti Berzsényi Mária, a dédunokák és családjaik, hogy otthonaik és vagyonuk államosítása után nem kerültek az utcára és bár teljesen nincstelenek lettek, de életben maradtak. A túléléshez és a fennmaradáshoz elvülhetetlen támogatást nyújtott Somogy megye és a Berzsényi Társaság.

Források

Idézés bűnügyben. 3883/1948 sz. Marcali Járásbíróság, 1949. január 8. 689/1949. sz. határozat Nikla község eljáráságától, mint elsőfokú lakáshivataltól.
Marcali Járási Tanács 342/9/178/1953. sz. határozata, 1953. március 31.
Gazdakönyv 1944/45, özv. Berzsényi Sándorné gazdálkodó. Nikla, M. Kir. Közellátási Felügyelőség, 1–5., Kaposvár
Somogy vármegye és Kaposvár megyei város általános ismertetője és címtára az 1932. évre, Budapest

Felhasznált irodalom

A nagy költő hajlékában (1954), Somogyi Néplap, augusztus 17, 4.
BALOGH Gyula (1876), Emlékkönyv Berzsényi Dániel születésnapjának százados évfordulóján Vasmegye közönsége által megtartott ünnepélyről, Szombathely
BALOGH Gyula (1896), Berzsényi Dániel nemzetsége, In: Vasvármegye Berzsényinek. Emléklap Berzsényi Dániel szobrának leplezése ünnepére, Szombathely, 1896. december 8.
Berzsényi Dániel összes művei (1968), Budapest
Berzsényi Dániel művei – Kis János emlékezései (1985), Budapest
HORÁNYI Barna (1976), 200 éve született Berzsényi Dániel, Somogy, 2. sz., 126–128.
JÁNOSY István (1994), Apám öröksége, Somogy, 5. sz., 331–333.
Jókai Anna (1994), „Szépben rejtett jó”, Somogy, 5. sz., 323.
KANYAR József (1961), Berzsényi Niklán – A költő halálának 125. évfordulójára –, Kaposvár
KOVÁCS Gábor (2024), Visszavásárolta a család niklai otthonát Berzsényi úkunokája, Somogyi Hírlap, szeptember 17, 5.
MERÉNYI Oszkár (1976), Berzsényi Emlékkönyv, Budapest
MÓRICZ Béla (1958), A niklai ház, Somogyi Hírlap, augusztus 30, 3.
Nagyarányú ünnepség keretében hódolt a kormány és Somogy Berzsényi emlékének (1948), Somogyi Hírlap, május 12, 2.
Nem veszik el a Berzsényi-unokától az ősi házat (1947), Somogyi Hírlap, április 28, 3.
NOSZLOPY Tivadar (1910), Berzsényi Dániel és családja, Kaposvár
SZABÓ József (1976), Titkaidat húrjaim csudálják..., Evangélikus Élet, május 9, 1.
TAKÁTS Gyula (1976), Hódolat Berzsényi szellemének. Versek és tanulmányok. Somogyi Almanach, 24. sz., Kaposvár
TAKÁTS Gyula (1976), Tiszteletadás Berzsényi Dánielnek, Somogy, 2. sz., 3–5.
VÖRÖS Béla (1948), Vallomás Berzsényiről ..., Somogyi Hírlap, május 9, 1.

Híd, amely a jelent a múlttal összeköti – a törökkoppányi lakodalmakról

Törökkoppány Somogy vármegye egyik lezesebb fekvésű települése. Szülőfalum nem csak természeti adottságaiban gazdag, hanem néphagyományában is. Az itt élő emberek mindennapjait meghatározták a hagyományok, népszokások. Ezek közül is kiemelkedett a koppányi lakodalmas.

A házassághoz vezető út első állomása a leánykérés volt. A leány kiválasztása kizárólag a házasulandó legény szüleinek a joga volt, akik a leány vagyoni helyzetét figyelembe véve választottak. A döntés – jó esetben – találkozott a fiatalok egymás iránt érzett vonzalmával. A leányt a legény apja kérte meg a fia számára. A leánykérés alkalmával gyűrűt nem váltott a fiatal pár. A legény jegyajándékot, egy selyem „keszkenyőt” adott a leánynak. Egy-két hét után a menyasszony és a szülei háztűznézőbe mentek a vőlegényes házhoz. Az egész házban körülnéztek, csakúgy, mint a vőlegény családja tette a leánykérés alkalmával. Megbeszélték, hogy mikor tartják meg az „egyezséget”, vagyis az eljegyzést.

Az eljegyzés már nagyobb vendégeskedéssel járt, meghívták a rokonokat is. Tanuk jelenlétében írták meg a „móring levelet”. Ebben biztosította a vőlegény leendő feleségét arról, hogy ha meghal, milyen összeget hagy a felesége megélhetésére. A menyasszony pedig kötelezte magát, hogy hozományából (bútorból) mi illeti a férjét, ha az eset fordítva történik. Az írás két példányban készült, s a jelenlevő tanuk azt aláírták. Kitűzték az esküvő napjának pontos dátumát, amelyet az egyháznak is bejelentettek. A házasulandók szándékát az esküvő előtt három egymást követő vasárnapon a templomban mise után a pap kihirdette.

Az esküvő és a lakodalom napját lázas készülődés előzte meg. A nagy nap előtt egy hónappal a menyasszony és a vőlegény meghívta rokonait, barátait. A szülők, a rokonok közül, meghívták a gazdaasszonyokat és a csaplárosokat. A közeli rokonok, barátok gyermekeit „nyoszolólánynak” (nyoszolyólány) illetve „vőfénynek” (vőfély) hívták, a távolabbi rokonok, barátok gyermekeit pedig „fööltozónak”.

Pár nappal az esküvő előtt a vőfélyek végigjárták azokat a házakat, amelyeket a fiatal pár és a szülők már korábban felkerestek. Ünneplőbe öltözve, kezükben színes szalagokkal feldíszített „vőfénybottal”, kabátjuk gallérján mirtusz (mirtuszt) utánzó viaszból készült művirág) kitűzővel kopogtattak be a házak ajtaján. Így köszöntötték a ház népét.

„Dicsértessék!

Alázatossággal léptünk e hajlékba,

Az ég áldása szálljon a benne lakókra.

A házigazdátu bocsánatot kérünk,

Hogy e tisztos házba lépni merészünk.

Gyüvetelünk okát emondom én bőven,

Egy szép ünnep van nálunk készülőben,
 Melyre a családot általunk hivatja
 A vőlegény és az ő tisztességes atyja,
 Ki az Isten házában tartja esküvőjét,
 Saját házánál meg a menyegzőjét.
 Szabó Vilmos vőfényei vagyunk, ennek követei vagyunk.
 Kérjük a ház urát és asszonyát,
 Engedjék elmondani az ő hívó szavát.
 Istennek szent ótáráná egyesülni óhajtanak,
 Isten szent ádásáért tiszta szívből sóhajtanak,
 Kérjük ne vessék meg hívó szavát ajkunknak.

Április hatodikán lősz a lakodalom, tessék ott mögjelönni.
 A jelenlétükkel a vendégkoszorút növezzék meg, hol vigadva
 mulassunk szép baráti szeretettel, senkit meg ne bántunk!
 Kalánt, vellát hozzanak!
 Dicsértessék.”

E napokban a menyasszony és a vőlegény házánál nagy volt a sürgés-forgás. A gazdaasszonyok, csaplárosok már egy héttel a nagy esemény előtt kosarakkal felke-resték a meghívott családokat edényeket, tányérokat kértek kölcsön. A családok pedig tyúkot, tojást, lisztet, cukrot, dió, mákot vittek a vőlegényes vagy menyasszonyos házhoz, attól függően, hogy kinek a vendégei voltak. Megkezdődött a sütés-főzés, készülődés.

A menyasszony családjá nem lakodalmat tartott, hanem „kállátót” (kárlátó), s itt csak a menyasszony rokonai mulattak. Az esküvő előestéjén a vőlegény házából a menyasszony házáig a gazdaasszonyok és a csaplárosok tréfás felvonulást tartottak. Tyúktollal teletűzdelt tortát vittek ajándékban. Ott étellel itallal kínálták őket, tréfálkoztak, mulatoztak. Azalatt, amíg a mulatozás tartott, az egyik csapos a tyúkölből tyúkot lopott.

A nagy nap reggelén szinte az egész falu lázban égett, hiszen majdnem mindenki hivatalos volt. A vőlegény családjának gazdagságát a meghívottak száma mutatta.

A násznép a vőlegényes háztól indult a menyasszonyért. Indulás előtt a meghívott vendégek kis színes masnikkal feldíszített rozsmaring ágat kaptak, majd párokba sorolták őket. Az egyik vőfély felolvasta az előre összeírt párok névsorát. Ezután a vőlegény megállt az ajtóban, az első vőfély (a legközelebbi fiú rokon) elbúcsúztatta a vőlegényt a családjától. A szöveget a körülményeknek megfelelően alakították. A búcsúztatók akkor, voltak hatásosak, ha a hallatóság szemébe könnyet csaltak.

„Zeng búcsúszavam, hullanak könnyűim,
 Mer tetületek búcsúzom kedves, jó szülőim.

Rettentő az a nap, melyre virradtam, hogy
Ilyen rémös lögyön sohasem gondutam.
Itt hanni, kiket úgy szerettem,
Kiknek köszönhetöm földi életömet.
Drága édesanyám, most tüled búcsúzom,
Hogy te lögyél boldog, azért imádkozom.
Köszönöm, hogy velem annyi sok jót töttél,
Árva gyermekként engöm főneveté.
Sok édös álmod föláladoztad értem,
Mindig csak jót, szépöt akartá anni neköm.
Minden jóságodér álgyon meg az Isten.
Ezért édesanyám, mielőtt indulok,
Könnyes szömmel kebledre borulok.
Meghasad a szívem, apám nem talállok,
Hogy jóságodér köszönetöt mondjak.
Leszakad a szívem, hiába szeretlek,
Lakója löttél egy idegön földnek.
Tudom, hogy az égbü figyesz, apám, reám.
Hagasd meg, apám, égbe szálló imám.
Köszönöm jóságod, légy boldog az égben,
A jó Isten állítson a szentek seregébe.
Kedves Testvéröm, tüled is búcsúzom,
Az Isten áldása kísérjön utadon.
Mindön rokonaim és köröszt szülőim,
Barátim, pajtásim és mindön szomszédim.
Köszönöm mindön jóságotok,
Az Isten áldását kéröm itt reátok.
Indulok utamon a Jézus neviben,
Kéröm halmozzon el nagy szeretetével.
Dicsértessék a Jézus Krisztus!”

A menyasszony házához érve, csak a vőlegény, a násznagyok (a vőlegény tanú, általában a kereszt- illetve a bérma szülők) és az első vőfély ment be a házba. Ők a menet elején érkeztek. Elöl a násznagyok, majd a vőlegény a „nyoszolóasszonnyal” (nyoszolóasszony, a vőlegény legközelebbi nő rokona, aki már férjnél volt), ezt követte az első vőfély és nyoszolólánnya, aztán a rangsorban következő vőfélyek, nyoszolólánnyok, a legvégén pedig a felöltözők. A menetet azok tömege kísérte, akik nem voltak hivatalosak.

A menyasszony közben bent már elköszönt a családtagoktól, nagy sírással állt meg az ajtó előtt jobbján az első vőfélyvel, aki most a menyasszonyt is elbúcsúztatta. A vers mondásba addig nem kezdhetett bele, amíg a vőlegény násznagyai meg nem vették a menyasszony által készített „kériászlót”. A zászló fehér selyemből készült,

amelyet színes szalagokkal díszítettek, és egy szépen kifaragott nyélre erősítettek. A zászló árusítók a menyasszony násznagyai voltak. Hosszú ideig tartott az alkudozás. Az árakra jellemző, hogy sokszor két ló árát is elkérték érte. Miután megegyeztek, a pénzt a menyasszonynak adták. Ezután kerülhetett sor a búcsúztatásra.

„Virágpompát öltött az egész természet,
Minden fa és bokor menyasszonyi díszet vött.
Velem ünnepütök, kedves kis virágok,
Mert ma e szép napon oltár elé állok.
Letöszöm életöm egy ifjú kezébe,
Kiért kis otthonom elhagylak ma téged.
Drága édesapám, könny ragyog szömömben,
Mikor fátyol díszben most elődbe lépök.
Hálás gyermekök szüvem hálásan megdobban,
Mikor ebúcsúzom jó édesapámtu.
Köszönöm, köszönöm, hogy te úgy szerettél,
Kemény gondok közt engöm főneveté.
Úgy óvta életöm két erős kezéd,
Miként sziklák védik a kicsiny patakot.
Búcsúzó szavambu érőzd meg hálámat,
És menyasszony lányodra, óh, add áldásodat.
Jó édesanyám tüled is búcsúzom.
Sok jószágodér köszönetet mondok.
Kedves édesanyám, ne epeszd magadat,
Bocsáss el engöm, drága leányodat.
Ne sajnálj, jó anyám, engöm, akit főneveté,
Sokat vérasztottál, a szélő is őriztél.
Köszönöm jószágodat, amit értem tőtté,
A menyeyi Atya majd megfüzet érte.
Kedves nagyszülőim, hát együtt e szép nap,
Életöm ünnepe, fényös lakodalma.
Hálás szeretettel csókulom kezetök,
Mielőtt utamra boldogan indulok.
Összes jó rokonok, barátok, szomszédok!
Ezön a szép napon néktök búcsút mondok.
Tinektök is, jó leánypajtások,
Kikkel együtt tőtöttem kedves ifúságom.
Búcsúzó szüvemnek ez a forró vágya,
Hogy éljünk mindnyájan békés boldogságban.
Indulok most utamon Jézus nevibe,
Kérem halmozzon el nagy szeretetive.
Szűzanya, Mária kíséren utamon,

Te is gyere velem őrző angyalom!
Dicsértessék a Jézus Krisztus.”

Ezután elindult a menet a templomba. Elöl a vőlegény násznagyai a „kériáslóval”, őket követték a menyasszony násznagyai, majd a menyasszony az első vőfély karján, majd a párok rangsor szerint. Az esküvői menetet a vőlegény zárta a nyoszolyóasszonnyal. A menetet fúvós zenekar kísérte. Ők már a násznép gyülekezése idején a vőlegény házánál fújták a talpalávalót. Az egész falut betöltötte a jól ismert lakodalmas zene. Akik nem voltak hivatalosak a kapuban állva nézték a felvonulást vagy csatlakoztak a menethez.

Az esküvői szertartás szentmisével kezdődött. A menyasszonyt az első vőfély a szentélyig vezette, ahol a vőlegény várta. A házasulandók az oltár elé együtt léptek. A násznagyok a nyoszolyóasszonnyal az oltár mellett álltak. A nyoszolyóasszony a szertartás előtt az oltárra helyezett egy almát, amelybe egy szál feldíszített rozsmaringágot tűzött. Az esketés után a menyasszonyt a szülői házhoz kísérték, ahol a násznép sötétedésig táncolt az udvaron. Ez volt a „sirató”. A siraton mindenki részt vehetett, nemcsak a meghívottak. Borral pereckaláccsal kínálták őket. Amikor besötétedett, a zenekar takarodó fújt, mindenki hazament a vőlegény is. A vacsorára 9 óra felé került sor. A házban a szobákat már korábban kiürítették, asztalokkal rakták tele. A gazdaasszonyok, csaplárosok megterítették. A terített asztalok mellett a vendégek az esküvőn betöltött rangjuknak megfelelően foglaltak helyet.

Vacsora előtt a násznép elment a menyasszonyért. Az első vőfély újabb verssel búcsúztatta a családtól:

„Majd a hegedűnek álljon meg zöngése,
Mert búcsúzásomnak most leszön kezdése.
Zöng búcsúszavam, hullanak könnyüim,
Mert tőletek búcsúszom kedves, jó szüleim.
Rettentő ez a nap, melyre ma virradtam,
Hogy ilyen rémös lögyön soha nem gondutam.
Itt hagyom azokat, kiket úgy szerettem,
Kiknek köszönhetöm földi életömet.
Hatalmas Úristen, világ teremtője,
Tekénts az én drága szüleimre,
S áldásod hatalmát áraszd rájuk bőben.
Kedves édesapám, most tüled búcsúszom.
Atyai házadtu én most már indulok,
S gyermöki szívvel köszönetöt mondok.
Hát hozzád mit szóljak, kedves édesanyám?
Ki vótá neköm főnevelő dajkám.
Tudom, hogy fáj a te anyai szüvednek,
Mikor elválását látod kedves gyermöködnek.

Kedves édesanyám tudom, hogy szeretted,
Mint gyöngé virágit ápoltál, nevelté.
A jóra tanítottál, a rosszra intettél,
Most pedig engöm szárnyra eresztöttél.
Az Isten áldását esdöklöm reád,
Áldjon meg Téged, mint a legjobb édesanyát.
Öregszülőimnek én ezt kívánom,
Lögyenek boldogok ezön a világon.
Kedves unokájuk búcsúszavát mondja,
Kezüket egyezerszer megcsókulja.
Hozzátok fordulok jó körös és bérma szüleim,
Fogadjátok tülem búcsúzó szavaim.
Leány barátim, ti ékös virágok,
Könnyes szömmel nektök is búcsút mondok.
Összes jó rokonok, kedves jó szomszédok,
Szívembű nektök minden jót kívánok.
Az itthun maradottaknak kívánok jó mulatást,
Nekünk, utazóknak pedig szöröncsés utazást.
Dicsértessék a Jézus Krisztus.”

A lakodalmas házhoz érve a menyasszonyt nem ültették mindjárt asztalhoz, csak akkor, amikor már mindenki elfoglalta a helyét. Ekkor az első vőfély vezette be a vőlegény kíséretében. Megdöngötte az ajtószárfát és ezt mondta:

„Hallgat, hallgat, hallgattassék!
Jézus neve dicsértessék!
Násznagy urak! – ez az a személy, akiért annyit áztunk, fáztunk,
fáradtunk?”

Násznagyok válasza: „Ez az! Ez az!” Ezzel az asztalhoz ültette.
Ennek a köszöntőnek egy másik, régebbi változata, amikor a vőlegény már az asztalnál ült.

A vőfély a fent említett módon csendet kért, és így szólt:

„Mönyasszonyunkat Kánaán földjéről hoztuk,
Mint a nyulat úgy nyomoztuk,
Még a zsebünkbe is hordoztuk.
Nyargaltunk vele fagyon,
Maga sem bánta nagyon.
Koszorúja bokros, százezer forintos,
Kinek párja ez lészen-e?”
Násznagyok: „Ez az! Ez az!”

A menyasszony és a vőlegény az asztalfőn foglalt helyet. A vőfélyek a vacsora előtt „csókpoharat” hordoztak végig az asztalok között. Egy rozmaringággal díszített tányérba két borospoharat állítottak, megtöltötték borral. A vendégek itt is, ott is felkiáltottak:

„Vőfény erre is hozd azt a csókpoharat!
Hadd köszöntsek a menyasszonynak!”

Ekkor a vőfély odament, s miután elhangzott a köszöntő, zenét kért, koccintott és ivott az új pár egészségére, majd tovább vitte a poharat.

A köszöntők igen tréfások voltak. Sok esetben megtörtént humoros eseményekkel kacagtatták meg a vendégsereget. A pajzán megjegyzések sem maradtak el. A köszöntőket nem írták meg előre, a bor a jókedv hatására születtek.

A köszönteni kívánók először a násznagyokhoz szóltak:

- „Násznagyurak, hallják-e?”
- „Halljuk!”
- „Akkor hallgassák!”

Ezután hangzottak el a köszöntők.

– „Aggyon az Isten a násznagyok között olyan lótaszt-futást, hogy jövő karácsonykor találják meg egymást!”

– „Násznagyurak, hiba van! Az én szeretőm otthon van.

H az én szeretőm itt vóna, neköm jobb kedvem vóna!”

– „Poharamat új pár értetők emelöm,

Fűzzön össze titöket örökös szerelöm.

Boldogok lögyetök az egész életben,

Örvendjetök ti is sok apró gyerökben.

Nem kívánok sokat, de nem is keveset,

Csak tizenkét lányt és három gyerököt.”

– „Piciny víznek, piciny a folyása,

Piciny hálnak, piciny az úszása.

Én is olyan friss vagyok a bor ivására,

Mint a vőlegény a menyasszony csókulására.”

– „Házunk előtt van egy diófa,

Az alatt van egy kiskutya,

Kinek se füle, se farka,

Oda megyünk lakni, ahol szép legényt kapni.”

– „Szomszédasszony péntöle, ki van a kapura terítve,

A szél el nem viheti, mert a folt nem engedi.”

– „Egy embör térdig érő vízben kaszáta a füjet,

Mégis megpökötte a kaszaküjet.”

– „Kerékgyártó a szomszédban, a főbíró északon van,
keletön a lölkiatya, vőlegényen nincsen gatya.”
– „Piros óma csutája, sebös a rózsám szája,
Meg köll annak gyógyuni, ha meg akar csókunyi.”
– „Ennek a pohárnak bazsalikom a neve.
Jeruzsálembü hozták, meg is aranyozták.
Igyunk a jókér, a megmondott szókér,
Igyunk az új házaspárér!”

Ekkor került sor a vacsorára, amely több fogásból állt: leves, húsoskáposzta, pecsenye, rétes. A csaplárosok a bort már az asztalra tették. Az első tál ételt mindig egy-egy vőfély vitte, a többit a gazdasszonyok, akik szépen felsorakoztak mögötte. A vőfély minden fogás előtt köszöntőt mondott mielőtt a tálat a menyasszony elé tette.

Leveshez: „Itt van a jó becsinyát leves,
Akinek nem tetszik, kint van a deres.”
Káposztához: „Magyarnak híros eledele,
Azért kentöket is megkínálom vele.
Tizenkét disznónak elejét, hátujját,
Keresse meg benne ki fülét, ki farkát!”
Pecsenyéhez: „Itt hozok sütteket számtalan sokfélét,
Azért köszörülje meg ki-ki a kését,
Hogy el ne csorbítsa a tányérja szélét.
Benn van a kokas is nagy vörös nyakával,
Többet nem cicerél a szomszéd tiktyáva.”

Vacsora után kikérték a menyasszonyt, nyoszolyóasszonyt, a nyoszolyólányokat az asztal mellől. A vőfélyek kezükben tányérba helyezett égő gyertyát tartva az asztal előtt állva énekeltek. Ők voltak a „kikérők”, a násznagyok pedig a „kiadók”. Elsőnek a nyoszolyóasszonyt kérték ki. A kikérő ének szövegét a kikérendőknek megfelelően módosították.

„Muzsika szól hangosan, lábomra komótosan.
Kéröm alázatosan, kéröm násznagy urakat,
kerítsék ki karunkra nyoszolyóasszonyunkat, nyoszolyóasszonyunkat.”

A tányérba újabb égő gyertyát helyeztek, és most a nyoszolyólányokat kérték ki. Utolsónak került sor a menyasszony kikérésére, most már három égő gyertyával. Ezzel adtak engedélyt az asztalbontásra. Kezdődhetett a tánc, a mulatozás. Sok humoros esemény történt a lakodalmas éjszakákon. Előfordult azonban, hogy a békés, tréfás hangulat verekedéssel végződött. Ezért intették a vőfélyek versikéjükben a meghívás alkalmával a leendő vendégeket szeretetre, békességre.

Az első tánc a gazdaasszonyokat illette, azokat, akik a finom ételeket készítették. Az asszonyok kört alkottak, átkarolták egymást, és népdalokat énekelve csárdás lépésekkel egyirányban haladtak.

Pontban éjfélkor csendet parancsolt az első vőfély. Bevezette a menyasszonyt, aki már letette a fátylát, menyecske ruhát öltött: piros bársony szoknyát vett, haját kontyba tűzték, fejét bekötötték piros-fehér pettyes „menyecske kendővel”. Így állt az ifjú férj jobbára. Előfordult, hogy a kendő helyett a kontyra „pillét” erősítettek. A pille a Koppány környéki falvak jellegzetes fejdísz volt, amelyet asszonyok viseltek. A vőlegény fehér hímzett köténnyel jelent meg, amely őt férjé avatta. Az ifjú férj egy tányért tartott a kezében egy gyertyával, amelyet a vőfély a „táncköszöntő” elmondása után gyújtott meg. Hogy miért volt szükség a tányérra, az a köszöntőből kiderült.

„Íme itt áll előttünk az ékes menyasszony,
hogy mönyecke fejfel először mulasson,
És a táncpénzből majd új cipőt varrasson.
Tánculjon hát vele mindönki egy kurtát,
De vigyázzanak, hogy le ne tiporgyák a cipője sarkát.
Gonduljanak arra, hogy drágaér varrták.
Az új embör keziben van egy üres tányér,
Én kezdem a táncot, a többi még ráér.
Húzz rá cigány, húzd rá az új házaspárért!”

Ezután a vőfély meggyújtotta a gyertyát, egy nagyobb értékű pénzt dobott a tányérba, és táncolt az új asszonnyal. A nők, férfiak, gyerekek megforgatták a menyecskét, míg a férj meg nem elégette. Ekkor elfújta a gyertyát, és magával vitte ifjú feleségét.

A lakodalom tovább tartott egészen reggelig, nem ritkán még másnap is folytatódott. Az esküvő másnapjának reggelén az ifjú menyecske még egyszer meglátogatta a szülői házat. Zene szóval kísérte a lakodalmas nép. A menyecske szülei megvendégelték őket, majd visszamentek a lakodalmas házhoz, ahol tovább tartott a mulatság. Közben a gazdasszonyok felszolgálták a kocsonyát, a csaplárosok pedig a pálinkát.

A falu ma is megéli hagyományait, így a ma igényeinek megfelelően a koppányi lakodalmas egyes elemeit is.

Ahogy Sebő Ferenc mondja: „A hagyományt nem ápolni kell, hiszen nem beteg. Nem őrizni kell, mert nem rab. Hagyományaink csak akkor maradhatnak meg, ha megéljük őket!”

Adatközlés helye, ideje: Törökkoppány, 1968.

Adatközlők: Szappanos Imréné (1897–1969), Sümegi Jánosné (1871 –?), Árvai János (1887–1973)

Váratlanul egy mérgelődő öblös hangra lettem figyelmes. Mintha valaki a hátam mögött méltatlankodva motyogott volna az orra alatt. Alig hallhatóan, de azért egyértelmű elégedetlenséggel. A dolog azért volt meglepő, mert egyedül ültem a könyvtárban. Értetlenkedve forogtam körbe, hogy meggyőződjek róla, hogy valóban így van-e, de nem tévedtem. Egyetlen lélek sem volt rajtam kívül a kastély alagsorában nyújtózó félhomályos helyiségben.

– Jobban örülnék, ha kicsit arrébb húzódná! – mondta.

– Ezt pont Ön mondja, aki, hogy úgy mondjam kissé túlsúlyos testével két helyet is elfoglal az amúgy is szűk helyen?

Döbbsen tettem az ölembe a Báthori-kötetet, amelybe pár órája belemerültem. *Sétagyakorlatok* – állt a borítón a különös cím és egyben műfajmegjelölés. A klasszikus lelkigyakorlatokra hajazó, mégis nagyvárosi téma egészen izgalmas mélységekbe vezetett önmagam felé, ezért teljességgel belefeledkeztem az olvasásába. Észre sem vettem, hogy időközben besötétedett és csak a kopott, krémsárga, vászonborítású és enyhén giccses rojtokkal szegélyezett állólámpa halvány fénye világította meg egy négyzetméternyi életteremet. Ebből az álomszerű állapotból rángatott ki az a furcsa, neszező hang, amelynek sehogy sem találtam a forrását. A terem határozottan üres volt.

– Kikérem magamnak ezt a személyeskedő hangot! Bennem legalább van tartalom, nem úgy, mint kegyedben. Kár volt a drága papírért.

Most már egyértelműen hallottam a különös párbeszédet, ami egyre harsányabb lett. Az öblös férfihang valahonnan a hátam mögül jött, de akárhogy meresztettem a szememet, nem láttam senkit.

– Hogy merészeli? – mondta kimerően a nő, és én kezdtem azt hinni, hogy megbolondultam.

– Ne löködjön már – bömbölte a férfi. – Mert nem állok jól magamért.

– Kérem, kérem... hagyják már abba! Az ember nem tud a saját történetével foglalkozni maguk miatt.

Ez már egy harmadik, huncut csengésű, de korosabb férfi hangja volt. Lassan, megfontoltan beszélt. Kicsit túlontúl lassan.

– Biztosan hallucinálok – gondoltam és megtapogattam a tarkómat, a homlokomat, hogy nem forró-e, de semmi különöset nem éreztem.

– Az ember csak ácsorog itt a helyén, erre jön ez a... hölgy és magasabb szempontból rálép a lábadra – hallottam újra az öblös férfi méltatlankodását, mintha valakinek panaszkodna. – Na és a személyes tér? A szabadság?

A dolog kezdett kifejezetten ijesztő lenni. Felálltam és még jobban fülelni kezdtem, hátha be tudom azonosítani, hogy honnan jön a beszélgetés. Egy darabig semmi, aztán egy újabb hang ütötte meg a fületem közvetlenül a könyvespolc irányából. Döbbenetem még nagyobb lett, mert ez a hang németül szólalt meg.

– *Glücklicherweise jedoch wird Amor, der launische Gott der Liebe, der so oft ohne Grund Unheil stiftet, diesmal gnädig in den Lauf der Dinge eingreifen.*

– Miiii van? – kérdezte egyszerre a nő és az öblös hangú férfi, de jómagam is hasonlóan értetlenül álltam a régies hangzású szózat előtt.

– Mesterem azt mondja – na, ettől kész lettem: megint egy másik, most egy újabb női hang –, hogy *Szerencsére azonban a szerelem szeszélyes istene, ki ok nélkül annyi bajt okoz, ezúttal jótékonyan avatkozik majd bele az eseményekbe.*

– Miféle szerelem? – méltatlankodott az első nő. Ezzel a dagadttal? Még a gondolat is sértő és amúgy is, mit tudhat erről egy majd kétszáz éve halott, német költő. *Honfoglalásom káromkodás, nem állok sorba alázatért. Nyugodt vagyok mint a holtak, mert a fájdalom földig ér.* Én kérem Hervay Gizella költő vagyok, nem állok le cseverészni holmi jöttment vigéccel.

– Megbolondultam. Biztos megbolondultam – futott át az agyamon a gondolat. Hervay Gizella? De hiszen...

– Oda ne rohanjak! Költő, hah... Galsai Pongrác publicista, szerkesztő, tanár, prózaíró tisztelettel – mondta a férfi és azt, hogy prózaíró külön is megnyomta, de én szinte azt is hallani véltem, ahogy összecsapja a bokáját. – De szólítson csak Grácinak, mint a barátaim! És szó sem lehet semmiféle románcról. Amúgy meg önnek a H betűnél lenne a helye.

– Csak nem képzelem... Amúgy pedig a költészethez nem elég egy szótár, mint az ön lábszagú prózájához.

– Nem unják magukat? – szólalt meg újra a huncut hangú. – Úgy hisztériának itt, mint két tini, pedig alaposan elszállt már mindannyiunk felett az idő.

– Magának ehhez semmi köze – szúrta oda a nő.

– Hogyne lenne, amikor nem tudok maguktól a szövegemre koncentrálni. Én, kérem, éppen alkotnék ugyebár – mondta és én hallani véltem, hogy még most, amikor méltatlankodott, akkor is megfontoltan és precízen formálta a szavakat.

– Ne hamarkodd el a lassúságot kolléga! – vicceskedett a magát Grácinak tituláló fickó, de ezen most én is elmosolyodtam, mert tény, hogy nehéz volt kivárni barátunk mondandójának a végét.

Váratlanul, valahonnan a sarok felől, egy fiatalosabban csengő férfihang csatlakozott a párbeszédhez.

– *Bizakodj – lévén helyzetünk mindenkor a leg pillanatnyibb*

– Na, egy misztikus – röhögött fel Gráci. – Már csak ez hiányzott.

– Hagyja békén! – dörrent oda a nő.

Hervay Gizella... hihetetlen – futott át az agyamon.

– Őt speciel ismerem, valamilyen Ákos, és csak haikukban beszél. Ő a hallgatás atlétája. Tanulhatna tőle, és maga is befoghatná néha a száját!

– Akkor tényleg nem misztikus, hanem őrült – mondta Gráci, s erőltetetten hangos hahotázásba kezdett saját humoros megjegyzésén. Majd minden átmenet nélkül gunyoros hangon kezdte sorolni:

– Egy költő, egy misztikus, egy ferdítő fordító...

– Pardon... Szöllősy Klára. Üdvözlöm.

– Az mindegy – vágta oda szemtelenül Gráci – szóval egy fordító, egy német klasszikus... egyáltalán kit fordít maga? Hölderlint?

– Nem kérem, Goethét és mi az, hogy mindegy? Ön rendkívül tapintatlan.

– Áááá, a jó, öreg, beképzelt Johann Wolfgang, egyenesen Tübingenből. De kérem tudhatná, hogy ebben a körben mi kizárólag a jó öreg toronylakót, Hölderlint tekintjük mértékadónak.

– Csak a maga nevében beszéljen! – mordult oda a huncuthangú, akinek most már kezdtem kíváncsi lenni a nevére. A többieket már ismertem. De úgy látszik Grácit is érdekelte a kotnyeleskedő személye és foghegyről odavetette neki.

– Talán bemutatkozhatna, ha már ilyen okos.

– Gyurkovics Tibor, költő, író, pszichológus, ajánlom magamat.

– Értem, szóval maga amolyan agyturkász, aki itt nyaralást színlelve vadássza a pácienseit.

– Nem kérem, én írni járok ide. Ez ugyanis a magyar irodalom fellegvára, amolyan irodalmi edzőterem, ha nem vették volna észre.

– No hát nem látszik magán a nagy edzés! – harsogta nevetve Gráci és folytatta. – Fellegvár?! Ugyan. Egy halom lusta firkász tanyája, akiket az Irodalmi Alap valamilyen furcsa okból kifolyólag ingyen nyaraltat.

– Mondja ezt maga, aki szintén itt lopja a napot, ki tudja mióta. És amúgy is, miért fáj az magának, hogy a szegény magyar költőknek, íróknak legalább a 20. századra jutott egy igazi menedék? Vagy jobban szeretné, ha visszajönnének azok a dohányfüstbe burkolódzó reménytelen idők, amikor az írástudóknak még ki kellett szolgálni a kegyes császári udvar igényeit, vagy különben röpültek Kufsteinbe, mint az a szegény bencés paptanár, a Czuczor Gergely itt a polc elején? Na azt nem nevezném éppen nyaralónak.

– Jól van, jól van okostojás – morogta Gráci – nehogy itt történelemórát tartson nekünk! Elmúltak azok az idők és az a vén gazember Ferencz Jóska is elmúlt már vagy száz éve.

Egy pillantást azért vetett az emlegetett költőre, aki az egész párbeszédhez egyetlen szót fűzött hozzá: *Riadó.*

– Mi van? – mondta Galsai, aki apja kalandja folytán bizalmatlan volt a papokkal szemben, de aztán nem is törődött tovább a fekete csuhás alakkal. Épp egy nagyon vicces adoma elmesélésébe akart belekezdeni, amikor váratlanul egy újabb haiku hangzott el a sarok felől:

– *Morális örök- mozgó: amit nem emelsz – szüntelen – süllyed.*

Mindenki elhallgatott. Én is abbahagytam a kutakodást és egy pillanatra elgondolkodtam ezen az *Axiómán*, de aztán teljesen váratlanul az egész könyvtár forogni kezdett velem.

A könyvek kirepültek a polcokról és örületes táncba kezdtek a levegőben. Forogtak, pörögtek, mintha valami örvény cibálta volna őket körbe-körbe. Csak kapkodtam a fejemet, nehogy egyik-másik eltaláljon ebben az eszelős tombolásban. Színek, fények villództak a szemeim előtt, könyvborítók és folyóiratok bontottak

szárnyat és repkedtek közvetlenül a mennyezet alatt és a csillár körül, mint megrészegült piaci legyek a lótrágya illatának mámorától. Az állólámpák tüzes gömbbé növesztették burájukat, az ósdi fotelek rugói nyekeregve próbálták tartani az ütemet a hatalmas, fekete Schiedmayer versenyzongora vad klimpírozásával.

Aztán bomlani, romlani kezdett a mennyezet, de legnagyobb csodálkozásomra nem vakolat és tégladarabok hullottak az égből, hanem súlyos, fekete betűk záporoztak és mintha vasból lettek volna, komoly lyukakat ütöttek a parkettán. Ha egy-egy engem is eltalált, éles fájdalmat éreztem, de nem igazán volt hova menekülni. A vasbetűk aztán vasrácsokká kezdtek formálódni és néhány perc leforgása alatt börtönszerű cella vett körül. Ocsúdni sem volt időm, fogoly voltam. Rettenetes pánik vett erőt rajtam és ordítani akartam, de nem jött hang a számra, a betűk, a szavak elhagytak. Némán tátogtam tehetetlenségemben a káosz kellős közepén, s olyan érzésem volt, mintha egyre hidegebb és sötétebb lett volna. Lefeküdtem a földre és becsukott szemmel, magzatpózban hagytam, hogy úgy történjenek velem a dolgok, ahogy történniük kell. Lilára csókolta a számát a félelem.

Ekkor váratlanul, mintha a rémálom zsiliprendszeré átszakadt volna, erős fény csapott az arcomba és a Rókarántó dombon találtam magamat, a kápolnánál. Szikrázott a nap a tó felszínén, a fák a véres arany égboltba mártották a fejüket, de nem volt időm rácsodálkozni e káprázatra, mert valami ismeretlen erő felkapott, s úgy rángatott arccal fölfelé, mint könnyű papírsárkányt a tavaszi szél. Úgy éreztem, mintha az égboltra tűzött volna egy fénysugár. Átlebbentem a Kamonkő és a Királyné szoknyája csúcsain, tettem egy kört a Majális dombnál, elröppentem a piros cserepű háztetők és a peckesen nyújtózkodó fenyők gótikája felett. Aztán minden átmenet nélkül zuhanórepülésben értem földet a vár alatti mezőn. Meglepő módon, semmiféle fájdalmat nem éreztem a becsapódástól. Olyan volt, mintha nem lett volna súlya a testemnek. Csak nagy-nagy fáradtság volt bennem, mozdulni sem tudtam. Ott hevertem lihegve egy olajfa tövéénél.

Később, amikor felocsúdtam, emlékeztem rá, hogy még ennek a tébolynak a kellős közepén is felmerült bennem a racionális kérdés: Hogy került ide egy olajfa?

Mégis, akkor úgy éreztem, hogy szinkronba kerültem a mindenséggel. Mintha az ég akart volna beszélni hozzám. A völgy, mint hatalmas, szikrázó, tibeti bronz hangtál vett körül és csak bongott, zsongott a fülemben valami titkosat, valami bizalmasat. Egész testem átvette a rezgését és úgy éreztem, ezek az energiák szép fokozatosan cérnalábú, kecsesderekú szavakká alakulnak bennem, amelyek, mint újonc kiskatonák menetelnek a monitorom szürkésfehér kijelzőjére. Mindezt úgy, hogy semmit sem kellett hozzá tennem, csak hagyni, hogy átrezegjenek rajtam.

Nem tudom, mennyi idő telhetett el, de teljesen váratlanul néma csend vett körül, s mintha valaki rázta volna a vállamat. Óvatosan kinyitottam a szememet, s az első, amit megláttam Kázmér barátom ijedt arca volt. A könyvtár padlóján hevertem csatakosan, a kezemben még mindig a Báthori-kötetet szorongattam.

– Mi történt veled? Csak minden átmenet nélkül lefordultál a székről és a földre rázkódtál. Rém ijesztő volt. Persze nem csodálom, hiszen tegnap dél óta itt ve-

red a billentyűket, mint egy félőrült, akinek látomása van és még enni és aludni sem tudtalak kirángatni innen – olvasta fejemre szemrehányásait barátom. Szinte dide-regtek a szájában a szavak, amelyek furcsán visszhangoztak az est akusztikájában. Sohasem láttam még ilyen aggódónak.

– De jobban vagy? – kérdezte.

– Igen, igen, igen – mondtam kis szünetekkel és válaszom úgy hangzott, mint három komor óraütés. Láttam, hogy nem győztem meg, ezért még hozzáfűztem:

– Együtt rezegtem a mindenséggel.

Magam is meglepődtem saját kijelentésemem. Nem kevésbé barátom, aki nagy akarátú, nyugtalan, vérmes ember volt, nem kifejezetten sok érzékkel megáldva a spirituális dolgokhoz, ezért rendkívül furcsálkodó ábrázattal hallgatta magyarázatomat. Arisztokratikusan ívelő hatalmas orrát felhúzta, éles pillantású szürke szemét kutakodva fúrta ábrázatomba, mint aki az örület jeleit keresi. Egyidősek voltunk, de ő legalább egy jó tízessel idősebbnek látszott. Hatalmas, hófehér bálna teste maga volt a materializmus. Jogászhallgató volt, s ennek megfelelően gondolkodásmódjának paragrafikus kampóit képtelen volt beleakasztani e művészi értelmezés sikamlós testébe.

Feltápaszkodtam és rögtön felidéződött bennem az iménti furcsa párbeszéd. Egyenesen a fotel mögötti könyvespolchoz léptem és érdeklődve silabizálni kezdtem a kötetek gerincén lévő neveket, címeket.

Közvetlenül a legszélén egy nagyobb hiány volt. Onnan vettem ki – most úgy tűnt évekkel ezelőtt – a Báthori-kötetet. Mellette a barokkos eleganciájú, hatkötetnyi, barna, bőrkötéses Czuczor-Fogarasi-féle *A magyar nyelv szótára* reprint kiadása sorakozott huszáros rendben. Mellettük, alig észrevehetően, egy vékonyka kis kötet szerénykedett, Fodor Ákos *Jazz* haiku válogatás a Magvető gondozásában, aztán egy vaskosabb, zöld, játékos külsejű karcolatgyűjtemény: Galsai Pongrác *Páternosztère*. Mellette Hervay Gizella *Lódenkabát Keleteurópa szegén* absztrakt küllemű verseskö-tete, aztán egy tekintélyes, szakadt, kék borítójú gyűjtemény stilizált rézkarccal az elülső oldalán a költőfejedelemről: Goethe *Költészet és valóság*, Szöllősy Klára fordításában, és végül egy fehér borítójú novelláskötet, giccses piros csendélettel a közepén: Gyurkovics Tibor *A bíboros*.

Felszakadt belőlem a nevetés. Ez hát a díszes kompánia, akik megvitatták a világ dolgait és engem teljesen kizökkentettek komoly munkámból.

Ekkor eszembe jutott a szakdolgozatom és holnapi leadási határideje. A laptopom kijelzőjére siklott a tekintetem, ahol döbbenetemre hosszú oldalakon keresztül kanyarogtak *A szavak tágassága*. *Irodalom a diktatúrákban* című beadandóm elkészült fejezetei. Óriási megkönnyebbülést éreztem.

– Ez a ház! – buggyant ki belőlem hangosan a csodálat.

Kázmér közben némán vizslatta, hogy miket művelek és egyre értetlenebb képet vágott. Arcát sápadtra festette a kis ablakon beszűrődő holdsugár: ezüst pötty az alkonyat tintáján. S ettől egészen ijesztőnek tűnt a képe. Kényszeredett mosolyának,

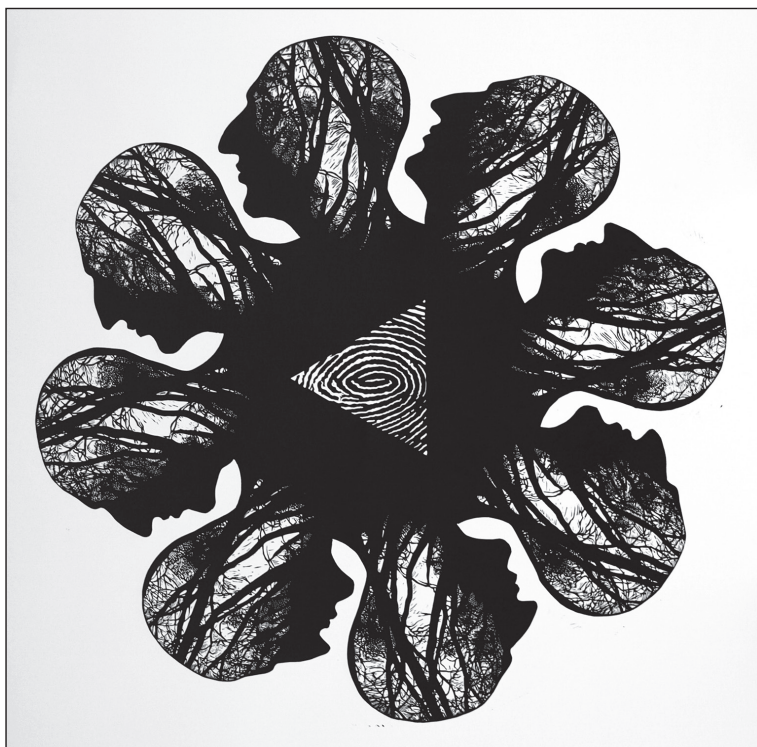
ami inkább vicsorgásnak tűnt, árnyéka támadt. Éreztem, hogy átfut a gondolat a fejében, hogy talán megbolondultam.

A fejem tényleg zúgott. Mindenféle szavak, látomások, kavargtak benne. A csodálkozás és az elvégzett munka feletti jó érzés hangulatai keveredtek furcsa eleggyé. Olyan érzésem volt, mint amikor a berúgás határán van az ember. Kevésbé ura önmagának, de mégis valahogy meglepően élesen látja a dolgokat maga körül és nem utolsó sorban önmagát. Mintha két világ határán lenne. De mégis inkább odaát.

– Levegőre van szükségem – mondtam neki és hagytam, hogy karonfogva ki vezessen a félhomályos könyvtárból.

Vigyorgva baktattam döbönt barátom mellett, amikor a kijárat melletti polc közepén egy, a hátára fektetett, hússzínű, keményborítású, karcsú kötetre, egész pontosan a rajta díszelgő fehér, gipsz Ferencz József mellszoborra lettem figyelmes. Olyan tipikus, turistabolondító portéka volt, amiket az egykori Monarchia kastélyainak ajándékboltjaiban szoktak árulni. Az élettelen arcú kis figura teljes mértékben táj- és műfajidegen volt itt, az Alkotóházban, de ahogy elolvastam a talapzatnak rendelt kötet bordó betűkkel szedett címét, hangos nevetésben törtem ki: Mikszáth *A vén gazember*.

– Stimmel – gondoltam és odakacsintottam Grácinak a polcon.

PATÓ KÁROLY: *Menekülés*

(linómetszet)

Zajzon ősmagyar dalia és sámán révülete fia, Csát születése közben

Halld meg e dobszót ott fenn az égen
én uram, világ ura, hatalmas Tengri.
Az élet küzdelem. Győzni kell akarni.
Halld meg a dobszót az éjben, halld,
ha nap süt, halld, ha őszi köd borong,
hű szolgád szólít, fél, feszeng, szorong.
Halld meg e szót, teremts harmóniát,
aggódó apa tartja itt lenn újszülött fiát.
Halld meg a dobszót a sötétlő éjben,
halld, ha a pusztai nap ragyog az égen,
szavam gyenge, elhal a sztyepp szelében.
Halld és nézz szolgádra, a szenvedőre.
A fényre. Ne a halálra, az elsötétülőre.

Kötcse, 2024. augusztus

Zajzon ősmagyar dalia és sámán dala a kalandozó hadjáratból feleségének, Iringónak

Itt állok, némán, tudatlan parány. Réges rég.
És azt kérdezem bután: miattad kék-e az ég?
Te vagy (tán a lelked), ki az eget kékre fested?
Te vagy-e, ki a Napot száz darabra metszed?
Míg én csupán egy kis fonnyadt almagerezedet.
És tudom, amit te tudsz, azt én nem tudhatom,
s hogy megtanuljam, nincs mód, se alkalom.
De azt tudom, hogy a Dnyeper érted foly tova,
a tengerbe ér, s mondja: Zajzon mily ostoba.
De azt mégis tudom, eljő egy forró nyári éj,
újra enyém leszel. Megöl a vágy, a tengermély.
A világ vagy itt a Földön, e kihunyt csillagon,
Maradj párom Iringó, légy a megváltó hatalom.
Ha rám nevetsz, csak a sóvárgó szád akarom.
Etelköz Napja rám ragyog, beterít hóval az ég,
szenvedek, ha nem vagy, vágatok, mint a szél,
csizmasarkam harci ménem vékonyába vágom,
ujjong a vén Föld: „te vagy a legszebb a világon”.

Kötcse, 2024. november

*Kadocsa ősmagyar fiatal harcos és apátlan árva dala 895-ből,
amikor megtudja, hogy a kurultáj döntött: megindul a honfoglalás*

Kérded, hogy éltem ott, ifjan, régesrég?
A déli tájon vad, tobzódó hegyvidék.
Hófehér álom a hegyvidék fölött? Egy
vidám kis felhő az égből leköltözött.

Úgy éltem, ahogy egy gyerek él,
reménykedőn, de árván, ahogy
sok többi is él: paripák a szélben,
a Bug folyik, csend, a Nap lemenőben.

Úgy éltem én ott, a vad pusztai srác,
apa nélkül, etelközi víg bonviván,
belém villan néha egy-egy régi alkony,
ahogy a folyót nézem ott fent a parton.

Belém villan, elbocsát és elkísér. Kárpátia,
hívj, fogadj be, ne nézd apátlan arcom,
mert élni kell, makacsul, óh, ahogy én,
felejteti a kint, a sorsot. Én szegény.

Felejteti a sorsot, Etelköz víg nyírfáit,
a mezőt, hol a szerelem kalásza leng,
hol a Nap vörös leplet szegez az égre,
sárga-rőt fényt pingál a messzeségre.

Szeress, Kárpátia. Hazám itt megtalálom.
Folyóid elringatnak, aztán rám jön az álom.
Új dalt komponál sorsom, ez a mélyhegedű,
zeng benne minden pusztai ősöm, s a derű.

Kötcse, 2024. július

Zajzon búcsúdala 903-ból, mielőtt a bajorok lenyakazzák

Eddig úgy hömpölygött minden, mint egy folyó.
Jó volt szeretni, látni, égni. És most: élni volna jó.
A lelkem, ha kérték, ha nem, önként kifacsartam,
sok jó komám, szerelmem engem hívott a bajban.
Ó, ti délceg bonvivánok ott az etelközi pusztán,
gyászoltok-e majd fél mérő kumiszt nyakalván?
Ha benyel majd e kiéhezett, szomjazó sír torka,
lesz-e köztetek bárki is, ki e rút sír fölé hajolna?
Voltam, szerettem, láttam a fél világot,
nehéz elhinni: egy perc, és porrá válok.

Tapolca, 2024. szeptember

HALMOS KLÁRA: *Marbella 3.*
(papír, tus)

KELLEI GYÖRGY: MENNYEI GÓLOK, ÉS A MEGÁLLÍTOTT IDŐ

Németh István Péter kötetei: *Amleth dől a kapufához*;
Tapolcai capriccio

A Tapolcán élő Németh István Péter (NIP) költő, irodalomtörténész pályakezdése óta a termékeny szerzők közé tartozik. Megjelent műveinek száma jóval félszáz fölött van. Számos műfajban alkot, és tevékenységének üteme az ezredforduló után felgyorsult; az utóbbi évtizedben egy-egy esztendőben két-három kötetét is kiadták. Legutóbb a keszthelyi székhelyű Balaton Akadémia 86. köteteként látott napvilágot az *Amleth dől a kapufához – avagy egy dérütött szurkoló összegyűjtött följegyzései* című kötete, és a *Tapolcai capriccio* című válogatás, melyben – a szerző útbaigazítása szerint – ceruzarajzok s egyéb kisértőzések találhatók.

NIP 1985-től hét éven keresztül a balatonfüredi Lóczy Lajos Gimnáziumban tanított. Füredi lakosként és veszprémi újságíróként hozott össze vele a sors. Elsők között vehettem kézbe *Virágnyi világvég* című, a pályán startoló kötetét. Azóta munkái hiánytalanul a polcaim sorakoznak. Közelmúltban a kaposvári Papp Árpád-ról, a háromfai születésű Kerék Imréről, Vasadi Péterről, Simon Istvánról és a pécselyi Bodosi György íróról, költőről készült monográfiáiról írtam recenziót, illetve vallattam interjúban modelljeiről.

A költő, irodalomtörténész megszállott focirajongó. Évtizedeken át tartó gyűjtőmunkájának produktuma az *Amleth dől a kapufához*. A mű címe fura, ezért asszociációra késztetett; Shakespeare drámáját, a Hamletet ihlető, IX. századi, boszszúszomjas viking herceg, Amleth neve ugrott be emlékezetembe. A kötetet lapozgatva azonban kiderül, hogy a dán királyfi története ugyan a legendás skandináv figurán alapul, ám a *mi* Amleth-ünk egy dán labdarúgókapus.

A kötetben elképesztő tömegű információlavina zúdul az olvasóra. Olvasás, adatgyűjtés, rendszerezés – ezek jellemzik NIP munkamódszerét. Dramaturgiájának tartópillérei az összevetések, a párhuzamok, a minduntalan beemelt részletek, idézetek önmagától és másoktól. Előszeretettel nyúl a flashback, a visszapillantások és -pergetések lehetőségéhez. S ezek a „sasszék” többnyire világirodalmi és hazai betétek. NIP elementáris erejű focikönyve jó értelmű akribia, a részletező leírások, tudósítások élvezhetők, kivédhetetlenül vonzzák a labdarúgást ismerő és szerető olvasók érdeklődését. Megkockáztatom: a fragmentumok lendítenek rajongásukon, tartalmi sokszínűségükkel újabb és újabb, meglepő ismereteket kínálnak. Narkotikumok, teljes egészében feltárják a szerző partikuláris és egyetemes viszonyát a labdarúgáshoz.

A fejezetek az indukció és a dedukció elvére épülnek, a históriák és eszmefuttatások egymást pontosan fedő szerkezetet alkotnak. Nincs hiányérzetünk, nem merülnek fel bennünk kérdések; mérközések jegyzőkönyvei és változatos kulisszatitkok sorjáznak a lapokon. NIP diplomatikusan kapcsolja össze az ellentéteket, mintegy harmonizálja őket.

Pilinszky Jánostól ered a következő mondás: „Egy ember élete nagyrészt figyelmének története.” A könyv írója akár papíralapú, akár elektronikus cédulázgatósaiból létrehozott, műfajában kuriózumnak tekinthető művében hűségesen őrzi a múltat. Szinte egy virtuális album tárul elénk. Kérdés aztán: hogy a labdarúgás vagy az irodalom primordiális-e ebben a szellemi kalandozásban? Töprengünk, tétozunk. Feleslegesen, mert az egyensúly alapvető, a „játék” döntetlen. „Foci és irodalom tehát óhatatlanul találkozik az ember életében” – írja NIP Esterházy Péter *Utazás a tizenhatos mélyére* című műve apropóján, majd kiegészíti Tandori Dezső második gombfocikönyvéről írt tanulmányára való hivatkozással. S ha már Esterházy szóba került, rövid elemzést kap az olvasó az elhunyt klasszikus *Fancsikó és Pinta*, *Termelési-regény*, *Kitömött hatyú*, *A szív segédigéi* és a *Harmonia caelestis* című könyveiről. Az utóbbi kezdő mondata így szól: „Kutya nehéz úgy hazudni, hogy az ember nem ösmeri az igazságot.” Paralel példaként felbukkan a fejezetben József Attila, Faludy György, Márai Sándor, Ottlik Géza, Mészöly Miklós neve, és a híres francia labdarúgó, Thierry Henry bölcs gondolata: a gólok nem hazudnak.

Míg Amleth a kapufához dől, a képzeletbeli középkorú Ror Wolf verse végzi el: variációk a mezek összeállításáról, a „divatokról”. S a labda gurul, repül a zöld gyepen, költőink pedig eufóriában: „Mindig lesz a nagyvárosok határán / egy-egy letartolt-gyepű rét, / hol hűvös alkonyati órán / hallani e mély dobzenét.” (Jékely Zoltán: *Futballisták*); „Hű, de nagy gólt rúgott Isten, / csakúgy reng a csillagháló! / Bevágódott, szinte szisszent, / az újhold a kapufáról.” (Utassy József: *Szinte szisszent*); „Amit a szem nem lát: / hold a hálóban!” (Utassy: *Esti mérkőzés*); „De lesz tavasz még, lesz vasárnap / s a világ is beleremeg, / nemcsak a háló... Benn a labda! / Napként ragyog majd az a gól!” (Zelk Zoltán: *Egy falusi futballpályán*); „Nézd csak, vinkliben a hold! / Az ablak négyszögében! / Ilyet Puskás sem tudott, / sok nagy gólt rúgott, mégsem. // Nézem: gyönyörű az éjszaka. / Szívemben felbozsdul a múlt. / Gyönyörű volt a zöld gyep valaha, / s egy életem át ki nem fakult.” (Kiss Benedek: *Vinkliben a hold*); „Ezek a mennyei gólok, amelyek győzelmes élményekről, kitörő örömekről, önfeledt, euforikus pillanatokról szólnak, egyszerre láttatnak egyszeri-remek sportolói mozdulatokat.” (Németh István Péter) Természetesen a prózaírókat sem hanyagolja el. Mándy Iván szájalmas, lenézett alakja, Csempe-Pempe feltűnik a tribünök árnyékában, és Peter Handke *A kapus félelme tizenegyesnél*, Nick Hornby *Fociláz*, Végh Antal *90 perc* könyvét is felidézhetjük emlékeinkben.

1976. június 5-én 2500-an gyűltek össze Pápan a színészválogatott és a pápai öregfiúk mérkőzésén. Az eredmény 5:5. A színész gólszerzők: Juhász Jácint, Ihász Gábor, Solymos Antal. Bujtor Istvánnak is pályára kellett volna lépnie, de a bátyja, Latinovits Zoltán tragikus halála miatt nem kergette a labdát. A szomorú háttérű mérkőzést követően NIP feleleveníti külföldi útjait, majd elidőz a bolgár irodalomnál, közbeszúrva néhány történelmi eseményt. Ezúttal a költészet kerül túlsúlyba, csupán négy bolgár–magyar válogatott összecsapás eredményét ismerjük meg. 1962-ben és 1966-ban elpáholtuk a bolgárokat, évekkel később kétszer ők nyertek. Nagy László, Fodor András, Utassy József versfordításai és Sebő Ferenc előadott bolgár

népdalai kapnak főszerepet az epizódban. A haszkovói Gencso Hrisztov Papp Árpád verseit ültette át bolgár nyelvre, és lefordította Balázs József és Sánta Ferenc prózáit. A Botev-díjas Nagy László a bulgáriai Szmoljan díszpolgárává avatták, és telket is kapott a településen, írja NIP, aki édesapjával rendszeresen áttekintette a tabellákat, megvitatta a mérkőzéseket. Csapatok, trénerek, játékosok nevei kerültek terítekre, sőt focis zsargonokat is szóba hoztak: adták egymásnak a zsupát; szeme volt a labdának; fújja le már, mester!; sporikám, idő van!

A focibolond költő lelkes recenzense volt a sportkönyveknek. Kötetbeli olvasónaplójában részletesen ismerteti Dénes Tamás–Sándor Mihály szerzőpáros *Bajnok-csa-pat!* című munkáját, mely a magyar labdarúgás 14 bajnoki klubjának történetéről regél. A másik olvasónaplóban Sándor Mihály *Vasutasból aranybányász* című, Buzánszky Jenővel folytatott beszélgetését analizálja, fókuszban a vidékiség hátrányairól. Buzánszky sikert és mellőzést egyaránt jól tűrt. NIP így összegez: „A labdarúgót és a költőt a teljesítménye alapján válogatják be a mindenkori szűkebb, az ország hírnevét reprezentálandó keretbe. Sokáig mind a kiadók, mind a futballpályák világára az volt a jellemző, hogy fővárosinak, budapestinek lenni behozhatatlan előnyt jelentett.” (Hellyel-közzel ma is változatlan a helyzet az irodalomban. – K. GY.) A vidékiségre irodalmi példaként a pécsi Csorba Győző, a kaposvári Takáts Gyula, Papp Árpád és a gyulai Simonyi Imre neve szerepel. Egy-egy fejezet zárásaként *Aranylábjegyzetek* címmel kurta konklúziókat találunk. Ezek amolyan post scriptum-féle írások.

A szombathelyi labdarúgás szépirodalmi vonatkozásai a vasi születésű Weöres Sándor versein és Major Zala Lajos *Elveszett győzelem* című kötetén keresztül kerülnek elénk. Major Zala az 1954-es svájci világbajnokság kudarcát taglalja, s miniportrét ad Lóránt Gyuláról, az Aranycsapat középhátvédjéről. A fejezetben megismerjük a Haladás edzőit, neves játékosait, köztük a kétszeres olimpiai bajnok Novák Dezsőt. Manapság Illés Béla és Király Gábor példaértékű munkát végez az utánpótlás nevelésében.

NIP „bolondériája” kontinuitások sorozata kötetében. A tér és idő bravúros kezelése fokozott figyelmet igényel az olvasótól. Csak így találhatunk rá a nüansznyi betoldásokra. Például: a kaposvári kötődésű Veress Miklós költészetét a város népszerű újságírója, irodalomtörténész, Varga István kutatta, aki *Távoli bombák* címmel a hajdani kaposvári focistáról, Bene Ferencről írt nekrológot. NIP idéz belőle. Egy másik röpke beillesztés Rapp Imrének, a Pécsi Dózsa legendás kapusának állít emléket. Rapp 297 mérkőzésen át védte a hálót, és kilenc idényen keresztül mindössze 37 percet hiányzott a pályáról. Talán súrolja a világcscúcot. Az 1908-ban született és a pesti Wekerletelepen felnőtt Markos Imre csodacsatárnak számított aktív korában. Cipőgyáros családból származó felesége révén figyelemre méltó műveltségre tett szert; Stefan Zweig, Márai Sándor, Zilahy Lajos és Thomas Mann regényeit olvasta, szerette Mozart muzsikáját és Gigli, Mario Lanza énekét. Kitört a szegénységből, és élete végén a svédországi Skánében edzősködött.

1974 emlékezetes esztendő szerzőnk életében: a pápai gimnáziumban a Cruyff

becenevet kapta, ugyanis diákként rendkívül hasonlított a holland labdarúgó világsztárra, az Ajax, majd a Barcelona játékosára. Persze, hogy életre szólóan ő lett a kedvence. *Kihullt lapokra Johann Cruyff irkájából* című, evokatív versében írja: „Rajzóra reprók valami őrárat éjszaka / Nehogy évezredek feledjék / Iskolapad fedelére körzővel véste / Az AJAX 11ét // A pálya szélén csak áll még / Ám csurom víz már narancs dressze / Szíve kalimpál de úgy de úgy és nincs / És nincs szava sincs hogy mindezt megnevezze”.

NIP könyvének középtáján Albert Camus-höz, a francia íróhoz fordul: „Mindazt, amit az erkölcsről és az emberi elkötelezettségről tudok, a futballnak köszönhetem.” Erre rímel a kötet címadó költeményéből kiemelt részlet: „Nagyon szerettem gyerekkoromban / Futballozni. A pályán pedig / Ugyanazt a barátságot éreztem / Csapattársaim és ellenfeleim iránt, / Akik egyformán maradtak el tőlem, / Mivel felnőttünk.” S még egy idézet, melynek ellentmond ez az empatikus, a kortárs magyar irodalom tablóján méltán helyet érdemlő mű. Márai Sándor írta anno: „Emlékeink szétesnek, mint régi szövetek.” Nos, NIP „szövevei” tartósak, egyhamar nem foszlatja őket szét az idő!

✱

A *Tapolcai capriccio* vegyes műfajú kötet: villámportrék, esszék, memoárok fotókkal (a szerző saját, művészi igényű felvételei) és közbeiktatott versekkel ékesítve, illusztrálva. Képeslapokon elférő vallomások, hódolatok, merengések egy városról és az ott élő, megforduló emberekről. A múltból fakadnak, és a jövőnek szólnak. Közben NIP megállítja az időt; szavai nyomán élmények, történetek sarjadnak, opálos fényük egyre tisztul, élesedik. Óhatatlanul részesei, átélői leszünk mindegyiknek.

A keménytáblájú, tartalmában és külsejében színes, merített papírú tapolcai „dallamkötet” a Tapolcán született Batsányi János költő és felesége, Baumberg Gabriella dióhéjba sűrített életének felidézésével invitálja városi barangolásra az olvasót. S ha netán elfáradnánk a Malom-tó körüli világ lankadatlan tanulmányozásában, a Balaton északi partján, ugyan nem vörös postakocsira, hanem vonatra ülhetünk Krúdy Gyulával. Szindbád is mellénk szegődik útítársnak. NIP *A balatoni sellő* című novellából idéz hamisítatlan Krúdy-sorokat: „Szindbád regényes gravűrök közepette nézegette a Badacsony felé kanyargó országutat, amelyen boroshordókat szállítottak fuvarosok. Piros délután volt.”

Nem tévedek nagyot, ha úgy gondolom, hogy Berda József, a szabadságvágyú, csavargó, hobó költő már csak az idősebb irodalombarátok emlékezetében él. Bolyongásai során – olykor mámoros ágyrajáró volt – Tapolcán is időzött a barátainál. Menhelyei közé tartozott a szigligeti alkotóház, melynek emlékkönyvében 1965. május 27-én a következőket írta: „Mosolygó Dunántúl tündéri tája: Szigliget! / oly vídámmá varázsoltál ittlétem alatt, / hogy újra kóborgó kamasznak éreztem magam, / ki hegyeken, réteken víg csikóként szalad!” A balatonfüredi savanyúvíz is megihlette: „Gyenge borízú ital: ideg és gyomorgyógyító! / Ó, jó kedvet adó forrás! ne száradj ki soha / és légy időtlen időig szomjúságot / csillapító vigaszunk!” A betegeskedő

költőt az ottani szívkórházban ápolták. 1966-ban hunyt el. NIP így méltatja munkásságát: „Berda képteremtő fantáziája a legegyszerűbb, már-már legföldhözragadtabb valóság-elemekből látomásos, filozofikus lírát tudott létrehozni.”

„Tapolca mindezekkel együtt: tavas barlangjával, kedves vendéglőivel és prés-házaival ma is egyre szólít” – ezt már Takáts Gyula, a kaposvári Kossuth-díjas költő, író, múzeumigazgató írja a szerzőnek, aki négy anzix-szal tiszteleg a 97 éves korában elhunyt alkotó előtt a capriccióban. Takáts a Balaton északi partján, Bece-hegyen művelt szőlőt, gondozott présházat. 1989-es *Kövil az idő* című verseskötetében is fontos szereplő Batsányi. „Ókori klasszikusok és modernek között lép Takáts Gyula versébe a tapolcai Malom-tó partján született Batsányi” – jegyzi meg NIP. „[...] partjára épp most belép / Batsányi! / Orosz-agárral jön sétálni. / A tünt cégérek szilifonján / veri a forradalmi indulót / és látja is, ahogy a déli hold / ebédre Elbáról / hozza Napóleont...” A kaposvári klasszikus *Újabb évek Drangalagban* című naplókötetében is beleolvashatunk. Jó barátság fűzte többek között a Balaton szerelmeséhez, Bertha Bulcsu íróhoz és a Szent György-hegyi szőlősgazda poétához, Kiss Benedekhez. NIP városáról pedig így áradozik: „Még egyszer a tapolcai tóról. Este olyan, mint Csontváry Sétakocsikázás újholdnál Athénben” című képe. Ciprusok helyett szép jegenyék között jár a hold. És a nagy sárga malom Gulácsyt idézte... A Tapolca vízesése kis Jajce.” Regényeiről – *Polgárjelöltek, Színház az Ezüst Kancsóban, Vitorlás a berken* – is említés történik.

A négy Takáts-anzixot hét Malom-tavi képeslap követi a válogatásban. Száraz Miklós György, Grandpierre K. Endre és Mándy Iván meg-megfordult Tapolcán. Grandpierre egyik versében említi látogatását: „Az eleven Batsányit keresem / lehetét, tekintetét szavát / s szinte látom hogy jön a téren át / Kufstein kazamataiból kilépve”. Mándyról megtudjuk, hogy „nem szerette a balatoni ricsajt”, ám Tapolcán be-beköszönt ismerőseihez, akikhez felesége rokonsága révén kötődött. „A hullámozó Balatont ha már nem, a tapolcai Malom-tavat arányosnak tartotta magához, szerethetőnek érezte.”

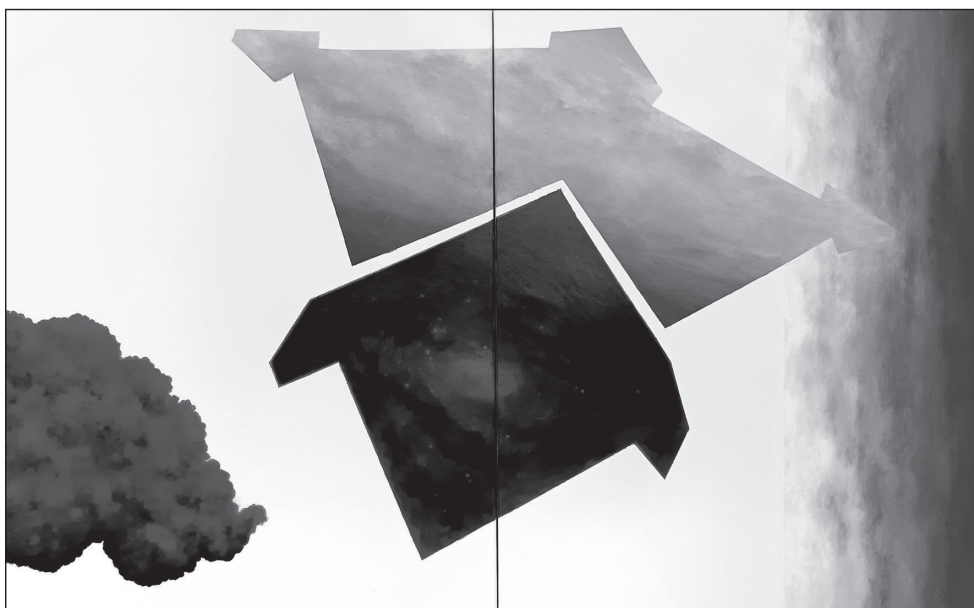
A rozsdabarna őszök és az aranybarna fények ábrázolójával, a tapolcai születű (1949) Pálffy Károly festőművésszel is megismerkedhetünk. Pálffy Balatonfüreden él, és egy korábbi interjúbán nyilatkozta nekem: „Érzelmileg nagyon foglalkoztat az eltelt idő. De nem nosztalgikus értelmű ez a ragaszkodás. Inkább rettentően lesújtó problémát jelent számomra a múltó idő, a konkrétan elmúló valóság, mely gyerekkorhoz, szerelmekhez és vonzó tájakhoz köthető.” Szelestey Ibolya festőművész munkásságára is kitér NIP: „Emberalakok ábrázolása nélkül is ott vagyunk maradéktalanul akvarelljein. A tó és égboltja ölelésében akkor is megtalálható a művészónó emberközpontú természetimádata, ha magunk nem tolakszunk szereplőivé válni.”

A hajdani kaposvári zsrnaliszta, Csányi László (1922–1994) költő, irodalomtörténész alakja is életre kel. 1978-tól a szekszárdi *Dunatáj* folyóiratot szerkesztette, és az ország legrangosabb orgánumaiban publikált, köztük a *Somogyban* is. Virtigli polihisztor volt, *Tapolcai utazás* című esszéje a műfaj kiemelkedő opusza. „Tudós-

ként, érzékeny művészként, humanista gondolkodóként egy teljes életet élt a Dunán-túlton” – szögezi le NIP.

Verses és effektív képek tűnnek fel Udvardi Erzsébet festőművész és Simon István költő karácsonyaiból, valamint Nagy Gáspár költő *Karácsonyi ár(v)ulás* című költeménye nyomán, melyet Koncz Zsuzsa lemezre énekelt annak idején. Íme egy töredék: „Gyanútlanul persze a sok pásztor / gyanútlanul három a király / gyanútlanul imbolyog a jászol / gyanútlanul ki mellette áll”. A költő Őszi alt gordonka-kísérettel című, gyönyörű verse is helyet kapott ebben a passzusban. Utolsó két versszakát idézem: „csupa fuvallat vagyok / és csupa suttogás / de nem a szél játszik itt / ha felhőid ajtaján kilép / a nagy holdas ég // szindbádi éjjel / kökény színétől égő / dió ízétől férfi / birs illatától részeg / álom vagyok érted.”

NIP négy örvénylő érzelmű, bensőséges tárcanovellával vesz búcsút az olvasótól: *Anyám mondta el születését; Nyárvégi szerenád; Hazatérők; Hüllő szívvel is*. Zsoltárok költő prózában. Életkép merevedik ki édesanyja születéséről, aki a következő epizódban fia segítségével a kora őszi ragyogásban kiszáll kerekesszékéből, megérinti egy régi-régi zongora billentyűjét, és az emlékezetében élő dallam, a *Sorrentói szerenád* első taktusai által, mint egykoron: „beloccsan szobánkba a tenger.” S az édesanya „Színezüst hajának egy fürtjét meglibbentette az Adriáról Somogyországon át ideérkező langy szellő.” Az utolsó darab egy el-elszökdöső mocsári teknősről szól. A kis hüllő eltévedt, s minduntalan párjához igyekszik haza. A magas művészi fokon megírt történet hitvallás a szabadságról és a szerelemről.

DOBO KRISZTINA: *Hosiesseg*
(akril, vászon)

Megemlékezés a kaposvári kötődésű biológustanárról, muzeológusról

„Akkor az érteni tudók ragyogni fognak,
mint a fénylő égbolt,
s akik igazságra tanítottak sokakat,
tündökölnek örökkön-örökké,
miként a csillagok.”

(BIBLIA. DÁNIEL KÖNYVE. 12. 3.)

Dr. Tóth Sándor, a hazai és a nemzetközi tudományos élet jeles személyisége 1932-ben született Kisterenyén. A Salgótarján közelében fekvő Kisterenyét az 1980-as években Bátorterenyéhez csatolták. A Zagyva völgyében lévő település szép természeti környezetben van.

Tóth Sándort a gyermekkorában a szülőhelyének természetközelsége is segítette a későbbi pályaválasztásában. A középiskolában a természet iránti vonzódását tovább erősítette a kiváló tanára (és egyben osztályfőnöke) Dr. Marián Miklós, aki Kaposváron a Táncsics Mihály Gimnáziumban Tóth Sándor példaképévé vált. Ebben a tanár–diák kapcsolatban megerősödni látszott az a tény, hogy egy-egy tanáregyéniség általában véve is meghatározó szerepet visz a pályaválasztásban, de a középiskolai tanárnak ebben különösen is kitüntető szerepe van.

Tóth Sándor az egyik önéletrajz-jellegű írásában a következőkről számolt be. „A körülmények kedvező alakulása folytán 1949-ben váratlanul megnyílt előttem a továbbtanulás lehetősége. [...] Kaposváron a Táncsics Mihály Gimnáziumban kezdődött el a biológia elméleti alapjaival való behatóbb ismerkedés. [...] A földrajz tanára és egyben osztályfőnököm az a Marián Miklós volt, aki később már a szegedi Móra Ferenc Múzeum munkatársaként évtizedeken át kitartó buzgalommal kutatta a Bakony kételtű és hulló faunáját.”

Helyénvalónak érezhetjük, hogy életútjának felvázolásakor tisztelegjünk a meghatározó tanáregyéniség, Marián Miklós (1914–2011) emléke előtt is. Annál is inkább indokolt az emlékezés, mert a *Bakonyi Természettudományi Múzeum Közleményeiben* 2013-ban (Zirc) éppen Tóth Sándor írt szép méltatást egykori kaposvári tanáráról, Marián Miklósról. A szegedi születésű Marián 1937-ben szerzett természetrajz–földrajz szakos középiskolai tanári diplomát a Kolozsvárról 1921-ben Szegedre települt Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetemen. 1959-ben doktorált, de vallásos meggyőződése miatt mégis el kellett hagynia a gimnáziumi katedráját. Szegeden a Móra Ferenc Múzeumban helyezkedett el, és itt találkozott újra a régi kedves tanítvánnyal, Tóth Sándorral. Kaposvár szegényebb lett egy kitűnő tanárral, Szeged pedig gazdagodott egy főállású tudós kutatóval. Marián Miklós fő kutatási területe az ornitológia (madártan) és a herpetológia (az állattannak a csúszómászókkal foglalkozó ága) volt. Az 1950-es években ő végezte el a fehér gólyák magyarországi állományának felmérését. A szegedi Móra Ferenc Múzeum tudományos főmunkatársaként ment nyugdíjba 1974-ben. Kaposvár büszke lehet arra, hogy

Marián Miklós személyében egy kiváló tudós volt a gimnázium tanára. Bizonyára ma is sokan élnek még Kaposváron, akik szeretettel emlékeznek rá.

Tóth Sándor a gimnázium után a további tanulmányait Egerben, a Pedagógiai Főiskolán folytatta, majd Szegeden, a tudományegyetemen szerzett diplomát biológia–földrajz középiskolai tanári szakon. Tanári pályája az 1950-es években Tardon indult. Már itt jelentős gyűjtőmunkát végzett, és preparátumait nagyra értékelték a Természettudományi Múzeumban is. Gyűjtő- és terepbiológusi munkájára a múzeumok sokáig igényt tartottak. A gyűjteményekben ma is sok gondosan őrzött készítmény emlékeztet Tóth Sándor áldozatos munkájára, fáradhatatlan gyűjtőszeszvedé-lyére.

Tardról Hejőbábara került, ahol folytatta a gyűjtőmunkát, sőt itt már nagyon szép természetrajzi fotókkal is gazdagította az utókorra hagyott anyagát. A Miskolc-tól mintegy 25 kilométerre fekvő Hejőbábara szintén jó lehetőséget adott számára a természetrajzi gyűjtésekhez. A fényképeit természetrajzi folyóiratok, lapok is értékelték, elismerték. Igazán azonban a hejőbábari fényképek – egy évtizeden át – szeretett tanítványai szellemi gyarapodását szolgálták. Gyönyörű fotói részét képezték azoknak a tanórai demonstrációknak, amit módszertani (pedagógiai) szempontból is példaértékűnek tartottak a tanítványai.

Az 1960-as években hejőbábari tanárként Pécsett is végzett tudományos munkát. A Mecsekben a Dömörkapu, a Misina és a Tubes környékén gyűjtött kétszárnyúakat. A fürkészlégység-anyagot a Magyar Nemzeti Múzeum Állattára őrzi. Sokat tanultak tőle a tanár kollégái is, mert a módszertanban hatékony irányzatokat követett. A bemutatás, a szemléltetés a biológia tanításának lényegéhez tartozik. 1960-tól a Tisza teljes hazai szakaszán foglalkozott kétszárnyú rovarok gyűjtésével. Veszprém-ben a Bakonyi Múzeum az 1960-as években elindította a *Bakony természeti képe*-programot. Tóth Sándor lelkesen csatlakozott ehhez a projekthez is. Ezzel elindult mezölógusi pályafutása.

Ő hozta létre Zircen, a Cisztercita Rend (O. Cist.) magyarországi központjában azt a természetrajzi múzeumi egységet, amely a Bakonyi Múzeumtól vált le. Zirc nagyon alkalmas helynek bizonyult erre. Egyháztörténeti munkák sokasága bizonyítja, hogy a cisztercita szerzetesek között hagyományosan sok természetvizsgáló tudós volt, így például a Mecsek flóráját kutató, sokáig Pécsen tanító, Prof. Dr. Horváth Adolf Olivér (1907–2006). (Horváth a Szent István Tudományos Akadémia tagja volt, sírja Zircen a Cisztercita Rend Sírkertjében van.) A zirci természetrajzi gyűjtemény gyarapodását több ciszterci természettudós munkássága is segítette. Érvényesült a hely szelleme, a „genius loci”, amit kisugároz magából egy-egy, valamilyen szempontból különleges, nevezetes helyszín. 1972-ben a zirci múzeumi egység a Ciszterci Apátság második emeletén kezdett el működni. (A Ciszterciek Rendje a 12. században vert gyökeret Magyarországon.)

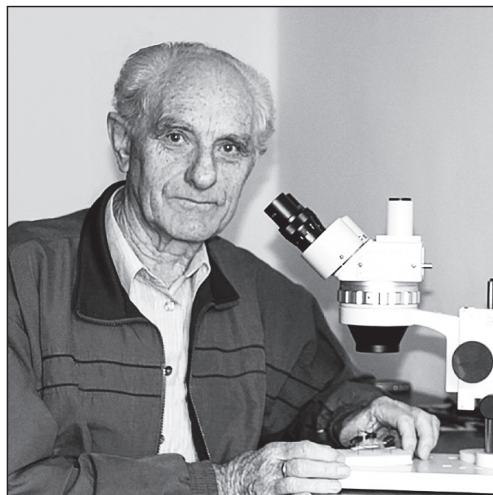
A Balatonon és a Balaton környezetében az 1970-es években vált intenzívebbé a „légi csipőszúnyog-gyérítés”. Tóth Sándor bekapcsolódott a terepen és a laboratóriumokban végzett hatásvizsgálatokba. Tagja lett annak a munkacsoportnak,

amelynek meghatározó tudósa Sáringer Gyula (1928–2009), a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja volt. Sáringer Gyula szintén Kaposváron, a Táncsics Mihály Gimnázium diákjaként kapott életre szóló indíttatást ahhoz, hogy az élettudományok tudós professzora legyen.

Sáringer tudósi munkásságának jelentős része kapcsolódik Keszthelyhez az ottani, 1797-ben alapított Georgikonhoz. Ő rektori tisztséget is viselt az 1990-es években a régi, keszthelyi központú Pannon Agrártudományi Egyetemen, amelynek akkoriban egyik szervezeti egysége Kaposváron működött, mint a későbbi Kaposvári Egyetem Állattudományi Karának előd-intézménye. Sáringer kaposvári gimnazista korában az előbb említett Marián Miklós már tanárként dolgozott. Tóth, Marián és Sáringer ismeretségét, barátságukat a közös kaposvári gyökerek is erősítették. Mindhármuk életútja értékes része Kaposvár tudománytörténeti múltjának, emlékeinknek. Életútjukhoz itt a somogyi megyeszékhelyen könyvtári és levéltári anyagok sokasága vár még feldolgozásra.

Tóth Sándor a csípőszúnyogok tenyészőhelyének feltérképezésével is igen jelentős tudományos munkát végzett. A fő kutatási terepe ebben is a Bakony és a Balaton vidéke volt, de írt monográfiát *A Mecsek és környéke csípőszúnyog faunája* címmel is. A csípőszúnyog-gyérítést jelentős részben Tóth Sándor helyezte tudományos-szakmai alapokra. Szitakötőkkel foglalkozó műveinek egyike a *Szitakötők nyomában magyarországi állóvizek és vízfolyások mentén* címet viseli. Az önálló kötet a szerző magánkiadásában jelent meg (Zirc, 2021). A mű egyben a szerző szakmai életútjának összefoglalása is. Ebből tudhatjuk meg tanári munkájáról alkotott felfogásának néhány részletét. „Biológia-földrajz szakos tanárként különösen szívügyem volt a szertárfejlesztés és a szakköri munka. A tanulók számára is újdonságnak számított, hogy a biológia szakkör keretében rendszeresen kimehettek velem a terepre, és élőhelyükön ismerkedhettek meg állatokkal, elsősorban rovarokkal, sőt részt vehettek gyűjtésükben is.” A szemléltető eszköztár fejlesztése érdekében Tóth Sándor elsajátította még a madártömés módszerét is, amit elhullott és az iskolába bevitt madarakon gyakorolt. Elhivatott szertárfejlesztő volt!

Gyűjtő- és megfigyelő helyeinek száma – csak ennek a kötetnek a tartalmához illeszkedően – mintegy 438 megnevezett és betűrendben közölt területet tesz ki. „A szerzőhöz köthető valamennyi konkrét hazai szitakötő gyűjtő/megfigyelő helyek száma 1500-ra tehető, ezek 443 db. 10×10 km-es hálózatra tartoznak.” (Szitakötőkben nagyon gazdag somogyi élőhely a somogyvámosi Krisnavölgyi-tavak kör-

Dr. Tóth Sándor

nyéke. Itt egy alkalommal a szerzőnek 18 fajt sikerült gyűjteni, illetve megfigyelni. 2021-ig Tóth Sándor összesen 46 kisebb-nagyobb dolgozatban közölt szitakötő faunisztikai adatokat.)

Tollából 1977-ben jelent meg a *Pöszörlegyek-ablaklegyek* című, közel száz nyomtatott oldalas tanulmány. Az Akadémiai Kiadó adta ki a *Magyarország állatvilága; fauna Hungariae* sorozat XIV. kötetének (Diptera I.) 12. füzeteként (Fauna Hung. 127.). A kifejezetten tudományos igényű munka 44 ábrát tartalmaz, amelyeket Árpás Károly és a szerző készített. A lektorálás Dr. Mihályi Ferenc (1906–1997) természet- és földrajz szakos tanár munkája. Mihályi Ferenc egyik mestere és tudományos vezetője volt Tóth Sándornak. Tóth a munkáiban (például *A Mecsek és környéke fürkészlégy faunája* címűben) nagy elismeréssel hivatkozik Mihályi tudományos teljesítményeire.

A 2010. év írásbeli termése *A Dunántúli-dombság és környéke szitakötő faunája* című kötet, amely 16. része a *Natura Somogyiensis* múzeumi sorozatnak. Felelős kiadója a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága nevében Dr. Költő László megyei múzeumigazgató. (Szakmai lektor: Dr. Dévai György a Debreceni Egyetem professor emeritusa). A 188 oldalas kötet *Bevezetésében* Tóth megemlékezik Reskovits Miklós egri lepkésről, és a szitakötők szenvedélyes gyűjtőjéről Dr. Ujhelyi Sándor (1902–1996) faunistáról, majd Dr. Dévai György professzoráról.

A kötet a Dunántúl jelentős részének szitakötő faunáját összefoglalja. Érdekes a szerző visszatekintése arra, hogy a szitakötők első fajai mintegy 300 millió évvel ezelőtt jelentek meg a Földünkön. Kevesen gondolnák azt, hogy a felső-karbonkorban (a földtörténeti karbonkor kb. 310 millió évvel ezelőtt kezdődött és kb. 70 millió éven keresztül tartott) olyan szitakötő fajok voltak, amelyeknek a teste 30 cm, szárnyuk fesztávolsága pedig 66 cm nagyságúra nőtt. A mai, csökkent testméretű szitakötők hasznosságára is kitér Tóth Sándor. Jelentőségük nem lebecsülendő az ember számára káros rovarok (pl. legyek, bögölyök, csipőszúnyogok) elpusztításában. A hazánkban előforduló szitakötő fajok több mint egyharmada jogszabályok által védett.

Tóth Sándor arról is ír ebben a kötetben, hogy a Balaton élővilágának feltárásában különösen nagy fejlődést hozott a tihanyi Magyar Biológiai Kutatóintézet létesítése. (Ma azért is időszerű erre emlékezni, mert a Kutatóintézetet 1927-ben gróf Klebelsberg Kuno akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter hozta létre, akinek 150. születési évfordulóját ünnepeljük 2025-ben.) 1935-ben már szitakötő fajokat is gyűjtöttek a kutatók Tihany környékén. Tóth Sándor egyik, Somogy Megyéhez is kötődő, írásbeli alkotása *A Mecsek és környéke fürkészlégy faunája* címet viseli. A művet 2011-ben adta ki a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága. A felelős kiadó Dr. Ábrahám Levente megyei múzeumigazgató volt. A 141 oldalas kötet Kaposváron jelent meg a *Natura Somogyiensis* sorozatban, annak 20. részeként. A kötet élén bevezető rész és történeti áttekintés áll.

A múltbeli kutatások feltárásánál a szerző elismerően ír Thalhammer János S. J. jezsuita szerzetes paptanáról, aki a 19. század végén és a 20. század első felében

élt, és a kalocsai Jezsuita Gimnázium tanára volt. A kétszárnyú rovarok rendszeres gyűjtését Nagykapornokon kezdte, Kalocsán folytatta, majd Pécsre került tanárnak a Pius Gimnáziumba. (A fürkészlégy is a kétszárnyúak közé tartozik.) „Elsősorban az ő érdeme, hogy a Mecsek kétszárnyú (Diptera) faunájának kutatása viszonylag régi múltra tekint vissza” – írta Tóth Sándor. Jellemző a tudósi szorgalomra, hogy Thalhammer kalocsai és pécsi gyűjteménye együttesen mintegy 4 ezer fajhoz tartozó 30 ezer példányt tartalmazott. (A Magyar Nemzeti Múzeumban tűzvészben semmi-sült meg.)

A fürkészlégyek parazitoidok, és a legtöbb fajuk a lepkehernyókat fertőzi meg. A Mecsek fürkészlégy faunájában a 2011-ben hiteles ismeretek szerint 340 faj van. Vízonylag jó kutatási eredménynek számít, hogy ez a 340 faj a hazaiaknak majdnem a 80%-át teszi ki. A fürkészlégy élősködő életmódja általában a gazdaállat pusztulását okozza.

Tóth tevékeny tagja volt a Magyar Rovartani Társaságnak, amely 1910-ben alakult meg, akkor még Magyar Entomológiai Társaság elnevezéssel. (Még korábban, 1890-től a budapesti entomológusoknak – vagyis a rovarattannal foglalkozó tudósoknak – már asztaltársaságuk volt a fővárosban.) Tudománytörténeti érdekességként írjuk ide, hogy a „világelső” rovarattani társaság Angliában jött létre 1745-ben, amikor Magyarországon – a Habsburgok által megszabott keretek között – még éppen csak bontakozni kezdett a felvilágosult abszolutizmus. Tóth Sándor kisdiakként már akkor figyelhette a társaság működését, amikor a Horthy-korszak vége felé, nagyjából 1937-től megindult a hazai rovarattani tudományos munka fellendülése.

Egyik alapítója volt a Magyar Biodiverzitás-kutató Társaságnak. A társaság 2011-ben alakult meg 14 alapító taggal. Egyik fontos tevékenységük a Magyar Biodiverzitás Napok megrendezése. Elősegítik a faunisztikai, florisztikai és mikológiai (gombatani) célú kutatásokat. 2020-ban (még az egyik alapító Tóth Sándor életében) már a XX. Biodiverzitás Napokat rendezték meg a Börzsönyben, a Nagy-Hideg-hegyen. A *BioData Hungarica* című folyóiratot online formában a Magyar Biodiverzitás-kutató Társaság (MBKT) adja ki. A Társaság alapítói (köztük Tóth Sándor is) nagyon fontos munkát végeztek a Kárpát-medencei élővilágon folytatott kutatások közzétételében is, illetve az ilyen lehetőségek bővítésében úgyszintén.

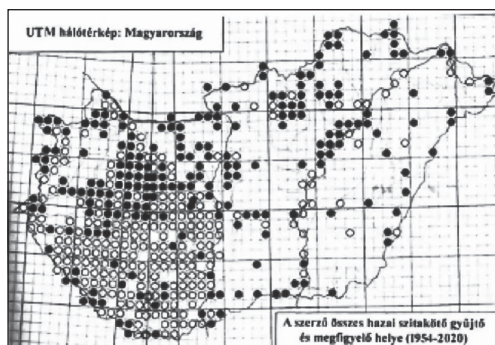
Tóth Sándor gyászjelentésén az olvasható, hogy a tudós a 93. életévében hunyt el, és a búcsúztatása 2024. június 28-án 15 órakor volt Veszprémben, a Vámosi úti temető szóró parcellájában. A gyászjelentésén a fő kutatási témájának jelképeként egy kétszárnyú rovar fotója látható. Halálának hírért közzétette a 20. század elején alapított Magyar Rovartani Társaság is, amely nagyrabecsüléssel ápolja tovább Tóth Sándor emlékét. A *Lepidopterologica Hungarica*-ban Fazekas Imre szerkesztő emlékezett meg a neves rovarkutatóról. A tudományok „nagyléptékű” felosztásában egész életében a természettudományok, ezen belül is az élettudományok szorgalmas munkása volt. Nem kímélt időt és fáradságot, aprólékos, de nagyon szívós munkával járult hozzá, egy „nagy egészhöz”.

Tóth Sándornak elévülhetetlen érdemei vannak Magyarország természeti tér-

képének megrajzolásában, és ennek közzétételében. Ez csak látszólagosan jelent csupán tudományos-szakmai eredményeket, valójában ennél is sokkal többről van szó. Ezt a „sokkal többet” mondta el kiváló szépírónk, Márai Sándor ezekkel a szavakkal: „Szeretni csak azt tudjuk igazán, amit ismerünk is!” Érvényesek ezek a szavak a hazaszeretetre is!

Arra már Szent-Györgyi Albert (1893–1986) mutatott rá, hogy senki sem azért szereti a hazáját, mert az nagy, vagy mert sokan laknak benne, hanem azért, mert az övé! Ami a sajátunk, azt különösen is kötelesek vagyunk ismerni. Országot, nemzetet, hazát igazán szeretni akkor tudunk, ha ismerjük annak az országnak, nemzetnek, hazának a természeti képét is, a társadalmát is, az ember alkotta környezetét is. Ehhez hozzásegített bennünket Tóth Sándor. Ezt is megköszönhetjük a tudós tanárnak, biológusnak, múzeológusnak. Requiescat in pace! Nyugodjék békében!

P. S.: A szerzők köszönetet mondanak Dr. Ábrahám Levente múzeumigazgató úrnak a források egy részének rendelkezésre bocsátásáért.

Dr. Tóth Sándor (1932–2024) Magyarországon végzett gyűjtő/megfigyelő tevékenységének szemléltetése a szitakötőkkel kapcsolatban. A hálótérkép 10x10 kilométeres hálómereket tartalmaz. A világos körök már korábban publikált adatokra, a sötét körök a *Szitakötők nyomában...* (Zirc, 2021) című kötet adataira vonatkoznak. (27. oldal)

Dr. Tóth Sándor (*1932 +2024) Zircen 2021-ben megjelent és a szitakötőkről szóló kötetének külső borítója

